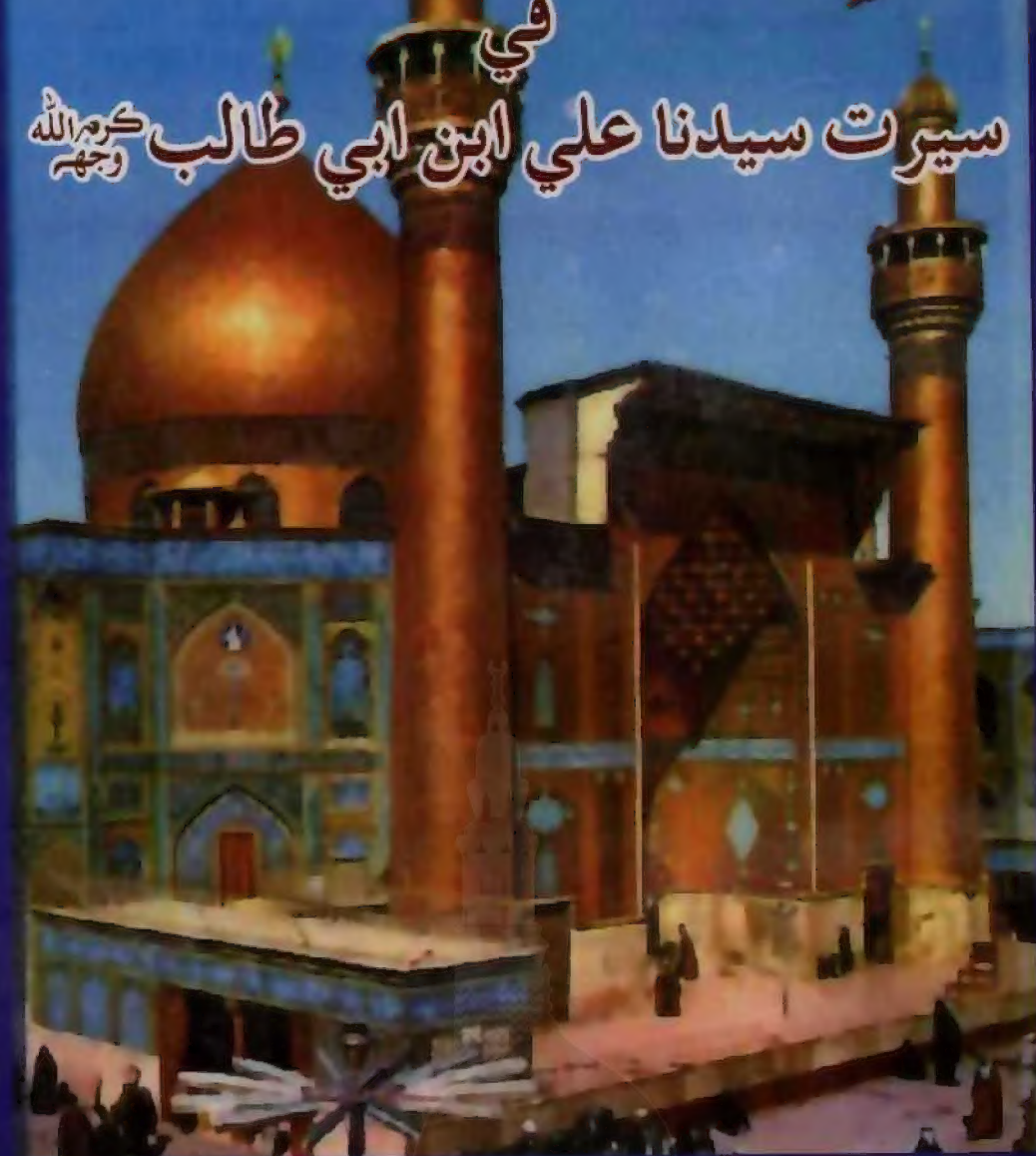

فتح القوي الغالب

في
سيرت سيدنا علي ابن ابي طالب كرم الله وجهه

ازرشحات قلم

مبلغ السلام خطيب اهل السمات والجماعات

حضرت مولانا الحاج محمد ادريس ذاهري نقشبندي

www.maktabah.org

فتح القوي الغالب

في
سيرت سيدنا علي ابن ابي طالب
كرم الله وجهه

ازرشحات قلم
مبلغ اسلام خطيب اهل السنة والجماعت
حضرت مولانا الحاج
محمد ادریس ڈاھری نقشبندی

چپائینڈر

ادارۂ خدمۃ القرآن والسنة جامعہ محمدیہ
شاہپور جھانیا ضلع نوابشاہ سندھ

نالو: فتح القوي الغالب في سيرت سيدنا علي ابن

ابي طالب كرم الله وجهه

مصنف: مفسر قرآن حضرت علامہ و مولانا

محمد ادريس ڈاهري نقشبندي

کمپوزنگ: قاري حافظ صاحبزاده اسد الله نقشبندي

نوراني کمپیوٹر شاہ پور جہانیاں

تعداد: 1000

قیمت: 100/-

چپینڈر: نیو گرین پرنٹرس صدر حیدرآباد . فون: 784848

ملڻ جو هنڌ

مدرسہ جامعہ محمدیہ

شاہپور جہانیاں ضلع نوابشاہ

فون: 0241-20244

موبائل: 0300 - 3028840

فهرست مضامين

نمبر	عنوان	صفحو
۱	پنهنجي پاران	۱
۲	نالو مبارڪ	۲
۳	ڪنيا	۳
۴	القاب - والد	۴
۵	والده	۵
۶	ولادت باسعادت	۶
۷	پرورش	۷
۸	ڀائر ۽ ڀينرون	۸
۹	حليو مبارڪ	۹
۱۰	اسلام سان مشرف ٿيڻ	۱۰
۱۱	پهريون مسلمان	۱۱
۱۲	پهريون نمازي	۱۲
۱۳	مڪه مڪرمه واري زندگي	۱۳
۱۴	دعوت جو انتظام	۱۴
۱۵	قربانيءَ جو عظيم ڪارنامو	۱۵
۱۶	هجرت	۱۶
۱۷	مسجد جي تعمير	۱۷
۱۸	سيده فاطمة الزهراء سان نڪاح	۱۸
۱۹	نڪاح الله جل شانہ جي امر سان ٿيو	۱۹
۲۰	نڪاح جو خطبو	۲۰
۲۱	رخصتي، ڏاج، وليمه جي دعوت	۲۱
۲۲	جنگين ۾ شموليت ۽ ڪردار	۲۲
۲۳	ڪجهه جنگين جو احوال	۲۳

۲۵	بدر جي جنگ	۲۴
۲۶	احد جي جنگ	۲۵
۲۷	بنو نضير جو واقعو - خندق جي لڙائي	۲۶
۲۸	بنو قريظہ جو واقعو	۲۷
۲۹	بنو سعيد جي سرڪوبي - حدييه وارو صلح	۲۸
۳۰	فتح خيبر	۲۹
۳۱	مرحب سان مقابلو	۳۰
۳۲	مڪه مڪرمه جي فتح	۳۱
۳۴	حنين جي جنگ	۳۲
۳۵	غزوہ تبوک - پيغام پهچائڻ	۳۳
۳۶	يمن ڏانهن	۳۴
۳۷	جمعة الوداع ۾ شرڪت، جانب جي جدائي - لباس مبارڪ	۳۵
۳۸	مٽي مبارڪ ۽ انجو نقش، سرديءَ - گرميءَ جي اثر کان محفوظ	۳۶
۳۹	جڏهن به جهنڊو کڻي نڪتو ته فتح ڪري موٽيو - مخفي صلاحڪار - ڪڏهن به بت کي سجدو نه ڪيائين بي مثال قوت	۳۷
۴۰	خلافت جي بيعت	۳۸
۴۱	پهريون خطاب	۳۹
۴۲	مسند خلافت سنڀالڻ کان پوءِ	۴۰
۴۳	اهم عهديدارن کي هٿائڻ	۴۱
۴۴	باهمي اختلاف، جنگيون ۽ ڪارناما	۴۲
۴۵	ملڪي نظم و نسق - ڪامورن جي نگراني	۴۳
۴۶	عدل ۽ انصاف	۴۴
۴۷	تواضع ۽ انڪساري - علم	۴۵

۴۸	تفسير - علوم القرآن	۴۶
۴۹	حديث پاڪ جو علم	۴۷
۵۱	ڪجهه روايت ڪيل حديثون	۴۸
۶۷	سيدنا علي المرتضيٰ رضي الله عنه جا ارشاد	۴۹
۶۸	نحو جي علم جي ايجاد	۵۰
۶۹	فقه ، اجتهاد قضا ۽ فيصلا	۵۱
۷۰	تصوف	۵۲
۷۱	تقرير ۽ خطابت - شاعري	۵۳
۷۴	آمدنيءَ جي ذريعن ۾ واڌارو - رعيت سان شفقت	۵۴
۷۵	فوجي انتظامات - ٻيون مذهبي خدمتون	۵۵
۷۶	اخلاق - عادات ۽ ذاتي حالات	۵۶
۷۷	امانت ۽ ديتداري	۵۷
۷۸	زهد	۵۸
۷۹	عبادت	۵۹
۸۰	في سبيل الله خيرات ڏيڻ	۶۰
۸۱	تواضع - شجاعت	۶۱
۸۲	مضبوط ۽ صحيح راءِ جو مالڪ	۶۲
۸۳	گهرو زندگي - گهر واريون ۽ اولاد	۶۳
۸۶	حضرت علي المرتضيٰ جا فضائل	۶۴
۸۷	قرآن ڪريم مان فضائل	۶۵
۹۳	نبوي حديثن (علي قائلها الصلوة والسلام) مان فضائل	۶۶
۱۱۸	ڪرامتون	۶۷
۱۲۶	شهادت	۶۸
۱۲۸	تدفين - خلافت جي مدت	۶۹
	حضرت علي رضي الله عنه جو قاتل پونين مان نهايت	۷۰
۱۲۸	بدبخت هوندو	

۱۲۹	بري سان پلائي - ابن ملجم کي سزا	۷۱
۱۳۰	حضرت علي رضي الله عنه جي لاءِ صحابه ڪرام جا ارشاد	۷۲
	حضرت علي جي فيصلي کي حضرت عمر رضي الله عنهما	۷۳
۱۳۲	وٽ اهميت	
۱۳۳	اوهان الله جي نور سان ڏٺو	۷۴
=	جنهن قوم ۾ علي نه هجي ڪاش مان ان ۾ نه هجان	۷۵
	تقريظون - تقريظ ۱ از حضرت علامه مفتي عبدالرحيم	۷۶
۱۳۶	صاحب سڪندري مدظله العالي.	
	تقريظ ۲ حضرت علامه مفتي عبدالرحمن ٺٽوي - مدظله	۷۷
۱۴۹	العلي	
	تقريظ ۳ حضرت علامه پروفيسر ڊاڪٽر غلام محمد ڏاهري	۷۸
۱۸۲	مدظله العالي	

پنهجي پاران

الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام علي اشرف الاولين
والآخرين سيدنا محمد وعلى آله واصحابه اجمعين اما بعد
اسلام ۾ سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه جي شخصيت
نهایت عزت ۽ عظمت واري آهي پاڻ، الله جي ذات جو محب ۽
محبوب، حقيقي معبود جو سچو عابد، دنيا ۽ ان ۾ عياشيءَ
کان آزاد ۽ زاهد هئا. علم جي شهر جو دروازو، هدايت جو
جهنڊو، اطاعت ڪندڙن جو نور، تقوىٰ وارن جو امام، خائفن
جو پيشوا، عادلن جو سردار، مومنن جو مهندار، سالڪن جو
سربراه ايمان، اجابت ۾ پيش قدمي ڪندڙ، يقين، حلم ۽
فياضيءَ ۾ وڏو، عارفن جي سونهن، صابرن جو سينگار، توحيد
جي حقائق کان باخبر، علم تفريد جي انوار جو محور ۽ مرڪز،
عقلمند قلب جو صاحب، وعدا وفا ڪندڙ، الاهي احڪام جو
مطيع، طاقت وارو، نهايت بلند درجي جو پهلو ان اسلامي تصوف
۽ روحاني فيوضات جو بي ڪنار بحر، عشق خدا ۽ محبت
رسول عليه الصلوة والسلام جو منبع ۽ مخزن، ياد خدا ۾
محو، ذاڪر، شاڪر، ساجد، زاهد، عابد سهڻي نبي عليه
الصلوة والسلام جو سچو شيدائي، ادب ۽ احترام رکندڙ
محنت کي عيب نه سمجهندڙ، معاشي ضرورت جي لاءِ پورهئي
ڪرڻ کان نه ڪيپائيندڙ، عابدين جو زيب، زاهدن جي زينت،
علم معرفت جو ماهر، حقيقت جو هادي، طريقت ۾ طرہ امتياز
رکندڙ، شريعت جو چوليون هڻندڙ سمنڊ، بغض، ڪيني ۽

عداوت واري دل کان پاڪ، سيني جو ڪشادو ۽ صاف
وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ تي عمل ڪري ڪاوڙ کائيندڙ وَالْعَافِينَ عَنِ
التَّائِبِ تي عمل ڪري خريد ڪيلن غلامن کي آزاد ڪندڙ،
وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ تي عمل ڪري انهن تي احسان ڪندڙ
وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ تي عمل ڪري جهاد جا ميدان
 مڙسيءَ سان ملهائيندڙ، خير جي قلعي جو خاص فاتح، غالباً
 هر جنگ ۾ اسلامي جهنڊي جو کڻندڙ، سرور ڪائنات صلي
 الله عليه وسلم جو سوت سَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ جو
 گهوت، حسنين ڪريمين رضي الله عنهما جو والد ڪريم،
 سخي ۽ نهايت ڪمال جو صاحب آهي. مون گنهگار جي دل
 جي حسرت هئي ته مان تن خليفن سيدنا حضرت ابوبڪر
 صديق، سيدنا حضرت عمر فاروق، سيدنا حضرت عثمان ذي
 النورين رضي الله عنهم جي سيرت تي لکيل ڪتابن وانگر هن
 سهڻي جي سيرت تي به ڪجهه مواد لکي سندس سچن
 شيدائين، خاص محبن ۽ نجن نوڪرن ۾ پنهنجو به نالو لکايان.
 الحمد لله جو اها اندر جي آرزو پوري ڪندي هي مختصر مگر
 جامع ڪتاب نالي فتح القوي الغالب في سيرت سيدنا علي ابن
ابي طالب لکي پيارن پڙهندڙن جي خدمت ۾ پيش ڪرڻ جي
 سعادت حاصل ڪري رهيو آهيان شال رب العزة مون سيه ڪار
 جي هن محنت کي قبول ڪري ۽ آينده جي لاءِ به اهڙيون
 خدمتون نصيب فرمائي: آمين يارب العالمين بحرمة النبي
 الامين عليه وعلى آله الصلوات والتسليمات الى يوم الدين!
 دعا جو طالب: الفقير محمد اديس الاهري النقشبندي عفي عنه

نالو مبارڪ

نالو مبارڪ سيدنا علي (رضي الله تعالى عنه)

ڪُنْيا ۱: ابوالحسن (حسن جو پيءُ) ۲: ابوتراب (مٽيءَ تي آرام ڪندڙ) (۱) ۳: أَبُو الرَّيْحَانِ نَتَّيْنِ (بن خوشبودارن گلن جو پيءُ) هي ڪنيتون کيس رسول الله صلى الله عليه وسلم جن ڏنيون هيون. جابر بن عبدالله کان روايت آهي ته: رسول الله صلى الله عليه وسلم جن حضرت علي (رضي الله عنه) تي هنن لفظن سان سلام فرمايو هو ”سَلَامٌ عَلَيْكَ يَا أَبَا الرَّيْحَانَيْنِ“ (۲) (اي بن خوشبودار گلن جا پيءُ! توتي سلام آهي) سهل بن سعد کان روايت آهي ته حضرت علي کي ابوتراب ڪُنيت سان به حضور عليه الصلوة والسلام جن پاڻ سڏيو هو ۽ اهو هيئن ٿيو جو رسول الله صلى الله عليه وسلم جن پنهنجيءَ نياڻيءَ (سيده) فاطمه رضي الله عنها وٽ تشریف فرما ٿيا ۽ اتي حضرت علي رضي الله عنه جي نه هجڻ جي ڪري ”پڇيائونس ته علي ڪٿي آهي؟“ عرض ڪيائين ته مسجد ۾ ستل آهي نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن اُتاهين اتي مسجد ۾ آيا ۽ ڏٺائون ته حضرت علي رضي الله عنه ستل هو پر

(۱) صفة الصفوة ص ۱۶۲ - جزء ۱ (۲) تهذيب الڪمال ص ۲۵۷ -

جلد ۵ الرياض النضرة ص ۲۰۳ - جلد ۲

سندس پاڪ پنيءَ تان چادر لهي وڃڻ جي ڪري سندس پاڪ پنيءَ کي مسجد جي مٽي لڳي وئي هئي پاڻ اها مٽي ڇنڊيندي فرمايائونس ته اي ابو تراب! اٿي ويهه ان کان پوءِ اهو ڪُنِيو حضرت علي رضي الله عنه کي ڏاڍو پيارو هوندو هو. (۱)
۴: أَبُو الْيَقْظَانِ (سجاڳ ٿيندڙن جو پيءُ) (۲)

القاب

القاب هي آهن ۱. حيدر (شينهن) (۳) ۲: يعسوبُ الدين (دين جو رئيس) ۳: الامين (امانت دار) ۴: الشريف (شرافت وارو) ۵: الهادي (هدايت ڪندڙ) ۶: المهدي (هدايت تي هلندڙ) ۷. ذُو الْأُذُنِ الْوَاعِي (بڌي ياد ڪندڙ ڪن وارو) حيدر لقب کيس سندس والده ڏنو هو* (۴) ۸: نَجِيبُ الطَّرْفَيْنِ (ماءُ ۽ پيءُ ٻنهي جي لحاظ سان هاشمي) ۹: ڪَرَّار (موتي موتي حملا ڪندڙ) (۵) ۱۰: ڪَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ (الله ان جي منهن مبارڪ کي عزت بخشي) پاڻ ڪڏهن به ڪنهن بت کي سجدو نه ڪيو هيائين ان جي ڪري ان لقب سان ذڪر ڪيو ويو. (۶)

والد

حضرت علي (ڪَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ) جي والد جو نالو عبد مناف هو (۷) هڪ قول مطابق عمران ۽ ڪُنِيو ابو طالب هو.

(۱) ساڳيو حوالو (۲) ساڳيو حوالو ص ۲۰۴ - (۳) سير الصحابة ص ۲۴۸ - جلد ۱ (۴)

مرآة المناجیح ص ۴۱۲ - جلد ۲ (۵) الصواعق المحرقة ص ۱۲۰ - (۶) تهذيب الکمال

ص ۲۵۷ - جلد ۵، الکامل فی التاريخ ص ۲۹۷ - جلد ۲ (۷) نواسه رسول ص ۳۱۹ -

حضور عليه الصلوة والسلام سان حضرت علي رضي الله عنه جو پيءُ جي طرفان نسب جو سلسلو سندن ڏاڏي ۾ هن طرح ملي ٿو. علي بن ابي طالب بن عبدالمطلب حضرت ابوطالب حضرت نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن جو چاچو هو ان جي ڪري حضرت علي رضي الله عنه حضور عليه الصلوة والسلام جن جو سوت هو.

والده

حضرت علي ڪَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ جي والده جو نالو ”فاطمه“ هو. اسد جي نياڻي هجڻ جي ڪري ”فاطمه اسديه“ سڏي ويندي آهي. هيءَ سائڻ پنهنجي مڙس (حضرت) ابو طالب جي سوت هئي. ان جي ڪري حضرت علي رضي الله عنه کي ”نَجِيبُ الطَّرِيقَيْنِ“ سڏيندا هئا. حضرت بيبي صاحبه جي نسب جو سلسلو هن طرح آهي ”فاطمه بنت اسد بن هاشم بن عبد مناف“ (۱) علامه ابن ڪثير سيد ناعلي المرتضيٰ رضي الله عنه جي نسب جو سلسلو هن طرح وڌيڪ لکيو آهي ”علي ابن ابي طالب (عبد مناف) بن عبدالمطلب (شيبه) بن هاشم (ان جو نالو عمرو هو) بن عبد مناف (ان جو نالو مغيرة هو) بن قصي بن ڪلاب بن مرة بن ڪعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالڪ بن النضر بن ڪنانة بن خزيمه بن مدرڪه بن الياس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان (۲)

ذهن نشين ڪرڻ گهرجي ته هاشمي خاندان کي عرب ۽ قريشي قبيلي ۾ جيڪا وقعت ۽ عزت حاصل هئي اها اظهار جي

(۱) صفة الصفوة ص ۱۶۲ - جزء ۱ (۲) البداية والنهاية ص ۲۲۳ - جزء ۷.

محتاج ناهي، هي خاندان شجاعت، سخاوت، اخلاق ۽ مهمان نوازيء ۾ مشهور هو. كعبه الله جي خدمت ۽ حجاج کي پاڻي پيارڻ به هنن جي حوالي هو. كعبه ڪريم جي خدمت ۽ ان جو اهتمام، بنو هاشم جو طرؤ امتياز هو ۽ ان شرف جي ڪري انهن کي سموري عرب ۾ مذهبي، سيادت ۽ قيادت حاصل هئي. سيدنا علي ڪَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ جو والد حضرت ابو طالب مڪه مڪرمه جو هڪ با اثر شخص هو. نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن ان جي ئي زير پرورش ڪافي مدت گذاري. نبوت جي اظهار کان پوءِ به ان جي حمايت ۾ پاڻ اسلام جي دعوت ڏني هيئون. حضرت ابوطالب هر موقعي تي سندس معاون ۽ مددگار رهي کين ڪافرن جي ظلم ۽ ستم کان محفوظ رکيو.

قريشي مشرڪن ڪيترا حربا هلايا پر حضرت ابوطالب زندگيءَ جي آخري لمحن تائين پنهنجي ڀائڻي نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جي زباني، مالي، اولاد سان، تلوار سان هر طرح مدد ڪئي ۽ ان نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام تان شفقت جو هٿ نه کنيو. حضرت علي ڪرم الله وجهه جي والده ماجده به سيده آمنه رضي الله عنها جي هن ڏر ڀيٽ ۾ ڪي سڳيءَ ماءُ وانگر شفقت ۽ محبت سان رکندي هئي. مسلمان ٿي هجرت به ڪئي هيائين ۽ نيڪ ڪمن ۾ اڳرائي ڪندڙ عورتن مان هڪ هئي. سيده خديجة الكبرى رضي الله عنها کانپوءِ ٻي مسلمان عورت هئي ۽ ان به مڪه مڪرمه مان مدينه منوره ڏانهن هجرت ڪئي هئي. انهن سڀني ڳالهين جي ڪري

به حضرت نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جي نگاهه ڪرم ۾
 سيدنا علي رضي الله عنه جي لاءِ گهڻي محبت هئي. (۱)
 پاڻ جڏهن مدينه منوره ۾ وفات ڪيائين تڏهن نبي
 ڪريم عليه الصلوة والسلام جن سندس تدفين وقت تشریف
 فرما ٿيا ۽ پنهنجي قميص مبارڪ سندس ڪفن ۾ ڏنائون ۽
 سندس قبر مبارڪ ۾ لهي سٽا به هئا. (۲)

ماڻهن ان جو سبب پڇيو ته فرمايائون ”اسان تي چاچي
 ابوطالب کان پوءِ سڀني کان وڌيڪ هن جا احسان آهن“ (۳)
 نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن سيده جي جنازي
 جي نماز به پڙهائي هئي. پاڻ فرمايائون ته ”مون کي جبريل الله
 جل شانہ کان خبر ڏني آهي ته اها جنتياڻي آهي ۽ ان اها به
 خبر ڏني آهي ته الله ان جي جنازي نماز پڙهڻ جي لاءِ سترهزار
 ملائڪن کي امر ڪيو هو؟“ (۴)

هيءَ پهرين هاشميه عورت هئي جنهن ماشمي ٻچا ڄڻا هئا
 نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن جو فرمان آهي ته ”منهنجي
 سڳيءَ ماءُ کان پوءِ هيءَ منهنجي ماءُ هئي“ جڏهن (سندن
 چاچو) ابو طالب ڪنهن ماڻهوءَ جي دعوت ڪندو هو ۽ اسين
 ان جي ڪارائڻ پيارڻ ۾ مشغول هوندا هئاسون ته هيءَ اسان جي
 لاءِ کاتو بچائي رکندي هئي پوءِ اسين ٻيو ڀيرو وڃي کائيندا
 هئاسون؟“ (۵)

(۱) تاريخ الاسلام ص ۲۶۵ - جلد ۱ نواسه رسول ص ۳۲۰ - (۲)
 الرياض النضرة ص ۲۰۲ - جلد ۲ (۳) سير الصحابه ص ۲۴۹ -
 جلد ۱ (۴) تهذيب التهذيب ص ۳۳۴ - جلد ۷ (۵) ازالة الخفا
 اردو ص ۴۸۷ - جلد ۲. المستدرک للحاکم ص ۲۷ - جلد ۳

ولادت باسعادت

سيدنا علي رضي الله عنه جو اهو به شرف ۽ شان آهي جو سندس ولادت بيت الله شريف ۾ ٿي هئي (۱) ۽ اهو حضور پاڪ عليه الصلوة والسلام جي طرفان نبوت جي اظهار کان ٽه سال اڳ جو وقت هو (۲) ۽ والدين جي صلاح سان سندس نالو مبارڪ ”علي“ حضور عليه الصلوة والسلام جن پاڻ رکيو هو. (۳)

پرورش

حضرت ابو طالب جي عيال گهڻي هجن جي ڪري رحمة للعالمين صلي الله عليه وسلم جن پنهنجي چاچي حضرت عباس رضي الله عنه کي فرمايو ته ”جعفر کي تون پاڻ وٽ رهائ ته علي کي مان ٿو پاڻ وٽ رهائيان“ پوءِ حضرت علي رضي الله عنه حضور پاڪ عليه الصلوة والسلام جن وٽ رهيو ۽ پاڻ سندس هر طرح پرورش ڪندا رهيا (۴) ۽ اها نهايت سعادت ۽ خوش قسمتي هئي جيڪا سهڻي علي کي ازل کان عطا ٿيل هئي.

ڀائر ۽ ڀينرون

حضرت علي رضي الله عنه کي ٽي ڀائر ۱ طالب ۲ عقيـل ۳ جعفر هئا ڏهن ڏهن سالن جي فرق سان ڄاوا هئا ۽ ٻه ڀينرون ۱ امهاني ۲ جمانه هيون. سڀني جي امان هڪ سیده فاطمه بنت اسد هئي (۵) امهاني جو نالو مبارڪ فاخته هو. (۶)

(۱) ازالة الخفا ص ۴۸۷- جلد ۲ مروج الذهب ص ۳۵۸- جلد ۲ (۲) سير الصحابة ص ۲۴۹- جلد ۱ (۳) نواسه رسول ص ۳۲۳- (۴) زرقاني علي المواهب ص ۲۸۰- جلد ۱ الرياض النضرة ص ۲۰۷- جلد ۲ (۵) تهذيب الكمال ص ۲۵۹- جلد ۵ البدايه والنهاية ص ۲۲۳- جزء ۷ (۶) مروج الذهب ص ۲۵۹- جلد ۲

حليو مبارڪ

حضرت علي رضي الله عنه گهڻو ڪڻڪ رنگو، وڏين اکين وارو هو سندس وار گهاٽا ۽ ڪارا هئا سامهون کان مٿي جا وار نه هيس، قد مبارڪ جو پورو هو. ڏاڙهي مبارڪ اچي ۽ گهاٽي ۽ ايڏي وڏي هيس جو ڪلھن جي وچ ۾ ساري سيني کي ڀريو بيٺي هئي. سيني پاڪ ۽ ڪلھن مبارڪن تي وار تمام گهاٽا هيس منهن مبارڪ سهڻو ۽ ڪل مُڪ جوان هو. پنڌ ڪرڻ ۾ هلڪو محسوس ٿيندو هو (۱) سندن پانهن جا ڏورا ۽ جنگهن جا هڏا مضبوط هئا. اڇن وارن کي رنگ نه ڪندا هئا. گهڻو ڪري مُرڪندا رهندا هئا (۲) علامه طبري لکيو آهي ته سيدنا علي رضي الله عنه ائين سهڻو لڳندو هو جيئن چوڏهينءَ جي رات جو چنڊ سندس هٿن مبارڪن جون تريون ٿلهيون ۽ طاقتور هيون سندس مٿي مبارڪ جي سامهون واري حصي ۾ وارن جون ليڪون هونديون هيون. قيس بن عباد کان روايت آهي ته ”مان مدينه منوره ۾ علم پڙهڻ جي لاءِ آيس ته مون هڪ شخص ڏٺو جنهن کي ٻه چادرون هيون سندس وارن مبارڪن جون ٻه چڱون لڙڪي رهيون هيون حضرت عمر رضي الله عنه جي ڪلهي مبارڪ تي هٿ رکيو بيٺو هو پڇا ڪيم ته هي ڪير آهي؟ ٻڌايائون ته حضرت علي رضي الله عنه آهي“ معتبر قول مطابق هڪ ڀيرو ڏاڙهي مبارڪ کي ميندي ڪري پوءِ ڇڏي ڏني هيائين هلڻ ۾ اڳتي جهڪي هلندو هو جيڪڏهن ڪنهن کي پانهن مان زور سان وٺندو هو ته اهو ائين سمجهندو هو ته

(۱) البداية والنهاية ص ۲۲۳ - جزء ۷ (۲) الكامل في التاريخ ص ۳۹۶ - جلد ۳

جن ساهه ٿو نڪري سندس اکين ۾ سرمو پاڻل هوندو هو (۱)

اسلام سان مشرف ٿيڻ

حضرت علي رضي الله عنه اڃان ڏهن سالن جي عمر جو ٿيو هو ته نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن کي نبوت جي اظهار ڪرڻ جو حڪم ٿيو. جڏهن ته حضرت علي رضي الله عنه به ساڻن گڏ رهندو هو ان جي ڪري ان کي اسلام جا منظر اول نظر آيا. هڪ ڏينهن ام المومنين سیده خديجة ۽ نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن کي گڏ الاهي عبادت ۾ مشغول ڏسي پڇيائين ته: اوهان پئي ڇا ڪري رهيا هيو؟ حضور پاڪ عليه الصلوة والسلام جن کيس حقيقت ٻڌائي، شرڪ ۽ ڪفر جي مذمت ڪندي ڪلمه جي دعوت ڏني حضرت علي رضي الله عنه عرض ڪيو ته ”ڇا مان اها ڳالهه پنهنجي پيءُ سان ڪيان؟ جڏهن ته حضور پاڪ عليه الصلوة والسلام جن کي اڃان عام اعلان ڪرڻ منظور نه هو. ان جي ڪري کيس ٻين کي ٻڌائڻ جي اجازت نه ڏنائون.

الله جي توفيق سان حضرت علي رضي الله عنه ڏهن سالن جي عمر ۾ ايمان آڻي پڪو مومن ۽ سچو مسلمان بڻيو (۲) ڪجهه وقت پنهنجي والد کان اها ڳالهه لکائيندو رهيو نيٺ هڪ ڀيري حضرت ابوطالب پاڻ پڇيس ته مسلمان ٿيو آهين؟ عرض ڪيائين ته ”هاڻو“ پاڻ فرمايائينس ته پنهنجي سوت رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سان همدردِي ۽ مدد ڪندو ره (۳) هڪ قول مطابق ان وقت سندس عمر ۱۳ سال هئي.

(۱) الرياض النضرة ص ۲۰۵ - جلد ۲. طبقات ابن سعد ص ۲۶ - جلد ۳ (۲) سيرالصحابه ص ۲۵۹ - جلد ۱ تهذيب الڪمال ص ۲۵۹ - جلد ۵ المستدرک للحاکم ص ۱۱۱ - جلد ۳ (۳) سير اعلام النبلاء حصه سيرالخلفاء الراشدين ص ۲۲۸ - جلد

پهريون مسلمان

پهريون مسلمان ڪير هو؟ ان ۾ مختلف روايتون آهن اختلاف کي ختم ڪرڻ جي لاءِ علماءِ اعلام هن طرح تطبيق ڏني آهي ته وڏن مردن مان اول اسلام حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه قبول ڪيو. عورتن مان سیده خديجة رضي الله عنها، غلامن مان حضرت زيد بن حارثة ۽ ننڍن مان حضرت علي رضي الله عنهم (۱)

پهريون نمازي

سلمة بن كهيل حبة عرنیءَ کان ان حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته ”رسول الله صلى الله عليه وسلم سان گڏ نماز پڙهڻ ۾ اول مان آهيان“ (۲) حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن سان گڏ پهريان پهريان نماز حضرت علي رضي الله عنه پڙهي هئي. امام احمد المناقب ۾ حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته: ماڻهن جي نماز پڙهڻ کان ٽي سال اڳي مون رسول الله صلى الله عليه وسلم جن سان گڏ نماز پڙهي هئي. (۳)

حضرت ابويوب انصاري رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”الله ۽ ان جي ملائڪن مون تي ۽ علي تي ست سال درود موڪليا ۽ اهو ان دور ۾ جو مان ۽ اهو اڪيلا ست سال نماز پڙهندا هئاسين (۴)

(۱) الرياض النضرة ص ۲۰۸ - جلد ۲ (۲) تهذيب الكمال ص ۲۶۰ - جلد ۵ (۳)

الرياض النضرة ص ۲۰۹ - جلد ۲ (۴) اسد الغاب ص ۱۸ - جلد ۴

مڪه مڪرمه واري زندگي

مسلمان ٿيڻ کان پوءِ سيدنا علي المرتضيٰ ڪَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ
 الْكَرِيمَ ج، زندگيءَ جا تيرهين سال مڪه مڪرمه ۾ گذريا ۽
 جڏهن ته اهو رات، ڏينهن حضرت نبي ڪريم عليه الصلوة
 والسلام جن سان گڏ هو ان جي ڪري صلاح، مشوري جي
 مجلسن، ارشاد ۽ تعليم جي اجتماع، ڪافرن ۽ مشرڪن سان
 بحثن ۽ حقيقي معبود جي عبادت جي موقعن الغرض ته هر قسم
 جي صحبتن ۾ گڏ رهيو. حضرت عمر رضي الله عنه جي
 اسلام قبول ڪرڻ کان اڳي مڪه مڪرمه ۾ رهندڙن مسلمانن
 جي لاءِ الله جل شانہ جو نالو وٺڻ ۽ کلي طرح ان جي عبادت
 ڪرڻ تقريباً ناممڪن هئي. حضور عليه الصلوة والسلام جن
 پاڻ به مخفي طرح الله جل مجده جي عبادت ڪندا هئا ۽
 حضرت علي رضي الله عنه به ساڻن گڏ هوندو هو. حج جي
 ڏينهن ۾ مڪه مڪرمه جي سرزمين تي عرب جا رهاڪو گهڻا
 ايندا ۽ گڏ ٿيندا هئا حضرت نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام
 جن حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه کي گڏ وٺي انهن کي
 اسلام جي دعوت ڏيندا هئا. حضرت علي رضي الله عنه ننڍي
 عمر ۾ هجڻ جي ڪري وڌيڪ ڪجهه ڪري نه سگهندو هو پر
 ڪڏهن ڪڏهن گڏ هوندو هو. ۽ حضور پاڪ عليه الصلوة
 والسلام جن سان گڏ بيت الله شريف ۾ به ويندو هو ۽ اتي
 رکيلن بتن ۾ پيچ ٻاهه ڪري ايندو هو. (۱)

دعوت جو انتظام

نبوت جي اظهار کان پوءِ نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جن ٽن سالن تائين اسلام جو پيغام مخفي طريقي سان مخصوص فردن تائين پهچايو چوٿين سال حڪم ٿيو ته عام اعلان ڪيو ۽ اول پنهنجن قريبن کي تبليغ ڪيو. ان وقت هيءَ آيت نازل ٿي ”وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ“ ..... (۱)

(۽ پنهنجي ويجهن مائٽن کي الاهي عذاب کان ڊيڄاريو) سرور ڪائنات صلي الله عليه وسلم جن ان حڪم جي موافق صفا جبل تي چڙهي پنهنجن قريشين کي سڏي اسلام جي دعوت ڏني پر انهن جا سالن کان ڪٽيل قلب هڪ ڏينهن جي سوهڻ هڻڻ سان صاف نه ٿيا. ابولهب کين چيو ته ”تنهنجي لاءِ هلاڪت آهي ڇا اسان کي هن لاءِ سڏيو اٿئي؟“ ان کان پوءِ هڪ ڀيرو وري نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام جن پنهنجي خاندان کي اسلام جي تبليغ ڪرڻ جي لاءِ ڪوشش ڪندي هڪ دعوت جو پروگرام رکيو ان جي انتظام لاءِ حضرت علي رضي الله عنه کي مقرر فرمايو ان وقت سندس عمر ۱۴ يا ۱۵ سال مس هئي پر ان ننڍيءَ عمر هوندي پاڻ نهايت سٺو انتظام ڪيائين. دسترخوان تي ٻاڪرا پاوا ۽ کير هو دعوت ۾ سڄو خاندان شريڪ هو جن جو تعداد تقريباً چاليهه هو. حضرت حمزه، حضرت عباس، حضرت ابوطالب ۽ ابولهب به شريڪ ٿيا هئا جڏهن کاڌي کان فارغ ٿيا ته نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جن اٿي کين مخاطب ٿي فرمايو ”اي عبدالمطلب جا

اولاد! الله جو قسم آهي ته مان اوهان جي اڳيان دنيا ۽ آخرت جي بهترين نعمت پيش ڪيان ٿو ٻڌايو ته اوهان مان ڪير منهنجو ساٿ ڏئي معاون ۽ مددگار ٿيندو؟ ٻڌي سڀ چپ رهيا مگر حضرت شير خدا ڪَرَمَ اللهُ وَجْهَهُ وڏي آواز سان عرض ڪيو ته ”مان جيتوڻيڪ عمر ڀرنديو آهيان پر اوهان جو معاون ۽ مددگار آهيان“ حضور اڪرم صلى الله عليه وسلم جن کيس فرمايو ”تون ويهي ره“ پاڻ وري انهن سان محاطب ٿيا پر ڪنهن جي به طرفان جواب نه ملڻ جي ڪري وري به حضرت علي رضي الله عنه اٿي جواب ڏنو ته پاڻ ان کي وري ويهڻ لاءِ ارشاد ڪيائون جڏهن ٽيون پيرو چوڻ سان به ڪنهن هائو نه ڪئي ۽ حضرت علي رضي الله عنه ساڳيو عرض ڪيو ته پاڻ کيس ويهاريندي فرمايائون ته ”تون منهنجو ڀاءُ ۽ (منهنجي علم جو) وارث آهين“ (۱)

قربانيءَ جو عظيم ڪارنامو

جڏهن نبي ڪريم عليه التحية والتسليم جن ”مڪه مڪرمه“ مان ”مدينه منوره“ ڏانهن هجرت جي تياري ڪئي ته ماڻهن جون جيڪي امانتون سندس ذات عالي صفات عليه الصلوات والتسليمات وٽ امين هجڻ جي ڪري رکيل هيون انهن کي ادا ڪرڻ جي لاءِ حضرت علي کي پنهنجي بستري تي سمهڻ جو حڪم ڪري روانا ٿي ويا کيس مڪه مڪرمه ڀرڻ جو

(۱) سير الصحابه ص ۲۵۲- جلد ۱ بحواله تاريخ طبري

ص ۲۷۲- جلد ۱ مسند امام احمد بن حنبل ص ۱۵۵- جلد ۱

حڪم ڪيائون حضرت علي رضي الله عنه جي عمر مبارڪ ان وقت زياده کان زياده ۲۲ يا ۲۳ سال هئي. پاڻ نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن جي سائي رنگ جي چادر مبارڪ مٿان وجهي سندن بستري مبارڪ تي سمهي رهيو. حضرت علي رضي الله عنه مڪه مڪرمه جي رهاڪن مان آخري هجرت ڪندڙ فرد هو. جڏهن پاڻ بستري تي ستل هو ته گهيرا ڪندڙ قريشي ڪافرن سمجهيو هو ته اهو سمهڻ وارو حضور عليه الصلوة والسلام آهي ۽ ڪي چوڻ لڳا ته جيڪڏهن حضرت نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن نڪري وڃن ها ته علي ڪي به پاڻ سان وٺي وڃن ها. (۱)

مطلب ته اڃان نه ويا آهن. نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن ”وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ“ (۲) قرآن ڪريم جي آيت پڙهندي دشمنن جي وچان لنگهي ويا ۽ انهن کي نظرئي نه آيا. صبح ٿيڻ جو وقت قريب ٿيو ته دشمنن پاڻ ۾ چيو ته شايد اسان جي خبر پئجي وئي اٿس ۽ اسان جي ڊپ کان نه ٿو نڪري دروازو ٽوڙي اندر ويا ۽ سائي چادر مٿي ڪيائون ته حضرت علي رضي الله عنه ستل نظر آيو پڇيا ٿونس ته حضرت محمد (صلي الله عليه وسلم) ڪٿي آهي؟ ڪيڏي ويو آهي؟ ڪيئن نڪري ويو آهي؟ ته پاڻ جواب ڏيندي فرمايائين اوهان ٻاهر بيٺا هيو اوهان جي وچان نڪري ويو آهي مان ڇا چوان ته ڪيڏي ويو آهي. علامه رازي عليه الرحمة لکيو آهي ته: جڏهن حضرت علي

رضي الله عنه بستري تي ستل هو: الله جل شانہ حضرت جبريل ۽ ميڪائيل عليهما السلام کي حکم ڪيو تہ ”اوهان ٻئي علي جي حفاظت لاءِ وڃي بيهو.“

جبريل مٿن واري پاسي کان بيٺو ۽ ميڪائيل پيرن واري پاسي کان جبريل عليه السلام سيدنا علي رضي الله عنه کي سڏي فرمايو تہ ”واھ واھ علي ابن ابي طالب! اڄ توجھڙو خوش نصيب ڪير آھي؟ اڄ الله ملائڪن سان تنهنجي وجود مسعود تي فخر ڪري رهيو آھي.“ (۱)

ان ڦوھ جوانيءَ ۾ پنهنجيءَ زندگيءَ کي قربانيءَ لاءِ پيش ڪرڻ (چو تہ دشمنن جي خوني حملي جو وڏو امڪان هو) حضرت علي رضي الله عنه جي فدويت ۽ جان نثاريءَ جو عظيم ۽ عديم المثال ڪارنامو هو سڄي رات دشمن گھيراءُ ڪيو بيٺا رهيا ۽ ان امڪاني خطري جي حالت ۾ هي نوجوان نهايت سڪون ۽ اطمينان سان آرامي رهيو صبح جو جيئن جو اهي دشمن اندر آيا تہ حضرت علي رضي الله عنه کي ڏسي پنهنجي غفلت جي ڪري پاڻ تي گھڻو ڪاوڙيا ۽ حضرت علي المرتضيٰ رضي الله عنه محفوظ رهيو. (۲)

هجرة

حضرت علي رضي الله عنه نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام جن جي هجرة کان پوءِ بہ، ئي ڏينهن مڪه مڪرمه

(۱) نواسه رسول ص ۲۲۶- بحواله تفسير كبير ص ۱۹۸- جلد ۲

(۱) سير الصحابة ص ۲۵۳، ۲۵۴- جلد ۱

۾ رهي حضور پاڪ عليه الصلواة والسلام جي هدايتن مطابق ماڻهن کي سندن امانتون پهچائي ”مڪه مڪرمه“ کي خير باد چئي ”مدينه منوره“ ڏانهن روانو ٿيو. نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جن ان وقت حضرت ڪلثوم بن هدم رضي الله عنه جا مهمان هئا. ان جي ڪري حضرت علي رضي الله عنه به انهيءَ جي گهر ۾ اچي منزل انداز ٿيو اها ربيع الاول جي ۱۵ تاريخ هئي. رسول الله صلى الله عليه وسلم جن اصحابن سڳورن ۾ مواخات (هڪ ٻئي جو ڀاءُ) ڪرائي حضرت علي رضي الله عنه کي هڪ قول مطابق سهل بن حنيف جو ۽ بين روايتن موجب پنهنجو ڀاءُ بنائي فرمايو ”أَنْتَ أَخِي تَرْتَشِي وَأَرْثُكَ“ تون منهنجو ڀاءُ آهين تون منهنجي (علم جو) وارث ۽ مان تنهنجي (سر ۽ ٻچن) جو وارث آهيان (۱)

۽ هڪ روايت موجب جڏهن حضرت علي رضي الله عنه مدينه منوره ۾ پهتو ته سندس پير مبارڪ سڄي پيا هئا ۽ انهن مان رت وهي رهيو هو. نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جن پاڻ ان وٽ آيا ۽ ان جي تڪليف کي ڏسي روئي ڏنائون ۽ کيس نهايت پيار ڪندي پاڪر پاتائون (۲)

مسجد جي تعمير

اسلام ”مدينه منوره“ ۾ ”مڪه مڪرمه“ وانگر مجبور نه هو اتي آزادي واري زمين هئي جتي هر شخص کليءَ طرح الله جل شانہ جي عبادت ۽ شريعت مطهره جا احڪام ادا ڪري سگهيو ٿي مسلمانن جو تعداد به روز بروز وڌندو ٿي ويو تان

(۱) طبقات ابن سعد ص ۲۲، ۲۳ - (۲) اسد الغابه ص ۱۹ - جلد ۴

جو هجرت جي ڇهين يا ستين مهيني ۾ سرورڪائنات عليه افضل الصلوات والتسليمات جن هڪ مسجد تعمير ڪرڻ جو ارادو فرمايو پاڻ ئي ان جو بنياد رکيائون. ۽ سندس اصحابن رضي الله عنهم ان جي تعمير ۾ ڪم ڪيو. حضرت علي رضي الله عنه ان مسجد جي ڪم لاءِ گارو پهچائيندي هي شعر چيا ٿي.

لَا يَسْتَوِي مَنْ يَعْمُرُ الْمَسَاجِدَ
يُدَاعِبُ فِيهِ قَائِمًا وَقَائِدًا
وَمَنْ يُرِي عَنِ الْغَبَارِ حَائِدًا (۱)

يعني جيڪو بيهي ۽ ويهي مسجد تعمير ٿو ڪري ۽ جيڪو غبار جي ڪري ان کان پري ٿو رهي اهي برابر ناهن.

سيدة فاطمة الزهراء سان نڪاح

نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن سن ۲ هجريءَ ۾ حضرت علي رضي الله عنه کي پنهنجي نهايت پياري نياڻيءَ سيدة فاطمه رضي الله عنها جو سڱ ڏئي کيس پنهنجي نياڻي هجڻ جو شرف ۽ شان بخشيو. (۲)

شاهه ولي الله محدث دهلوي عليه الرحمة لکيو آهي ته نڪاح جي وقت حضرت فاطمة الزهراء رضي الله عنها جي عمر پندرهن سال ساڍا پنج مهينا ۽ حضرت علي رضي الله عنه جي عمر اٺاويهه سال ۽ پنج مهينا هئي (۳)

(۱) سير الصحابة ص ۲۵۴- جلد ۱ (۲) ساڳيو حوالو (۳) ازالة الخفا ص ۵۹۳- جلد ۲ الرياض النضرة ص ۲۳۸- جلد ۲

محب طبري لکيو آهي ته سيدنا علي رضي الله عنه کي انهي رشتي جي صلاح حضرت ابوبکر صديق ۽ حضرت عمر فاروق رضي الله عنهما ڏني هئي ۽ جڏهن حضرت علي رضي الله عنه حضور پاڪ عليه الصلوة والسلام جن کي اهو عرض ڪيو ته پاڻ فرمايائون ”تو وٽ مهر جي لاءِ ڇا آهي؟“ عرض ڪيائين ته ”هڪ گهوڙو ٻي زره“ پاڻ فرمايائونس ته ”گهوڙو جنگ جي لاءِ بيهاري ڇڏ ۽ زره کڻي شهر ۾ وڪڻي آ“ حضرت علي رضي الله عنه اها زره چار سو اسي (۴۸۰) درهمن ۾ حضرت عثمان غني رضي الله عنه کي ڏني ۽ حضرت عثمان غني رضي الله عنه اها زره به کيس واپس ڪئي ۽ جڏهن نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن کي ٻڌايائين ته پاڻ ڪريم عليه الصلوة والسلام جن حضرت عثمان غني رضي الله عنه جي لاءِ دعائون گهربائون حضرت علي رضي الله عنه هي پئسا نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن جي هنج مبارڪ ۾ رکيا ته پاڻ ڪريم عليه الصلوة والسلام انهن مان هڪ مٺ پري حضرت بلال رضي الله عنه کي ڏنائون ته فاطمه جي لاءِ خوشبوءِ خريد ڪري اچ (۱) ۽ ٻنهي هٿن مبارڪن سان ٻُڪ پري حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه کي ڏنائون ته فاطمه لاءِ مناسب ڪپڙا ۽ گهر جو سامان خريد ڪري اچ. حضرت عمار بن ياسر ۽ ٻه ٽي ٻيا اصحابي رضي الله عنهم به ساڻس گڏي موڪليائون اهي بازار ۾ ويا ۽ ڪا به شيءِ تيستائين خريد نه ٿي ڪيائون جيستائين اها حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه

پسند نه ٿي ڪئي اهي روايتون شيڪن جي ڪتابن ۱: مناقب
خوارزمي ص ۲۰۲- ۲: كشف الغمہ في معرفة الائمة
ص ۴۸۶، ۴۸۵- ۳: بحار الانوار ص ۳۹، ۴۰- جلد ۱ ۾ به
موجود آهن (۱) حضرت بلال رضي الله عنه خوشبوءِ وٺي آيو
۽ پاڻ ڪريم عليه الصلوة والسلام جن پنهنجي نياڻيءَ جي لاءِ
ڏاڍ تيار ڪرڻ جو حڪم فرمايائون. (۲)

نڪاح الله جي امر سان ٿيو

جڏهن حضرت علي رضي الله عنه حضور عليه الصلوة
والسلام جن کان سيده فاطمه جو سڱ گهريو ته پاڻ ڪريم
عليه الصلوة والسلام جن کيس فرمايو ”مون کي منهنجي رب
به اهو ئي امر ڪيو آهي“ پاڻ ڪريم عليه الصلوة والسلام
جن حضرت انس رضي الله عنه کي فرمايائون ته ”ابوبڪر
صديق، عمر بن خطاب، عثمان بن عفان، عبدالرحمان بن
عوف، سعد بن ابي وقاص، طلحة، زبير ۽ ڪجهه انصارن
(پلارن) کي سڏي آ“ جڏهن سيئي حاضر ٿي پنهنجين جاين تي
ويٺا ته نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن نڪاح جي لاءِ
خطبو پڙهيو.

حضرت علي ۽ سيده فاطمه رضي الله عنهما جي نڪاح وقت خطبو

نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن سيده جي نڪاح

(۱) رحماءَ بينهما ص ۴۲، ۴۳- جلد ۳ (۲) الرياض النضرة ص ۲۳- جلد ۲

وقت هي خطبو پڙهيو:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُحْمَدُودِ بِنِعْمَتِهِ، الْمَعْبُودِ بِقُدْرَتِهِ، الْمَطَاعِ بِسُلْطَانِهِ،
الْمَرْهُوبِ مِنْ عَذَابِهِ وَسُطُوتِهِ النَافِذِ أَمْرَهُ فِي سَمَاءٍ وَأَرْضٍ، الَّذِي
خَلَقَ الْخَلْقَ بِقُدْرَتِهِ وَمَيَّزَهُمْ بِأَحْكَامِهِ وَأَعَزَّهُمْ بِدِينِهِ وَأَكْرَمَهُمْ
بِنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ اسْمُهُ وَتَعَالَتْ
عَظَمَتُهُ جَعَلَ الْمَضَاهِرَةَ سَبِيلاً لِحَقِّقِ وَأَمْرًا مُصْطَضَالًا شَجَّ بِهِ الْأَرْحَامُ
وَالزَّمَّ الْأَتَامَ فَقَالَ عَزْمُنْ قَائِلٌ.... وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا
فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصَهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا. (١)

قَامَ اللَّهُ يَجْرِي إِلَى قِضَاءٍ وَقِضَاءُهُ يَجْرِي إِلَى قُدْرِهِ وَلِكُلِّ قَدَرٍ
أَجَلٌ وَلِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ يَمْحُو اللَّهُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ثُمَّ إِنَّ
اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَزُوجَ فَاطِمَةَ بِنْتَ حُذَيْفَةَ مِنْ عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ
فَأَشْهَدُوكُمْ أَنِّي قَدْ زَوَّجْتُهُ عَلَى أَرْبَعِمِائَةِ مِثْقَالٍ فِضَّةٍ إِنْ رَضِيَ بِذَلِكَ
عَلِيُّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ. (٢)

سڀ ساراھ ان الله جي لاءِ آھي جيڪو پنھنجي نعمت
سان حمد ڪيل آھي، پنھنجي قدرت سان معبود آھي. پنھنجي
بادشاھيءَ سان اطاعت ڪيل آھي پنھنجي طرفان عذاب ۽ دبدبي
ڪرڻ جي ڪري ان کان ڊڄ ڪيل آھي. ان جو امر سندس
آسمان ۽ زمين ۾ جاري آھي ان پنھنجي قدرت سان مخلوق پيدا
ڪئي آھي ۽ انھن کي پنھنجي دين سان عزت بخشي آھي ۽
پنھنجي نبي (حضرت) محمد صلي الله عليه وسلم سان انھن کي
اڪرام بخشيو آھي بلاشڪ الله، جنھن جو اسم برڪت وارو ۽
عظمت بلند آھي زال مڙس جي رشتي کي لاحق ٿيندڙ

سُورَةُ الْفِرْقَانِ آيَةُ ٥٤. (٢) الرِّيَاضُ النَّصْرَةُ ص ٢٤١- جلد ٢

سبب ۽ ضروري امر بنائي ان سان مائتيون جڪڙيون آهن ۽ مخلوق تي لازم ڪيو آهي. الله عزير هانه فرمايو آهي ”ته اهو الله اهو آهي جنهن پاڻيءَ مان بشر پيدا ڪري انکي نسب ۽ صهرائپ بنايو ۽ تنهنجو رب قادر آهي“ پوءِ الله جو امر قضا ڏي هلندو آهي ۽ قضا انجي تقدير ڏانهن ۽ هر تقدير جو مدو آهي ۽ هر مدي جو ڪتاب آهي. الله مڻي ٿو ۽ ثابت رکي ٿو ۽ ان وٽ ئي لوح محفوظ آهي. الله مون کي امر فرمايو آهي ته مان (پنهنجيءَ ڌيءَ) فاطمه کي جيڪا خديجه مان آهي. علي بن ابي طالب سان پرڻايان پوءِ اوهان (جيڪي محفل ۾ موجود آهيو) شاهد رهو ته مون ان کي چانديءَ جي چارسو مثقالن مهر تي پرڻايو آهي. جيڪڏهن علي ابن ابي طالب راضي رهي ان کان پوءِ حضرت علي رضي الله عنه کان پڇيائون ته ”تون ان مهر ڏيڻ تي راضي آهين؟ عرض ڪيائين ته هاڻو راضي آهيان. پوءِ حضرت علي رضي الله عنه اٿي الله جي شڪر جو سجدو ڪيو. ۽ نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن کين دعا ڪندي فرمايو ”الله اوهان مان گهڻا پاڪ ٻچا پيدا ڪري ۽ الله اوهان ۾ برڪت وجهي.“

ابن السمان الموافقة ۾ حضرت عمر رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته ”اهو امر جبريل کڻي آيو هو“ ۽ حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته ”رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کي جبريل عرض ڪيو ته“ حضرت علي ۽ فاطمه (رضي الله عنهما) جي نڪاح ۾ چاليهه هزار ملائڪ موجود هئا ۽ الله جي امر سان طوبى وڻ در ۽ ياقوت گهور

ڪري اڇلايا جيڪي جنت جي حورن جهڙي محفوظ ڪري رکيا آهن ۽ اهي انهن کي قيامت جي ڏينهن بهشت ۾ ڏنا ويندا. (۱)

رخصتي

سيده فاطمة الزهراء رضي الله عنها جي حضرت علي رضي الله عنه جي گهر ڏانهن نڪاح کان تقريباً ڏهه يارهن مهينا پوءِ رخصتي (روانگي) ٿي هئي حضور عليه الصلوة والسلام جن جي حڪم سان حضرت علي رضي الله عنه حارث بن نعمان کان ڪراي تي گهر وٺي ان ۾ رهائش ڪئي هئي. (۲)

ڏاج

سيده خاتون اطهر کي ڏاج ۾ هي شيون مليون هيون: ۱. پلنگ ۲. ڪچيءَ جي تارين جي ڪلن مان ڀريل وهائو ۳. هڪ بسترو ۴. هڪ چادر ۵. هڪ پائيءَ جي ڪلي ۶. ٻه اٽي پيهڻ جي لاءِ جند حيرت جو مقام آهي ته سيده خاتون پاڪ وٽ ساري زندگي صرف اهي شيون رهيون حضرت علي رضي الله عنه ٻي ڪابه شي نه وڌائي. (۳)

وليهم جي دعوت

حضرت علي رضي الله عنه جي زندگي نهايت زاهدانه ۽ فقيرانه هئي پاڻ به رسول الله صلى الله عليه وسلم جن سان گڏ

(۱) الرياض النضرة ص ۲۴۲ - جلد ۲ (۲) سير الصحابة ص ۲۵۶ -

جلد ۱ (۳) ساڳيو حوالو الرياض النضرة ص ۲۳۸ - جلد ۲

رهندو هو سندس ذاتي ملڪيت ۾ صرف هڪ اُٺ هو جنهن جي ذريعي اذخرگاهه ڪپائي دعوت وليمه ڪرڻ جو ارادو ڪيو هيائين پر ان کي به حضرت حمزه (سندن چاچي) ڪهي ڪباب جون سيخون بنايون هيون. ان جي ڪري ان وٽ صرف وڪڻيل زره جي قيمت مان مهر ادا ڪرڻ کان پوءِ بچيل پئسا هئا ۽ انهن مان ئي وليمه جي دعوت ۾ ڪجور، جَوَن جي ماني، پنير ۽ هڪ قسم جو خاص شوربو تيار ڪيو هيائين پر ان زماني جي لحاظ سان اها به هڪ پر تڪلف دعوت هئي. بيبي اسماء جو بيان آهي ته ان دور ۾ ان کان وڌيڪ بهتر وليمه ڪو نه ٿيو هو. (۱)

جنگين ۾ شموليت ۽ ڪردار

سيدنا علي المرتضيٰ رضي الله عنه تبوك جي جنگ کان سواءِ سڀني جنگين ۾ شامل رهندي اهم ڪردار ادا ڪيا. تبوك جي جنگ ۾ حضور عليه الصلوة والسلام جي امر سان شريڪ ٿيڻ جي بجاءِ مدينه منوره ۾ سندن ڪمن کي سنڀالڻ جي لاءِ رهيو هو ۽ اڪثر جنگين ۾ اسلام جو جهنڊو سندس هٿ مبارڪ ۾ هوندو هو (۲) حضرت علي رضي الله عنه هر جنگ ۾ مرد ميدان ٿي جنگ ڪئي ڪئي به پوئتي نه هڻيو.

(۱) زرقاني ص ۸۰ جلد ۲ سير الصحابة ص ۲۵۴، ۲۵۵ - جلد ۱

(۲) الاصابة ص ۵۰۷ - جلد ۲ تهذيب الڪمال ص ۲۶۰ - جلد ۵

ڪجهه جنگين جو احوال

(۱) بدر واري جنگ: هيءَ جنگ هجرت جي ٻئي سال ۾ پيش آئي هن کي ”غزوه بدر الكبرى“ ۽ غزو بدر عظميٰ“ به چوندا آهن بدر هڪ ڳوٺ جو نالو آهي جيڪو اتي جي رهاڪو بدر بن مخلد بن ڪنانه جي نالي سان مشهور آهي نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جي سڀني جنگين مان هيءَ جنگ نهايت عظيم هئي جنهن سان اسلام کي عزت ۽ شوڪت حاصل ٿي هن ڏينهن کي قرآن ڪريم ”يَوْمَ الْفُرْقَانِ“ سڏيو آهي. ڇو ته ان ۾ حق ۽ باطل ۾ فرق ۽ امتياز ظاهر ٿيو هو. نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن ان ۾ وڃڻ دوران حضرت ابولبابه انصاري رضي الله عنه کي ”مدينه منوره“ ۾ خليفو بنائي روانا ٿيا هئا (۱) هن جنگ ۾ نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن ٽي سو تيرهن (۳۱۳) اصحابي پاڻ سان وٺي روانا ٿيا هئا سندن اڳيان به جهنڊا کنيا ويا هئا. هڪ جهنڊو حضرت علي رضي الله عنه جي هٿ مبارڪ ۾ هو جڏهن جنگ جي ميدان وٽ آيا ته پاڻ پٽن مجاهدن سان گڏ حضرت علي رضي الله عنه کي دشمنن جي جاچڻ لاءِ روانو ڪيو هيائون جڏهن جنگ شروع ٿي ته حضرت علي رضي الله عنه پنهنجي مد مقابل دشمن وليد کي هڪئي وارساڻ قتل ڪري پنهنجي ساٿي حضرت ابو عبيده رضي الله عنه جي مدد ۾ پهتو ته ان جو مد مقابل شيبه به سندس

تلوانن جو شڪار ٿي قتل ٿي ويو اهڙي طرح سيدنا علي رضي
الله عنه هن جنگ ۾ به اهم ڪارناما ڪري ڏيکاريا هئا ان
وقت سندس عمر ۲۵ سال هئي (۱)

(۲) **اهم جي جنگ:** هيءَ جنگ سن ۳ هجري جي
شوال مهيني جي ستن يا يارهن ڏينهن گذرڻ کان پوءِ لڳي هئي.
هيءَ جنگ به اسلام جي قوت ۽ تائيد ۾ بدر جي جنگ جهڙي
هئي فرق صرف هي هو ته اها حسن، جمال، فضل ۽ ڪمال جو
مظهر هئي ۽ هيءَ الله جل شانہ جي وڏائي ۽ جلال جو مظهر
هئي ان جي ڪري بعض علماء جو فرمان آهي ته جيڪو ماڻهو
چوي ته هن جنگ ۾ نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن
کي شڪست ملي هئي ان کي توبه ڪرڻ جي لاءِ چيو وڃي ۽
جيڪڏهن نه ڪري ته ان کي قتل ڪيو وڃي ڇو ته اهو الله جل
شانہ جي حبيب عليه الصلوة والسلام جي توهين ڪري رهيو
آهي احد همزه ۽ حاءِ جي پيش سان مدينه منوره کي ويجهو
هڪ مشهور جبل آهي. ان نالي سان ان جي ڪري سڏيو ويو
جو ٻين جبلن کان جدا واقع آهي ان جي شان ۾ حضرت نبي
ڪريم عليه الصلوة والسلام جو ارشاد آهي ”احد جبل يَحِبُّنَا
ونحبه“ (احد هڪ جبل آهي جيڪو اسان سان محبت رکي ٿو
۽ اسين ان سان محبت رکون ٿا) (۲)

هن جنگ ۾ به حضرت علي رضي الله عنه حضرت مصعب

(۱) سير الصحابة ص ۲۵۵ - جلد ۱ تهذيب الڪمال ص ۲۶۱ - جلد ۵

(۲) مدارج النبوة اردو ص ۱۹۱ - جلد ۲

بن عمير رضي الله عنه جي شهيد ٿيڻ کان پوءِ اسلام جو جهنڊو سنڀاليندي ڪافرن جي علمبردار ابو سعد بن ابي طلحة کي قتل ڪري ڇڏيو ۽ اهو بدحواسي جي جهان ۾ اڳهاڙو ٿي ڦٽڪندي ڦٽڪندي مري ويو (۱) هن جنگ ۾ ڪافرن حضرت علي تي تلوار جا ۱۶ وار ڪيا هر هڪ وار سان پاڻ زمين تي پهتو ٿي ته جبريل کيس کڻي ورتو ٿي (۲)

(۳) **بنو نضير جو واقعو:** احد جي جنگ کان پوءِ سن ۴ هـ ۾ بنونضير کي سندن ٿي بدعهديءَ ڪري جلا وطن ڪيو ويو حضرت علي رضي الله عنه ان ۾ اڳيان هو اسلام جو جهنڊو اتي به سندس هٿ مبارڪ ۾ رهيو (۳)

(۴) **خندق جي لڙائي:** هي سن ۵ هجريءَ ۾ پيش آئي هئي هن کي ”غزوة الاحزاب“ به سڏيو ويندو آهي. خندق ان جي ڪري سڏيو ويو جو ان ۾ ”مدينه منوره“ جي چوڌاري ڪڏون ڪٿايون ويون هيون ۽ هن کي ”احزاب“ ان جي ڪري سڏيو ويو جو ڪافرن سان دشمنيءَ جي ڪري يهودين جا ڪجهه قبلا ۽ گروپ حضور عليه الصلوة والسلام جن سان ملي ويا هئا. انهن ڪڏن ڪٿائڻ جي صلاح حضرت سلمان فارسي رضي الله عنه حضور عليه الصلوة والسلام جن جي خدمت ۾ پيش ڪئي هئي ۽ ان جي صلاح سان سلع جبل وٽ اهي ڪڏون ڪٿايون ويون هيون نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن بذات

(۱) سير الصحابة ص ۶۵۷ - جلد ۱ (۲) اسد الغابه ص ۲۰ - جلد ۴

(۳) سير الصحابة ص ۶۵۷ - جلد ۱

خود به ان ۾ ڪم ڪري رهيا هئا ۽ پنهنجي پيت مبارڪ تي پٿر
 ٻڌا هيائون (۱) هن جنگ ۾ سيدنا علي رضي الله عنه ڪافرن
 جي جنگي پهلو ان عمرو بن عبد ود جي ان چئلينج کي ته ڪو
 مسلمان مون سان اڪيلو مقابلو ڪري قبول ڪري پنهنجي
 جلوي دار تلوار سان انکي قتل ڪري جهنم ۾ پهچايو هو ۽ ان
 جو اهو حال ڏسي ٻيا ڪافر به ڀڄي ويا هئا. (۲)

(۵) بنو قريظه جو واقعو: هن ئي سال ۾ غزوه خندق
 سان متصل غزوه بني قريظه ٿي هئي بنو قريظه يهودين جو قبيلو
 هو ۽ هي بنو نضير جا ساٿي هئا. خندق جي جنگ تان واپس
 اچڻ کانپوءِ فوراً جبريل عليه السلام حضرت نبي ڪريم عليه
 الصلوة والسلام جي خدمت ۾ حاضر ٿي عرض ڪيو ته
 ”يارسول الله! جلد بنو قريظه ۾ پهچو. مون ۽ منهنجي ساٿي
 ملائڪن اڃا هٿيار نه رکيا آهن. (۳)

پوءِ نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن انهن ڏانهن
 متوجه ٿيا ان مهم ۾ به اسلامي جهنڊو حضرت علي رضي الله
 عنه جي هٿ ۾ هو ۽ مسلمانن رسول الله صلي الله عليه
 وسلم جن جي عهد مطابق قلعي تي قبضو ڪري عصر نماز ان
 جي صحن ۾ پڙهي هئي. (۴)

- (۱) مدارج النبوة ص ۲۷۹، ۲۹۰ - جلد ۲ (۲) سيرت ابن هشام
 ص ۹۸ - جلد ۲ (۳) مدارج النبوة ص ۳۰۳ - جلد ۱
 (۴) سير الصحابة ص ۲۵۸ - جلد ۱

(٦) بنو سعد جي سرڪوبي: سن ٦ هـ ۾ نبي
 ڪريم عليه الصلواة والسلام جن کي عرض ڪيو ويو ته بنو
 سعد خيبر وارن يهودين جي مدد لاءِ گڏ ٿي رهيا آهن انجي
 ڪري پاڻ حضرت علي رضي الله عنه کي هڪ سو مجاهد
 ڏئي انهن جي تنبيه لاءِ روانو ڪيائون ۽ ان ئي شعبان مهيني ۾
 انهن تي حملو ڪري انهن کي منتشر ڪيو ويو ۽ اٿاهين غنيمت
 جي مال ۾ پنج سؤ اٺ ۽ ٻه هزار پڪريون هٿ آيون. (١)

(٧) حديبيه وارو صلح: نبي پاڪ عليه الصلواة
 والسلام جن سن ٦ هـ ذوالقعدة مهيني جي پهرين سومر جي
 ڏينهن عمره ڪرڻ جي ارادي سان سفر ڪري حديبيه ۾ پهتا
 هئا. حديبيه مڪه مڪرمه کان ٩ ميلن جي فاصلي تي واقع
 هڪ جاءِ جو نالو آهي ۽ اها جاءِ حِل ۽ حرم جي جامع آهي
 گهڻو علائقو حرم ۾ داخل آهي. اصل ۾ حديبيه اتي واقع هڪ
 ڪوه يا وڻ جو نالو آهي. اها خاص جاءِ جتي نبي پاڪ عليه
 الصلواة والسلام تشریف فرما ٿيا هئا ان وقت ته معلوم هئي پوءِ
 اها مبهم ٿي وئي. ان ڪري ماڻهو ان جي زيارت کان محروم
 رهجي ويا. ان وقت مڪه مڪرمه اچڻ جو رستو اهوئي
 حديبيه جو علائقو هو هاڻي رستو مٽجي ويو آهي (٢) هن سفر
 ۾ حضور عليه الصلواة والسلام جنکي ڪافرن مڪه مڪرمه
 ۾ داخل ٿيڻ کان روڪيو ته پاڻ انهن کي سمجهائڻ جي لاءِ
 حضرت عثمان رضي الله عنه کي پنهنجو سفير ڪري موڪليو
 هيائون ان دوران افواهه هليو ته حضرت عثمان رضي الله عنه

ڪي ”مڪه مڪرمه“ جي رهاڪو ڪافرن شهيد ڪري ڇڏيو ته پاڻ ان جي بدلي وٺڻ لاءِ اصحابن سڳورن رضي الله عنهم کان جان جي بازي لڳائڻ جي بيعت ورتائون ان کي بيعت الرضوان سڏيو ويو آهي ۽ آخر ۾ حضور عليه الصلوة والسلام جن پنهنجو هڪ هٿ ٻئي تي رکي حضرت عثمان رضي الله عنه جي پاران بيعت ڪئي ۽ کيس اهو شرف ۽ شان عطا ڪيو جو پنهنجي پاڪ هٿ کي ان جو هٿ سڏيائون ۽ نيٺ ٻنهي ڌرين ۾ ڳالهين ڪرڻ کان پوءِ صلح نامو لکڻ جو پروگرام طئي ٿيو. حضرت علي ڪرم الله وجهه کي لکڻ لاءِ مقرر ڪيو ويو. ”بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ“ لکڻ کان پوءِ ڪافرن ”الرحمن الرحيم“ تي اعتراض ڪيو حضرت نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن جي حڪم سان حضرت علي رضي الله عنه اهي الفاظ ڪئي ”بِسْمِكَ اللَّهُمَّ“ لکيو ۽ جڏهن محمد رسول الله (صلي الله عليه وسلم) لکيائين ته انهن ”رسول الله“ جي مٿان به اعتراض ڪيو حضور پاڪ عليه الصلوة والسلام جن انهن لفظن کي به ڊاهڻ جي لاءِ کيس فرمايو پر حضرت علي رضي الله عنه انهن لفظن جي ڊاهڻ کان انڪار ڪيو (۱) ۽ اهو سندس والهانه محبت جو ثبوت هو.

(۸) فتح خيبر: خيبر هڪ شهر جو نالو آهي جنهن ۾ ٻه ٽي قلعا ۽ گهڻيون ڀوڪون، باغات وغيره آهن هي ”مدينه منوره“ کان شام ملڪ واري پاسي آهي سیرت نگارن اتي جا اٺ قلعا لکيا آهن جن جا نالا هي آهن ۱ کيسه ۲ ناعم ۳ صعب ۴ شق ۵ غموص ۶ بطاة ۷ سطیح ۸ سالم

هي جنگ سن ۷ھ ۾ ٿي هئي ابن اسحاق جو قول آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن هن جنگ لاءِ سن ۷ھ محرم مهيني جي آخري ڏينهن ۾ هن طرف تشریف وٺي ويا هئا (۱) هتي نهايت مضبوط قلعا هئا جن جو فتح ڪرڻ تمام ڏکيو هو. هتي مجاهدن ڪيترا حملا ڪيا پر ڪامياب نه ٿيا نيٺ حضرت نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن فرمايو ته (سڀاڻي اسلام جو) جهنڊو ان جي هٿ ۾ ڏيندس جنهن جي هٿن تي الله جل شانہ فتح ڪرائيندو اهو الله ۽ ان جي رسول (عليه الصلوة والسلام) سان محبت ڪري ٿو ۽ الله ۽ رسول (عليه الصلوة والسلام) ان سان محبت ڪن ٿا، صبح ٿي ته سڀ ان مهرباني جا خواهشمند هئا پر ان سعادت جو تاج سيدنا علي ڪرم الله وجهه جي مٿي مبارڪ ٿي رکيو ويو. ڇوڪر ان ڏانهن ڪنهن جو توجهه به نه هو ڇو ته سندس اکين ۾ تڪليف هئي پر حضور پرنور عليه الصلوة والسلام جن ان کي گهراڻي اکين ۾ لعابِ دهن لڳايو ته ان جي اها شڪايت ختم ٿي وئي. (۲)

مرحب سان مقابلو

جڏهن نبي اڪرم، محبوب معظم صلى الله عليه وسلم جن اسلام جو جهنڊو حضرت علي رضي الله عنه جي هٿ مبارڪ ۾ ڏنو تڏهن ان عرض ڪري پڇيو ته يارسول الله! (عليه الصلوة والسلام) ڇا مان لڙائي ڪري هنن کي مسلمان

بنايان؟ فرمايائون ته ”نه“ بلڪه اڳ ۾ انهن کي اسلام پيش ڪري کين اسلامي فرائض کان آگاهه ڪرڻ جو ته تنهنجي ڪوشش سان جيڪڏهن هڪ شخص به هدايت وارو ٿي پيو ته اهو تنهنجي لاءِ (عرب جي) ڳاڙهن اٺن کان به ڀلو آهي. پر يهودين جي قسمت ۾ اها نعمت نه هئي انهن جو ناميارو پهلو ان ۾ رحب سيدنا علي رضي الله عنه جي مقابلي ۾ هي شعر پڙهندو آيو.

”قَدْ عَلِمْتُ خَيْرًا نِي مَرْحَبَ“
 ”شَاكِي السَّلَاحِ بَطْلَ مَجْرَبَ“
 ”إِذَا الْحُرُوبُ أَقْبَلَتْ تَلَهَبَ“

خير کي علم آهي ته مان مرحب هٿيار ڏيکيندڙ بهادر تجربڪار آهيان جڏهن جنگيون سامهون اينديون آهن ته باهه پڙڪندي آهي سيدنا علي رضي الله عنه ان کي پاڻ به شعر ۾ هن طرح جواب ڏنو.

”أَنَا الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي حَيْدَرَهُ“
 ”كَلَيْتَ غَابَاتِ كَرِيهِ الْمُنْظَرَهُ“
 ”أَوْفِيهِم بِالصَّاعِ كَيْلَ السَّنْدَرَهُ“

مان اهو آهيان جو منهنجو نالو منهنجي امان حيدر رکيو آهي جهنگل جي شينهن وانگر ڏسڻ ۾ هيبت وارو آهيان ٿوئي سان اهڙي ماپ پوري ڏيندو سان جيئن وڏي ۾ وڏي ماپ جي شيءِ سان ماپ ڪبي آهي. مطلب ته تيئن مان به هنن کي جلد جلد قتل ڪري، پورو ڪري ڇڏيندس بعد ۾ حملو ڪري

رهيٺن قلعن کي به فتح ڪري مسلمانن جو مُسخر ڪري
جڏيائين. (۱)

(۹) مڪه مڪرمه جي فتح: هجرت جي اٺين سال وارن
واقعن ۾ مڪه مڪرمه جي فتح عظيم آهي جيڪا ”اَنَا فَتَحْنَا
لَكَ فَتْحًا مَبِیْنًا“ ۾ بيان ڪيل آهي جيتوڻيڪ قرآن ڪريم جي
مفسرن جي هڪ جماعت جو قول آهي ته ان مان مراد حديبيه
وارو صلح آهي پر ”مڪه مڪرمه“ جو فتح ٿيڻ فتوحات ۾
اعظم آهي ڇو ته الله جل شانہ ان جي ذريعي پنهنجي دين کي
غالب ۽ قوي بنائي پنهنجي پياري پيغمبر عليه الصلوة والسلام
کي فاتح ۽ مظفر بنايو چئني طرفن کان عرب جا رهاڪو انتظار
۾ هئا ته جيڪڏهن رسول الله صلى الله عليه وسلم جن پنهنجي
آبائي شهر ۾ اچي اتي جي رهاڪن کي مسلمان بنايو ته اسين به
مسلمان ٿينداسون ۽ جڏهن کين اها ڪاميابي حاصل ٿي ته هر
طرف کان ماڻهو ڊوڙندا پهتا ۽ سڀني ايمان آندو (۲) نبي
ڪريم عليه الصلوة والسلام جن ڏهه هزار اصحابي رضي الله
عنهم وٺي مڪه مڪرمه ۾ پهتا پهريان اسلام جو جهنڊو
سعد بن عبادہ جي هٿ ۾ هو پوءِ حضور پاڪ عليه الصلوة
والسلام جي حڪم سان حضرت علي رضي الله عنه کنيو ۽
اهو اسلامي فوج سان گڏ ڪڍاء واري پاسي کان شهر ۾ گهڙيو ۽
ڪنهن قتل و غارت کان سواءِ ”مڪه مڪرمه“ جا رهاڪو سندن

(۱) سيرة الصحابة ص ۲۶۰۔ جلد ۱ الرياض النضرة ص جلد ۲

(۲) مدارج النبوة ص ۴۷۰۔ جلد ۲

مُسخر ۽ مطيح ٿيا ۽ بيت الله شريف ۾ رکيل ٿي سو ست
(۳۶۰) بتن کي ختم ڪرڻ جي لاءِ پهريان نبي اڪرم عليه
الصلوة والسلام جن پاڻ لٺ مبارڪ سان هيٺ رکيلن بتن کي
پڇندا ۽ هي آيت پڙهندا رهيا ”جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل
كان زهوفاً“ حق آيو باطل ويو ۽ بلا شڪ باطل ويندڙ آهي. اندر
هڪ تامي جو وڏو بت پيل هو جيڪو هيٺان ڏنل لوهه جي ٿيڻ
۾ فت ٿيل زمين کان گهڻو مٿي هو پهريان نبي ڪريم عليه
الصلوة والسلام جن حضرت علي رضي الله عنه جي ڪلهي
مبارڪ تي پير مبارڪ رکي ان جي پڇڻ جي ڪوشش ڪئي پر
حضرت علي رضي الله عنه سندن وزن کڻڻ کان معذرت ڪئي
پوءِ حضور عليه الصلوة والسلام جن کيس حڪم فرمايو ته
”تون منهنجي ڪلهي مبارڪ تي قدم رکي ان کي پڇ“ حضرت
علي رضي الله عنه امر جي اطاعت ڪندي ان بت کي ان لوهه
جي گارڊر مان چڪي ڪڍي اهڙي زور سان زمين تي هنيو جو
پڇي پرزا پرزا ٿي ويو ۽ بيت الله شريف مڪمل طرح بتن کان
پاک ٿي ويو. (۱)

(۱۰) **حنين جي جنگ:** هيءَ جنگ هجرت جي اٺين سال
وارن واقعن مان آهي حنين (تصغير جي صيفي سان) ”مڪه
مڪرمه“ کان ٽن راتين جي پنڌ تي واقع هڪ چشمي جو نالو
آهي هن کي غزوہ هوازن به سڏيندا آهن. هوازن اتي رهندڙ قبيلي
جو نالو آهي (۲) هن جنگ ۾ به حضرت علي رضي الله عنه نهايت

(۱) بخاري ڪتاب المغازي باب فتح مڪه (۲) مدارج

النبوة ص ۵۱۴ جلد ۳

ثابت قدميءَ کان ڪم وٺندي پنهنجي اعلى شجاعت جو مظاهرو ڪندي دشمنن جي لشڪر جي امير کي قتل ڪري ڇڏيو ۽ ان سان ٻين مجاهدن جي به همت افزائي ٿيڻ جي ڪري اهي وڏي جوش جذبي سان وڙهيا ۽ دشمنن شڪست کاڌي. (۱)

(۱۱) غزوه تبوك: سن هجريءَ ۾ حضرت نبي پاڪ عليه الصلوات والسلام جن غزوه تبوك جي لاءِ روانا ٿي رهيا هئا ته ”مدينه منوره“ ۾ اهل مدينه جي حفاظت لاءِ حضرت علي رضي الله عنه کي پوئتي رهايو هيائون ۽ ان ڳالهه تي جڏهن طعنا لڳا ۽ حضرت علي رضي الله عنه به جنگ ۾ شرڪت نه ڪرڻ کان غمگين رهيو ته پاڻ کيس فريائون ”چا نون ان ڳالهه تي راضي ناهين جو تون مون وٽ ائين هجين جيئن حضرت موسيٰ لاءِ حضرت هارون هو“ (۲) (علي نبينا وعليهم الصلوة والسلام) علامه ذهبي هي لفظ آندا آهن ته ”غيرانڪ لست به نبي“ (۳) مگر تون نبي ناهين. علامه مزي لکيو آهي ته هن قول کي اصحابن جي جماعت روايت ڪيو آهي ۽ اها نهايت ثابت اصح روايت آهي (۴) ابن سعد به اها روايت آندي آهي (۵)

(۱۲) پيغام پهچائڻ: تبوك جي جنگ کان واپسي بعد ان ئي سال حضور عليه الصلوة والسلام جن حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه کي امير حج ڪري موڪليو ان دوران سورة براءة (توبه) نازل ٿي ته ماڻهن نبي پاڪ عليه الصلوة

(۱) سيره الصحابة ص ۲۱۳- جلد ۱ (۲) ساڳيو حوالو بخاري ڪتاب المناقب

باب مناقب علي (۳) سير اعلام النبلاء حصه سير الخفاء الراشدين ص ۲۶۹-

(۴) تهذيب الڪمال ص ۲۶۰- جلد ۵ (۵) طبقات ابن سعد ص ۲۳- جلد ۳

والسلام جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته: جيڪڏهن هي سورة حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه سان گڏ حج جي موقعي تي ماڻهن کي ٻڌائڻ جي لاءِ موڪلي وڃي ها ته ڀلو ٿئي ها حضور عليه الصلوة والسلام جن حضرت علي رضي الله عنه کي گهرائي حڪم ڪيو ته ”مڪه مڪرمه“ ۾ پهچي ماڻهن کي اها سورة ٻڌائي ۽ عام اعلان ڪري ته ڪو به ڪافر جنت ۾ داخل نه ٿيندو ۽ هن سال کان پوءِ نه ڪو مشرڪ حج ڪندو ۽ نه ڪو اگهاڙو ٿي بيت الله شريف جو طواف ڪندو ۽ جنهن جو به ڪو حضور عليه الصلوة والسلام سان عهد ڪيل آهي ته اهو صرف هڪ مهيني تائين سمجهيو ويندو (۱)

(۱۳) **يمن ڏانهن:** نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن سن ۱۰ هـ ۾ حضرت علي رضي الله عنه کي گهرائي يمن ڏانهن وڃڻ لاءِ فرمايو ته عرض ڪيائين ته يارسول الله! مون کي اهڙي قوم ڏانهن موڪليو ٿا جتي مون کان عمر ۾ وڏا ۽ تجربڪار موجود آهن انهن جي معاملن جو فيصلو ڪرڻ مون لاءِ نهايت ڏکيو ٿيندو ته نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن سندس سيني تي هٿ رکي دعا فرمائي ”اللَّهُمَّ اهْدِ قَلْبَهُ وَسَدِّدْ لِسَانَهُ“ (اي الله هن جي زبان کي سچ ڳالهائيندڙ ۽ قلب کي روشن بنا) ان کان پوءِ سندس مٿي مبارڪ تي پنهنجي هٿن پاڪن سان پڳ ٻڌي اسلام جو جهنڊو هٿ ۾ ڏئي کيس يمن ڏانهن روانو ڪيائون ۽ حضرت علي رضي الله عنه جي اتي پهچڻ سان رنگ لڳي ويو ۽ تعليم ۽ تلقين جي ذريعي همدان نالي قبيلي وارن اسلام قبول ڪيو (۲)

(۱) سير الصحابة ص ۲۶۴ - جلد ۱ (۱) ساڳيو حوالو تهذيب

الڪمال ص ۲۶۰ - جلد ۵ تهذيب التهذيب ص ۳۳۷ - جلد ۷

(۱۴) حجة الوداع ۾ شرڪت: ان ئي سال يعني سن ۱۰ هه ۾ حضور عليه الصلواة والسلام جن آخري حج ڪيو حضرت علي رضي الله عنه به يمن مان اچي ان يادگار حج ۾ سندن شريڪ ٿيو. (۱)

جانب جي جدائي

حج تان موٽڻ کان پوءِ سن ۱۱ هجري جي ربيع اول مهيني نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام جن جي طبيعت مبارڪ ناساز ٿي پئي ۽ ڏهن ڏينهن جي بيمار رهڻ کان پوءِ پاڻ ظاهري رحلت ڪيائون (انا لله وانا اليه راجعون) حضرت علي رضي الله عنه جڏهن ته سندن قريب تر مائت هو ان جي ڪري غسل تجهيز ٽڪفين ۽ تدفين جي سڀني ڪمن ۾ شريڪ رهيو. (۲)

لباس مبارڪ

پاڻ گوڏ ٻڌندا هئا قميص جون پانهون ڪڏهن ايتريون ڊگهيون هونديون هيون جو هٿن جي آڱرين تائين پهچنديون هيون ته ڪڏهن پانهن جي ڪارائيءَ جي اڌ تائين هونديون هيون ڪڏهن ان ٽوٽل قميص به پائيندا هئا. سندن گوڏ جو ڪپڙو چٽيون لڳل هوندو هو. علي بن ربيعة جو قول آهي ته مون حضرت علي رضي الله عنه تي قطر جون ٺهيل ٻه چادرون ڏنيون هيون ۽ ابوسليمان کان روايت آهي ته مون کيس نجران

(۱) صحيح بخاري باب مرض النبي صلى الله عليه وسلم البداية

والنهاية ص ۲۲۶ - جزء ۷ (۲) طبقات ابن سعد ص ۳۰ - جلد ۳

جون ۾ چادرون ڏٺيون هڪ اڌ پٺيءَ تائين سندن گوڏ هئي ته پيءُ سان پنهنجي پٺيءَ مبارڪ کي ڏيکيو هيائون امام جعفر صادق رضي الله عنه جي غلام هرمز جو بيان آهي ته مون ڏٺو ته حضرت علي (رضي الله عنه) جي مٿي مبارڪ تي ڪاري رنگ جي پگ پتل هئي ۽ ان جا ٻه طرا چڙيل هئا هڪ اڳيان ٻيو پويان. ابو حيان کان روايت آهي ته حضرت علي رضي الله عنه جي ٽوپي مبارڪ نهايت سٺي هوندي هئي. حارث بن بلال فرمايو ته سندس ٽوپي مبارڪ مصر ملڪ جي ٺهيل، اڇي رنگ جي هئي.

منڊي مبارڪ ۽ ان جو نقش

ابن سعد روايتون آنديون آهن ته حضرت علي رضي الله عنه کي هٿ ۾ منڊي پائيندو هو ۽ سندس منڊيءَ جو نقش هڪ روايت موجب ”محمد رسول الله“ ٻي روايت موجب ”اللهُ الْمَلِكُ“ (الله بادشاهه آهي) هو. (۱)

سردِي گرميءَ جي اثر کان محفوظ

حضرت علي رضي الله عنه اونهاري جو ڪپڙو سياري ۾ ۽ سياري جو ڪپڙو اونهاري ۾ پائيندو هو ڀڄڻ تي ٻڌايائين ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن مون لاءِ دعا گهري هئي ”اللَّهُمَّ اَذْهِبْ عَنْهُ الْحَرَّ وَالْبَرْدَ“ (يا الله ان (علي) کان گرمي ۽ سردِي دور (رڪ) ان جي ڪري مون کي انهن کان ڪا به تڪليف نه پهچندي آهي“ اخرجه احمد. (۲)

(۱) ساڳيو حوالو (۲) الرياض النضرة ص ۲۵۰ - جلد ۳ سيرة النبلاء حصه سير الخلفاء الراشدين ص ۲۲۸ -

جڏهن به جهنڊو کٽي نڪتو ته فتح ڪري موٽيو

سيدنا امام حسن رضي الله عنه فرمايو ته ”جڏهن به حضرت علي ڪرم الله وجهه جنگ لاءِ جهنڊو کٽي نڪتو ته فتح ڪري موٽيو.“

مخفي صلاحڪار

حضرت جابر رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن طائف ۾ حضرت علي رضي الله عنه سان پنهنجي منهن آهستي ڳالهائون ته ڪي ماڻهو چوڻ لڳا. سائين ڪريم پنهنجي سوت سان گهڻو وقت آهستي ڳالهائي رهيا آهن پاڻ فرمايائون ته ”الله تعاليٰ ان کي منهنجو مخفي صلاحڪار ڪيو آهي.“

ڪڏهن به بت کي سجدو نه ڪيائين

حضرت حسن بن زيد رضي الله عنه کان روايت آهي ته حضرت علي رضي الله عنه ڪڏهن به ڪنهن بت کي سجدو نه ڪيو هو ان جي ڪري کيس ”ڪرم الله وجهه“ جي لقب سان سڏيو ويو ۽ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه به ان صفت سان موصوف هو. (۱)

بي مثال قوت

سيدنا علي المرتضيٰ رضي الله عنه خيبر جي قلعي جو

دروازو پنهنجي پٺيءَ تي رکي بيٺو ۽ مجاهد ان تي چڙهي اندر گهڙيا جڏهن حضرت علي رضي الله عنه اهو لاهي رکيو ته ان کي چاليهن مڙسن کڻي پري ڪيو ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته پاڻ هڪ دروازو هڪ هٿ ۾ ڍال ڪري جهليائين ۽ ٻئي هٿ سان تلوار هلائيندو رهيو تان جو الله جل شانہ کيس فتح عطا ڪئي ۽ اهو دروازو اڇلائڻ کان پوءِ اٺن مڙسن ان کي اٿلائڻ جي ڪوشش ڪئي پر اٿلائي نه سگهيا. (۱)

خلافت جي بيعت

سيدنا عثمان رضي الله عنه جي شهادت، تڪفين ۽ تدفين کان پوءِ اصحابي سڳورا، مهاجر ۽ انصار گڏ ٿي صلاح ڪرڻ لڳا ته: مسلمانن جي لاءِ هڪ امير جو هجڻ ضروري آهي پوءِ حضرت طلحة ۽ حضرت زبير رضي الله عنهما گڏجي حضرت علي رضي الله عنه وٽ آيا پاڻ ان وقت پنهنجي گهر ۾ يا بني عمروبن مبدول جي باغ ۾ تشریف فرما هئا.

انهن ٻنهي کيس چيو ته: ماڻهن جي لاءِ اڳواڻ جي ضرورت آهي پاڻ فرمايائين ته مون کي ان جي ڪا ضرورت ناهي جنهن کي اوهان پسند ڪندؤ مان ان تي راضي آهيان انهن عرض ڪيو ته اسين توکان سواءِ ٻئي کي پسند نه ٿا ڪيون ائين ٻار ٻار چوندا رهيا ۽ نيٺ ائين چيائونس ته اسين هينئر ان خلافت جو

(۱) ساڳيو حوالو البداية والنهاية ص ۲۲۵- جزء ۷ سرعلازمه البلاء

حصه سير الخلفاء الراشدين ص ۲۲۹- الصواعق المحرقة ص ۱۲۰-

اسلام ۾ اڳرائي ۽ رسول الله صلی الله علیه وسلم جي قربت داريءَ جي لحاظ سان توکان وڌيڪ ڪو به حقدار ڪو نه ٿا ڏسون. پاڻ وري فرمائين ته ”ائين نه ڪيو مان امير هجڻ کان وزير هجڻ ۾ خوش آهيان“ انهن عرض ڪيو ته تنهنجي بيعت ڪرڻ کان سواءِ اسين ڪجهه به نه ڪنداسون. پاڻ فرمائين ته ”يلا مسجد ۾ کلي بيعت ڪيو منهنجي بيعت لڪ ۾ نه ٿيندي“ پوءِ پاڻ مسجد ڏانهن ان حال ۾ آيو جو کيس گوڏ ٻڌل، قميص پاتل ۽ پڳ ٻڌل هئي. ڪمان تي تيڪ ڏيندي جُتي مبارڪ هٿ ۾ کڻي مسجد ۾ آيو ۽ ماڻهن سندس بيعت ڪرڻ شروع ڪئي ۽ اول سندس بيعت حضرت طلحة بن عبدالله رضي الله عنه ڪئي. (۱)

اها بيعت سیدنا عثمان رضي الله عنه جي شهادت کان ٿي ڏينهن پوءِ ۲۱ تاريخ ذوالحج سومر جي ڏينهن ٿي هئي (۲) ۽ علامه ابن الاثير ۽ ابن الڪثير لکيو آهي ته بيعت ۲۵ ذوالحج جمعہ جي ڏينهن ٿي هئي. (۳)

جن بيعت نه ڪئي تن لاءِ پاڻ فرمائين ته ”حق کان رهجي ويا ۽ باطل سان به نه گڏيا“ (۴)

پهريون خطاب

حضرت علي رضي الله عنه خلافت جي مسند سنڀالڻ کان

- (۱) الڪامل في التاريخ ص ۱۹۰ - جلد ۳ (۲) سير الصحابة ص ۲۶۸ - جلد ۱ البدايت والنهايت ص ۲۲۵ - جزء ۷ (۳) ساڳيا حوالا (۴) تهذيب التهذيب ص ۳۳۸ - جلد ۷

پوءِ پهريون پهريون خطاب هي ڪيو هو. حمد ۽ ثنا کانپوءِ فرمائين ته:

الله هدايت ڪندڙ ڪتاب نازل فرمائي ان ۾ ڀلائي ۽ برائي بيان ڪئي آهي. ڀلائي کي وٺو ۽ برائي کي ڇڏيو فرض، فرض آهن انهن کي الله جل شانہ جي دربار ۾ ادا ڪري موڪليو ته اهو اوهان کي جنت ڏيندو الله حرام ڪيل شيون ٻڌايون آهن اهي لڪل ناهن ۽ مسلمانن جي عزت سڀني عزت وارين شين کان وڌيڪ ڪئي اٿس ۽ اخلاص ۽ توحيد سان مسلمانن جا حق سخت ڪيا اٿس مسلمان اهو آهي جو حق کان سواءِ ان جي زبان ۽ هٿ کان مسلمان سلامت رهن وجوہي حق کان سواءِ مسلمان جو رت هارڻ ڪنهن جي لاءِ به حلال ناهي موت کان اڳي عام ۽ خاص جي حق کي جلد ادا ڪري وٺو الله کان ان جي شهرن ۽ ٻانهن جي معاملي ۾ ڊڄو اوهان کان ميدانن ۽ چوپاين جي باري ۾ پڇاڻو ڪيو ويندو الله جي اطاعت ڪيو بي فرماني نه ڪيو ڀلائي ڏسو ته وٺو براين کان بچو انتهائي ملخصا.

(۱)

مسند خلافت سنيالڻ کان پوءِ

سیدنا علي المرتضى رضي الله عنه جي طرفان خلافت جي مسند سنيالڻ کان پوءِ پهريون ڪم سیدنا حضرت عثمان رضي الله عنه جي قاتلن کي هٿ ڪري سزا ڏيڻ هو پر رکاوٽ هيءَ هئي ته شهادت جي وقت حضرت عثمان جي صرف اهليه نائله

(۱) ساڳو حوالو

بنت القرافصه موجود هئي جيڪا ان کان سواءِ ڪجهه نه ٻڌائي سگهي ته محمد بن ابي بڪر ٻن ماڻهن سان گڏ جن کي اها سڃاڻندي نه هئي اندر آيو. حضرت علي رضي الله عنه محمد بن ابوبڪر کي گرفتار ڪرايو ته اهو قسم کڻي جان ڇڏائي ويو ته مان قتل جي ارادي سان داخل ضرور ٿيو هوس پر مون قتل نه ڪيو هو البت سائس داخل ٿيندڙ ٻن ڄڻن اهو ڪم ڪيو جن کي اهو به سڃاڻندو نه هو ته ڪير هئا.

حضرت بيبي نائله به ان ڳالهه جي تصديق ڪئي ته محمد بن ابوبڪر قتل ۾ شريڪ نه هو مقصد ته قاتلن جي تعين لاءِ ڪو شرعي قطعي ثبوت نه ملڻ جي ڪري حضرت علي رضي الله عنه ڪا به ڪارروائي ڪري نه سگهيو.

اهم عهديدارن کي هٿائڻ

حضرت علي فوراً حضرت عثمان رضي الله عنه جي دور ۾ مقرر ڪيل اهم عهديدارن کي هٿائي پنهنجي طرفان ٻيا عهديدار رکيا عماره بن حسان کي ڪوفي جو، عثمان بن حنيف کي بصره جو، حضرت عبدالله بن عباس کي يمن جو حاڪم مقرر ڪيو هيائين سهل کي شام جي حڪمرانيءَ جو آرڊر مليو هو پر اهو جڏهن تبوڪ جي ويجهو پهتو ته حضرت معاويه رضي الله عنه جي حمايت ڪندڙن ان کي مجبور ڪري مدينه منوره ڏانهن واپس ڪيو. (۱)

باهمي اختلاف ۽ جنگيون

حضرت علي المرتضى رضي الله عنه ته مذڪوره سبب جي ڪري سيدنا عثمان رضي الله عنه جي قاتلن کي سزا ڏئي نه سگهيو پر ڪيترن ماڻهن ان کي غلط رنگ ڏئي چيو ته حضرت علي رضي الله عنه عمداً ائين ڪري رهيو آهي انهن اصحاب ڪرام ۾ شديد اختلاف پيدا ڪيا جن جي ڪري حضرت علي، حضرت معاويه ۽ ام المؤمنين سيده عائشه رضي الله عنها و عنهما ۾ جنگيون ٿيون جن جو تفصيل وڏن ڪتابن ۾ ڏسي سگهجي ٿو والله الهادي.

ڪارناما

سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه پنهنجي خلافت جي دور ۾ حضور پر نور عليه الصلوٰه والسلام جي پاڪ زندگي ۽ ٽن راشد خليفن سيدنا حضرت ابوبڪر صديق، سيدنا حضرت امير عمر، سيدنا حضرت عثمان غني رضي الله عنهم جي سهڻي طريقي کي نه وساريو هو. ان وقت مسلمانن ۾ سيدنا عثمان غني رضي الله عنه جي شهادت جي افسوس ۽ ارمان گهڻن اصحابن سڳورن رضي الله عنهم جي دلين کي سخت صدمو پهچايو هو ۽ ڪيترن اندر جي کوٽن ابن سباجي ٽولي وارن سيدنا علي رضي الله عنه کان اهڙن ڪمن وٺڻ جي ڪوشش ڪئي جيڪي خلفاءِ ثلاثه رضي الله عنهم تي طعن جو سبب بنجن پر پاڻ نهايت تدبير ۽ اعلى صلاحيتن کان ڪم وٺندي

انهن جي غلط خواهشن کي پورو نه ڪيائون. سندن خلافت جا ڪجهه ڪارناما هن ڪتاب جي پڙهندڙن لاءِ لکجن ٿا.

(۱) **ملڪي نظم و نسق:** حضرت علي ڪرم الله

وجهه مملڪت جي انتظام ۾ سيدنا عمر رضي الله عنه جي نقش قدم تي هلڻ کي اهميت ڏيندو هو. ۽ ان جي قائم ڪيل انتظامات ۾ ڪنهن به قسم جو تغير ڪرڻ پسند نه ڪندو هو. هڪ ڀيري نجران جي يهودين (جن کي حضرت عمر رضي الله عنه حجاز مان جلا وطن ڪري نجران ۾ آباد ڪرايو) نهايت عاجزي ۽ چالوسي ڪندي سيدنا علي رضي الله عنه کي درخواست ڏني ته کين وري سندن قديم وطن ۾ واپس اچڻ جي اجازت ڏني وڃي ته پاڻ سختيءَ سان انڪار ڪندي فرمايائين ته (اهو عمر جو فيصلو هو ۽) عمر کان وڌيڪ ڪنهن جي راءِ صحيح هوندي؟ (۱)

(۲) **ڪامورن جي نگراني:** ملڪي انتظام ۾ سڀ

کان اهم ڪم ڪامورن جي نگراني هوندي آهي سيدنا حضرت علي رضي الله عنه ان ڳالهه جو خاص اهميت رکيو هو پاڻ انهن کي مفيد نصيحتن سان نوازيندو هو هر وقت انهن جي طرز عمل تي تحقيق ڪرائيندو هو. پاڻ هڪ ڀيري ڪعب بن مالڪ رضي الله عنه کي ان خدمت تي مقرر ڪيائين ته کيس هنن لفظن سان هدايت ڪيائين ”تون پنهنجن ساٿين مان ڪجهه ماڻهو وٺي وڃ ۽ هر جاءِ تي اتي جي عهديدارن جي چڱيءَ طرح جاچ ڪر ته سندن سيرت ۽ ڪردار ڪهڙو آهي؟“ پاڻ

عهديدارن جي فضول خرچن ۽ غلط روين تي سخت نوٽيس وٺندو هو. پنهنجن مٿن مائٽن کي به انهن معاملن ۾ رعايت نه ڏيندو هو.

عدل ۽ انصاف

حضرت علي رضي الله عنه، هڪ نصرانيءَ وٽ پنهنجي زرهه ڏئي ۽ پاڻ وقت جي قاضي (مجسٽريٽ) شريح وٽ دعوى داخل ڪيائين پاڻ فيصلو واري ڏينهن قاضي صاحب جي ڀر ۾ اچي ويٺو ۽ فرمايائين ته جيڪڏهن جوابدار مسلمان هجي ها ته مان به ان سان گڏ ويهان ها پوءِ پنهنجو بيان ڪندي فرمايائين ته ”هيءَ زرهه منهنجي آهي“ نصرانيءَ چيو ته ”هيءَ زرهه ته منهنجي آهي“ اميرالمؤمنين (معاذالله) چوڻو ڪوڙ ڳالهائي ۽ قاضي شريح حضرت علي رضي الله عنه کي چيو ته: اوهان جا شاهد آهن؟ ته پاڻ ڪندي فرمايائين ته نه. فيصلو نصرانيءَ جي حق ۾ ٿيو ۽ اهو زرهه کڻي روانو ٿيو ٿورڙو اڳتي وڃي موٽيو ۽ چيائين ته ”مان شاهدي ڏيان ٿو ته هي انبياءَ“ (عليهم الصلوة والسلام) جا فيصلا آهن اميرالمؤمنين مون کي قاضي جي اڳيان پيش ڪيو آهي ۽ سندس رکيل قاضي سندس خلاف فيصلو ڏئي رهيو آهي پوءِ مسلمان ٿي مڃيائين ته زرهه حضرت علي رضي الله عنه جي آهي جيڪا صدين واري جنگ ۾ سندس هٿان ڪري پئي هئي. حضرت علي رضي الله عنه ان جي مسلمان ٿيڻ جي ڪري گهڻو خوش ٿيو ۽ ان کي اها زرهه ۽ هڪ گهوڙو به عطا فرمايائين. (۱)

تواضع ۽ انڪساري

سيدنا علي رضي الله عنه جن جي مزاج ۾ ايتري هيٺاهين هئي جو مغربي آفريڪا کان وٺي سمرقند تائين سرزمين جي حاڪم هجڻ جي باوجود ڪوفه جي بازار ۾ پاڻ پيادل هلندا هئا ۽ جيڪي مسڪين ۽ غريب ڪجهه عرض ڪرڻ گهرندا هئا ته هلندي ڪندا ويندا هئا ۽ اڳيان هلڻ وارن ماڻهن کي پيا سڏي چوندا هئا ته رستو ڏيو پري ٿيو اميرالمؤمنين تشریف وٺي وڃي رهيو آهي. (۱)

علم

حضرت علي رضي الله عنه ابتدا کان ئي علم ۽ فضل جي مرڪز حضور پر نور عليه الصلوة والسلام کان تعليم ۽ تربيت حاصل ڪئي هئي ۽ لکڻ، پڙهڻ ته پاڻ ننڍي هوندي کان ئي سڪيل هو. (۲)

پاڻ ڪاتب وحي به رهيو حدييه جو صلح نامو به پاڻ لکيو هيائين امام احمد مناقب ۾ آندو آهي ته پاڻ قرآن ڪريم جو بهترين قاري، وڏو فقيه بهادر ۽ سخاوت جو صاحب هو پاڻ ئي فرمايو هيائين ”سَلَوْنِي“ (جيڪي وٺيو) مون کان پڇو (۳) هڪ ڀيري نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جي خدمت ۾ عرض ڪيائين ته ”يارسول الله! مون کي ڪجهه ارشاد فرمايو“ پاڻ ارشاد

(۱) اوراق غم ص ۲۱۳ — (۲) فتوح البلدان للبلاذري ص —

(۳) الرياض النضرة مختلف صفحات جلد ۲

فرمايائون ته ”قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِمَّ“ (چو ته منهنجو رب الله آهي ان کان بعد (ان تي) استقامت سان (رهر) اهو ٻڌي مون هي الفاظ چيا ”اللَّهُ رَبِّي وَمَا تُوفِّقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ“ (منهنجو رب الله آهي ۽ منهنجي توفيق الله سان آهي ان تي ئي توکل ڪئي اٿم ۽ ان ڏانهن ئي رجوع ڪيان ٿو) پاڻ اهو ٻڌي فرمايائون ته ”اي حسن جا پيءُ! توکي علم جي مبارڪ آهي تو علم کي ڏو ڪري پيتو آهي.“ (۱)

تفسير ۽ علوم القرآن

اسلامي علوم ۽ معارف جو اصل سرچشمو قرآن پاڪ آهي حضرت علي رضي الله عنه ان سرچشمي مان پوري طرح ڏو ڪيل ۽ انهن اصحابن رضي الله عنهم مان هو جن حضرت حبيب عليه الصلوة والسلام کان نه صرف پورو قرآن ڪريم زباني ياد ڪيو هو. بلڪ ان جي هڪ هڪ آيت جي معنيٰ ۽ شان نزول کان واقف هو ابوالطفيل کان روايت آهي ته حضرت علي رضي الله عنه فرمائيندو هو ته ”مون کان پڇو مان هر آيت جي متعلق ڄاڻان ٿو ته رات جو لٿي آهي يا ڏينهن جو“ (۲) ابن سعد جي روايت آهي ته پاڻ فرمايائين: مان هر هڪ آيت جي لاءِ ٻڌائي سگهان ٿو ته ڪٿي. چو ۽ ڪنهن جي حق ۾ نازل ٿي آهي. مفسرن ڀلارن سندس روايت تي ڪيترين آيتن جو تفسير لکيو آهي. ڏسو تفسير ابن جرير، تفسير ابن ابي حاتم. تفسير ابن ڪثير وغيره.

قرآن ڪريم مان اجتهاد ۽ مسائل جي استنباط ۾ سندس وڏو ملڪو هو. نسخ ۽ منسوخ جي جائن ۾ کيس وڏو ڪمال هو ڪوفي جي مسجد ۾ جيڪڏهن ڪو وعظ نصيحت ڪرڻ گهرندو هو ته پاڻ ان کان نسخ منسوخ آيتن جو پيچندا هئا جيڪڏهن نفي ۾ جواب ڏيندو ته پاڻ ان کي تنبيه ڪندي وعظ جي اجازت نه ڏيندا هئا.

آيتن جي تفسير ۽ تاويل جي متعلق ڪانئس ايتريون گهڻيون روايتون آيل آهن جو جيڪڏهن انهن کي جمع ڪيو وڃي ته هڪ ٿلهو ڪتاب تيار ٿي وڃي. (۱)

حديث پاڪ جو علم

حضرت علي رضي الله عنه ننڍپڻ کان وٺي نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جي ظاهري رحلت تائين زندگيءَ جا پورا ٽيه سال حضور صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۽ رفاقت ۾ گذاريا هئا ان جي ڪري اسلام جي احڪام، فرائض ۽ نوافل ۽ نبوي ارشادات علي قائلها الصلوات والتسليمات جو کيس ڪافي علم هو. حضور عليه الصلوة والسلام جن جي ظاهري انتقال کان بعد به پاڻ ٽيه سال ارشادات ۽ افادات جي مسند تي جلوي افروز رهيو ان جي ڪري پين راشد خليفن رضي الله عنهم کان کيس حديث جي روايت جو وڌيڪ وقت مليو پر پاڻ ان سلسلي ۾ نهايت محتاط رهيو ان جي ڪري سندس روايت ڪيل حديثن جو تعداد پنج سؤ ڇهاڻسي (۵۸۶) آهي ويهن

حديثن تي بخاري ۽ مسلم متفق آهن نو (۹) حديثون صرف بخاريءَ ۾ آهن مسلم ۾ ناھن ڏھ (۱۰) حديثون صرف مسلم ۾ آهن بخاريءَ ۾ ناھن الغرض تہ صحيحين ۾ سندس روايت ڪيل اوڻيتاليھ (۳۹) حديثون آهن (۱)

پاڻ هيٺ لکيل اصحابن رضي الله عنهم کان بہ حديثون روايت ڪيون اٿس ۱ حضرت ابوبڪر صديق ۲ حضرت عمر بن خطاب ۳ حضرت مقداد بن اسود ۴ سيده فاطمہ زھراء ۽ حضرت علي رضي الله عنه کان حديثون روايت ڪندڙ ڪجھہ هي آهن ۱ ابراهيم بن عبدالله بن حنين ۲ ابراهيم بن عبدالله بن عبدالقاري ۳ ابراهيم بن محمد سندن اولاد مان هو ۴ حنيف بن قيس تميمي ۵ اسماء بن حڪم فزاري ۶ اسود بن يزيد نخعي ۷ اسيد بن صفوان ۸ صبح بن نباتتہ حنظلي ۹ اوس بن ابي اوس ثقفي ۱۰ برلوبن عازب انصاري ۱۱ بريد بن اصرم ۱۲ بشر بن سحيم غفاري ۱۳ بلال بن يحيى عيسيٰ ۱۴ ثعلبة بن يزيد جمني ۱۵ جابر بن سمرة ۱۶ جابر بن عبدالله ۱۷ جابر بن قدامة ۱۸ جرير ضبي ۱۹ سندن ڀائيڄو جعدہ بن هبيرة ۲۰ حارث بن سويد تيمي ۲۱ حارث بن عبدالله همداني ۲۲ حارث هي سليمان بن عبدالله جو ڏاڏو هو (۲۳) حارث بن مضرب ڪوفي ۲۴ وجبة بن جوين العرني وغيرھم. (۲)

سندن خاندان مان ھنن شخصيتن کانئس حديثون روايت ڪيون آهن.

۱ حضرت امام حسن ۲ حضرت امام حسين ۳ حضرت محمد بن حنفية ۴ حضرت عمر سندن فرزند ۵ حضرت فاطمہ

(۱) تهذيب الڪمال ص ۲۵۷۔ جلد ۵ (۲) تهذيب الڪمال ص ۲۵۷۔ جلد ۵

سندن نياڻي ۶ محمد بن عمر بن علي ۷ علي بن حسين بن علي سندن پوٽن ۸ عبدالله بن جعفر بن ابي طالب پائڻي وغيره. (۱)

ڪجهه روايت ڪيل حديثون

(۱) حرث حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي

آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن ڪنهن مريض تي ڦيڻو وجهندا هئا ته هي الفاظ چوندا هئا ”أَذْهَبِ الْبَاسَ رَبَّ النَّاسِ اِشْفِ اَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءً لَا يُغَادِرُ سَقَمًا“ اي ماڻهن جا پالڻهار! تڪليف لاهي ڇڏ، شفا ڏي تون ئي شفا ڏيندڙ آهين تنهنجي شفا کان سواءِ ڪا به شفا ناهي اهڙي شفا (ڏي) جيڪا ڪا به بيماري نه ڇڏي.

(۲) ابو اسحاق حارثه کان ان حضرت علي رضي الله عنه

کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن ۽ سندن گهر وارا (پاڻيءَ جي) هڪ ئي ٿانو مان غسل ڪندا هئا.

(۳) حضرت امام حسين پنهنجي والد حضرت علي رضي

الله عنهما کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن حسن ۽ حسين جي هٿ مان وٺي فرمايو ”مَنْ أَحَبَّنِي وَأَحَبَّ هَٰذَيْنِ وَأَبَاهُمَا وَأُمَّهُمَا كَانَ مَعِيَ فِي دَرَجَتِي يَوْمَ الْقِيَمَةِ“ (۲) جنهن مون سان ۽ هنن ٻن سان ۽ هنن جي پيءُ ۽ ماءُ سان محبت رکي اهو قيامت جي ڏينهن مون واري درجي ۾ مون سان گڏ هوندو.

(۱) سير الصحابة ص ۳۱۳ - جلد ۱ (۲) مسند علي للسيوطي ص ۲۸ -

(۴) ثعلبة حضرت علي رضي الله عنه کان روایت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ“ جنهن ڄاڻي وائي مون تي ڪوڙ هنيو اهو پنهنجي جاءِ جهنم جي باهه ۾ تيار ڪري.

(۵) ام موسىٰ حضرت علي رضي الله عنه کان روایت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جو آخري ارشاد هي هو ”الصلوة، الصلوة، اتقوا الله فيما ملكت أيمانكم“ نماز نماز الله کان پنهنجن (خريد ڪيلن) ٻانهن جي معاملي ۾ ڊڄو.

(۶) حضرت محمد بن علي رضي الله عنهما پنهنجي والد حضرت علي کان روایت آندي آهي ان حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان ٻڌو ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن خير جي جنگ وقت متعه واري نڪاح ۽ گهرو گڏهن جي گوشت کائڻ کان روڪيو هو.

(۷) حضرت امام حسن پنهنجي پيءُ حضرت علي رضي الله عنهما کان روایت آندي آهي ته مان رسول الله صلى الله عليه وسلم جي خدمت ۾ ويٺو هوس ته (حضرت) ابوبڪر ۽ (حضرت) عمر (رضي الله عنهما) سامهون آيا پاڻ فرمايائون ته ”يَا عَلِيُّ! هَذَانِ سَيِّدَا الْكُهُولِ أَهْلُ الْجَنَّةِ وَشَبَابُهَا بَعْدَ النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ“ (۱) اي علي! هي ٻئي نبين ۽ مرسلن (عليه الصلوة والسلام) کان پوءِ جنتي ڪرڙ وڃن ۽ جوانن جا سردار آهن.

(۱) سمجهاڻي: هي سڀ روايتون مسند امام احمد بن حنبل ۷۵- کان ۸۸- تائين مختلف صفحات مان لکيون ويون آهن

(۸) ابو رافع پنهنجي پيءُ کان ان حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”جيڪڏهن مان پنهنجي امٽ تي ڏکيائي نه سمجھان ها ته انهن کي هر نماز (جي لاءِ وضو ڪرڻ) وقت ڏنڊن جو امر ڪيان ها.“

(۹) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن منع فرمايو ته ”ڪو ماڻهو رکوع ڪندي يا سجدو ڪندي قرآن پڙهي“

(۱۰) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”جنهن گهر ۾ تڙوارو انسان، تصوير (مجسم) ۽ ڪتو آهي ان ۾ ملائڪ نه داخل ٿين“

(۱۱) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن نماز عشاءَ کان اڳي ۽ پوءِ وڏي آواز سان قرآن پاڪ پڙهڻ کان ان جي ڪري روڪيو هو ته ماڻهو نماز ۾ ڀلجي نه پون.

(۱۲) سيدنا علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن وياج ڪارائيندڙ، ڪائيندڙ، لڪندڙ ۽ ان جي شاهدن تي لعنت ڪئي آهي

(۱۳) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته: رسول الله صلى الله عليه وسلم جن وضوءَ ۾ هر عضو تي ٽي ڀيرا ڌوئڻ فرمايو. مگر مٿي جي مسح هڪ ڀيرو ڪيائون (۱)

(۱۴) حضرت علي رضي الله عنه کان روایت آهي ته رسول الله صلی الله علیه وسلم جن اسان وٽ تشریف فرما ٿيا ۽ رات به اسان وٽ رهي پيا حسن ۽ حسين ننڊ ۾ هئا. حسن ننڊ مان اٿي پاڻي گهريو ته رسول الله صلی الله علیه وسلم جن پاڻ اٿي اسان جي پاڻي لاءِ رکيل کليءَ مان پاڻي ڪڍيو ۽ هڪ قول مطابق هڪ بنا کير جي پڪريءَ مان کير ڏهڻ لڳا ته ان مان کير وهي آيو ان کان بعد اهو کڻي (حضرت) حسن کي پيارڻ آيا ته (حضرت) حسين به پاڻي گهريو پاڻ ان کي نه ڏيندي (حضرت) حسن کي پيارڻ لڳا اهو ڏسي سیده فاطمه (رضي الله عنها وعنهم) عرض ڪيو ته يارسول الله! (صلي الله عليه وسلم) شايد حسن اوهان کي وڌيڪ پيارو آهي؟ پاڻ فرمايائون ته ”نه پر حسن اڳ ۾ پاڻي گهريو هو“ ان کان پوءِ پاڻ (سیده) فاطمه کي فرمايائون ته ”إِنِّي وَإِيَّاكَ وَهَذَانِ وَهَذَا الرَّاقِدُ يَعْنِي عَلِيًّا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي مَكَانٍ وَاحِدٍ“ (۱) مان ”تون“ هي ٻئي ۽ هي ستل (يعني حضرت علي) قيامت جي ڏينهن (بھشت جي) هڪ مقام ۾ هوندا سين.

(۱۵) حضرت امام حسين رضي الله عنه کان روایت آهي ته (سيدنا) علي (رضي الله عنه) وضوءَ لاءِ پاڻي گهرايو جڏهن آندو ويو ته پاڻ تي پيرا هٿ ڌوڻائون ٿي پيرا گرڙيون ڪيائون ٿي پيرا نڪ کي پاڻيءَ سان صاف ڪيائون ٿي پيرا منهن ڌوڻائون ٿي پيرا سڄي ٻانهن ٺونٺ سميت ٿي پيرا کٻي ٻانهن ٺونٺ سميت ڌوڻائون ان کان پوءِ هڪ ڀيرو مٿي جي مک

ڪيائون ان کان پوءِ سڄو پير ڳرڻ سميت ٿي پيرا ڌوڻائون ۽ وري اهڙي طرح ڪهو پير به ڌوڻائون ان کان بعد اتي بيهي وضو جي پاڻيءَ مان بچيل پاڻي پيئائون. اهو ڏسي مون کي عجب لڳو ته پاڻ فرمايائون ”عجب ۾ نه پوءِ مون تنهنجي بابي نبي (ڪريم) (عليه الصلوة والسلام) جن کي هيئن (وضو) ڪندي ڏٺو جيئن مون ڪيو ۽ پاڻ به ائين وضوءَ جي بچيل پاڻيءَ مان پاڻي پيئائون جيئن مون پيئو“ (۱)

وضاحت

هن حديث مان واضح ٿيو ته حضرت علي رضي الله عنه به ائين وضو ڪندا هئا جيئن اسين اهل سنت والجماعت وارا ڪندا آهيون ۽ اهوئي حق ۽ صحيح آهي.

(۱۶) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن (حضرت) جعفر طيار (رضي الله عنه) کي فرمايو ”أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَ خُلُقِي“ (۲) تون مون سان خلقت ۽ اخلاق ۾ مشابهه آهين

(۱۷) حضرت عبدالله بن عباس (رضي الله عنهما) کان روايت آهي ته جڏهن حضرت عمر (رضي الله عنه) کي شهادت کان پوءِ چادر سان ڍڪي رکيو ويو ته حضرت علي رضي الله عنه ان جي مٿان اچي بيٺو ۽ فرمايائين ته ”اني لارجو ان يجمعك الله مع صاحبيك لاني كنت اسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ”ذَهَبْتُ أَنَا وَ أَبُو بَكْرٍ وَ عُمَرُ وَ فَعَلْتُ أَنَا وَ أَبُو بَكْرٍ وَ عُمَرُ“ (۳) مان ۽ ابوبڪر ۽ عمر وياسين ۽ مون، ابوبڪر ۽ عمر هيئن ڪيو.

(۱) مسند علي ص ۹ - (۲) مسند علي ص ۱۱ - (۳) البحر الزخار ص ۱۰۲ - جلد ۲

وضاحت

حضرت علي رضي الله عنه جي هن ارشاد مبارڪ مان واضح ٿيو ته پاڻ حضرت ابوبڪر ۽ عمر رضي الله عنهما سان پيار رکندا هئا ۽ سندن جنتي هجڻ جا پاڻ شاهد آهن.

(۱۸) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو: ”قَدِّمُوا قَرِيشًا وَلَا تَتَّقِدْ مُوَّهَا فَلَوْلَا تَبَطَّرَ قَرِيشٌ لَا خَبْرُ تَهَا بِمَا لَهَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ“ (۱) قريشين کي اڳواڻ بنايو انهن کان اڳي نه ٿيو جيڪڏهن قريشي غرور نه ڪن ها ته مان انهن کي ٻڌايان ها ته سندن الله وٽ ڪهڙو قدر آهي؟

(۱۹) حضرت ابن عمر رضي الله عنهما کان روايت آهي ته حضرت علي حضرت عبدالرحمن بن عوف کي فرمايو ته: مون رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کان تنهنجي لاءِ ٻڌو ته ”إِنَّكَ أَمِينٌ فِي السَّمَاءِ أَمِينٌ فِي الْأَرْضِ“ (۲) ”يقينن تون آسمان ۾ به امين (جي لقب سان مشهور) آهين ته زمين ۾ به امين آهين.“

وضاحت

هن روايت مان حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه جو شان ظاهر ٿي رهيو آهي.

(۲۰) حضرت علي جي فرزند عمر رضي الله عنه پنهنجي پيءُ حضرت علي کان روايت ڪئي آهي ته رسول الله صلى الله

(۱) البحر الزخار ص ۱۱۲ - جلد ۲ (۲) البحر الزخار ص ۱۱۳ - جلد ۲

عليه وسلم جن فرمایو ”إِنَّ فِي الْجُمُعَةِ لَسَاعَةً لَا يَأْتِيهَا مُسَلِّمٌ
يَسْأَلُ اللَّهَ فِيهَا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ“ (۱) يقيناً جمعہ جي ڏينهن ۾ هڪ
اهڙي گهڙي آهي جنهن سان موافق ٿي ڪو به مسلمان ڪا دعا
گهرندو ته الله ان کي اها عطا ڪندو.

وضاحت

هن روايت ۾ دعا مستجاب ٿيڻ واري گهڙي کي نه مقرر
ڪرڻ مان مقصد اهو هو ته هر مومن جمعہ ڏينهن جي هر
گهڙيءَ کي سعادت سمجهي ان ۾ الله جل شانہ جي عبادت
ڪري ۽ الله جل شانہ کي راضي ڪري.

(۲۱) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته ”كان
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ“ (۲) نبي ڪريم عليه
الصلوة والسلام جن وتر جون ٽي (۳) رڪعتون پڙهندا هئا.

وضاحت

هن روايت مان واضح ٿيو ته اسان حنفين جو (۳) ٽي
رڪعتون وتر پڙهڻ صحيح آهي دليل سان آهي.

(۲۲) ابن ابي ليلى حضرت علي رضي الله عنه کان
روايت آندي آهي ته (سيده) فاطمه (رضي الله عنها) کي گهر ۾
جنب هلائڻ جي ڪري هٿن (مبارڪن) ۾ تڪليف ٿي پئي ۽
نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن وٽ غلام آيا هئا. فاطمه
(زهراء رضي الله عنها) نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام

(۲) ساڳيو ص ۲۵۷- جلد ۲ (۲) مسند علي للسيوطي ص ۲۹-

جن جي خدمت ۾ غلام لاءِ عرض ڪرڻ وئي پر پاڻ ان وقت گهر ۾ تشریف فرمانه هئا ان جي ڪري (سیده) عائشه (رضي الله عنها) کي ٻڌائي آئي. پوءِ پاڻ ڪريم عليه الصلواة والسلام جن اسان جي گهر ان وقت تشریف فرما ٿيا جنهن وقت اسان بسترن تي سمهي رهيا هياسين اسان کين ڏسي اٿڻ جي ڪوشش ڪئي پر پاڻ اسان کي اٿڻ کان روڪيندي اسان جي وچ ۾ اهڙي نموني تشریف فرما ٿيا جو سندن پيرن (مبارڪن) جي ٿڌڪار مون پنهنجي سيني تي محسوس ڪئي. پاڻ اسان کي فرمايائون ته ”مان اوهان کي غلام ڏيڻ کان وڌيڪ شيءِ ٻڌايان؟ جڏهن اوهان بسترن تي سمهڻ جو ارادو ڪيو ته ۳۴ پيرا الله اڪبر ۳۳ پيرا سبحان الله ۳۳ پيرا الحمد لله چوندا ڪيو“ (اهو اوهان جي لاءِ غلام کان پلو آهي) (۱)

(۲۳) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته: مون کي رسول الله صلى الله عليه وسلم جن يمن ڏانهن قاضي ٿي وڃڻ لاءِ ارشاد فرمايو. مون کين عرض ڪيو ته يارسول الله! مون کان وڏي عمر وارن ڏانهن قاضي ڪري ٿا موڪليو مان ته اڃان ننڍي عمر وارو آهيان؟ مان قضاء مان ڇا ڄاڻان؟ پاڻ منهنجي سيني تي هٿ (مبارڪ) رکي دعا جا هي الفاظ فرمايائون **اللَّهُمَّ كَبِّتْ لِسَانَهُ وَاهْدِ قَلْبَهُ** ياالله! هن جي زبان ثابت رک ۽ هن جي دل کي هدايت سان نواز اي علي! جڏهن تو وٽ ٻه ڌريون فيصلو لاءِ وهن ته تيستائين انهن ٻنهي جي وچ ۾ ڪو فيصلو نه ٿي جيستائين ٻنهي کي نه ٻڌين جڏهن ائين ڪندين ته تنهنجي لاءِ

فيصلو كلي بيهندو. حضرت علي رضي الله عنه فرمايو ته "ان
 کان پوء مون لاء فيصلو ڪرڻ ڪڏهن به ڏکيو نه رهيو" (۱)
 (۲۴) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته
 (حضرت) ابوبڪر (رضي الله عنه) جو صديق لقب رسول الله
 صلي الله عليه وسلم جن جي (پاک) زبان تي الله تعاليٰ پاڻ
 رکيو هو. (۲)

وضاحت

هن روايت مان واضح ٿيو ته حضرت علي رضي الله عنه
 جي دل ۾ حضرت ابوبڪر صديق (رضي الله عنه) جي لاءِ
 نهايت محبت ۽ عزت هئي ۽ پاڻ ان جي صداقت کي دل سان
 تسليم ڪري سندس شان بيان ڪندو رهيو.

(۲۵) محمد بن عقييل کان روايت آهي ته: حضرت علي
 رضي الله عنه اسان سان مخاطب ٿي فرمايو: اي (سامهون ويٺل)
 انسانو! مون کي ٻڌايو ته ماڻهن مان وڌيڪ بهادر ڪير آهي؟ ماڻهن
 عرض ڪيو ته: اي امير المؤمنين! اوهان وڌيڪ بهادر آهيو پاڻ
 فرمايائون ته "مون جنهن سان به جنگ ڪئي آهي ان کي يا قتل يا
 مٿو ست ڪيو اٿم پر مون کي ٻڌايو ته سڀني کان
 وڌيڪ بهادر ڪير آهي؟" عرض ڪيائون ته اسين نه ٿا ڄاڻون ته
 وڌيڪ بهادر ڪير آهي پاڻ فرمايائون ته "ابوبڪر" (رضي الله
 عنه) جڏهن بدر جي جنگ ٿي هئي ۽ اسان رسول الله صلي الله
 عليه وسلم جي لاءِ هڪ ڇپر ٺاهيو ۽ (پاڻ ۾) چيوسين ته
 "رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي چوڪيداري لاءِ"

(۱) ساڳيو حوالو ص ۲۵- (۲) مسند علي ص ۷-

ڪير هتي حاضر رهندو؟ دشمنن جو حملي ڪرڻ وارو زور به اتي رهندو ته الله جو قسم آهي ان وقت ٻيو ڪير به نه بيٺو صرف (حضرت) ابوبڪر صديق رضي الله عنه ٿي هو جيڪو تلوار ڪڍي بيهي رهيو ڪو به دشمن ويجهو آيو ٿي ته پاڻ ان کي ڊوڙائي رهيو هو. پوءِ ماڻهن مان وڌيڪ بهادر اهو ئي آهي ۽ مون (مڪه مڪرمه ۾) ڏٺو ته مڪه مڪرمه جا قريشي نڪافر رسول الله صلى الله عليه وسلم جن سان وڙهي چئي رهيا هئا ته: تون اهو آهين جنهن هڪ الله جي عبادت لاءِ سڏڻ شروع ڪيو آهي. الله جو قسم آهي ته پوءِ ڪير به سندن ذات عالي صفات کي ڇڏائڻ ۽ دشمنن کي هٽائڻ جي لاءِ (حضرت) ابوبڪر (رضي الله عنه) کان سواءِ ويجهو نه ٿي ويو اهو ئي هڪ شخص هو جيڪو انهن دشمنن کي ڌڪ هڻي هٽائي چئي رهيو هو ته: ڇا اوهان ان هستيءَ کي شهيد ڪيو ٿا جيڪو چوي ٿو ته ”منهنجو رب هڪ الله آهي“ ان کان بعد حضرت علي پنهنجي مٿان ڍڪيل چادر کڻي ايترو رنو جو سندس ڏاڙهي مبارڪ آلي ٿي وئي ۽ فرمايائين ته ”مان اوهان کي الله جو قسم ٿو ڏيان ٻڌايو ته“ فرعون جي دور ۾ (حضرت) موسيٰ (علي نبينا وعليه الصلوة والسلام) تي ايمان آڻڻ وارو ڀلو هو يا (حضرت) ابوبڪر؟ سامهون ويٺل خاموش رهيا ته ”پاڻ فرمايائين“ جواب چو نه ٿا ڏيو؟ الله جو قسم آهي ته حضرت موسيٰ (علي نبينا وعليه الصلوة والسلام) تي فرعون جي دور ۾ ايمان آڻيندڙ جهڙن سان جيڪڏهن ساري زمين پرڄي وڃي ته انهن سڀني کان (حضرت) ابوبڪر (صديق رضي الله عنه)

جي هڪ گهڙي ڀلي آهي ان پنهنجو ايمان لڪل رکيو ۽ هن پنهنجي ايمان جو کليل اعلان ڪيو (۱)

(۲۶) حضرت حسن بن علي رضي الله عنهما جي طبيعت ناساز ٿي پئي ته ابو موسيٰ ان کان طبع پرسيءَ لاءِ آيو حضرت علي رضي الله عنه پڇيس ته پڇڻ آيو آهين يا ملڻ؟ مون رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کان ٻڌو پاڻ فرمايائون ته ”مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَعُودُ مُسْلِمًا إِذَا أَصْبَحَ إِلَّا صَلَّى عَلَيْهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ حَتَّى يُمْسِيَ وَجُعِلَ لَهُ خَرِيفٌ مِنَ الْجَنَّةِ الْحَدِيثُ“ (۲) يعني ڪو به مسلمان ڪنهن مسلمان کان صبح جو طبع پرسي ڪرڻ وڃي ٿو ته ان تي شام تائين ستر هزار (۷۰۰۰۰) ملائڪ درود موڪليندا رهن ٿا ۽ الله ان جي لاءِ بهشت ۾ ڀلو باغ مقرر فرمائي ٿو ۽ جيڪو شام جو طبع پرسي ڪرڻ وڃي ٿو ته ٻئي ڏينهن جي صبح تائين ملائڪ ان تي ستر هزار (۷۰۰۰۰) ڀيرا درود موڪليندا رهندا ۽ الله ان جي لاءِ بهشت ۾ (فصل) باغ مقرر ڪرڻ فرمائيندو.

هديا قبول ڪرڻ سنت آهي

(۲۷) سيدنا علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ ڪسري (ايران جي بادشاهه) قيصر، (روم جي بادشاهه) ۽ ٻين بادشاهن جا تحفا قبول ڪرڻ فرمايا (۳) علامه سيوطي عليه الرحمة به هي روايت مختلف ڪتابن جي حوالن سان آندي آهي. (۴)

(۱) البحر الزخار ص ۱۵ - جلد ۳ (۲) ساڳيو حوالو ص ۲۸ - (۳) البحر الزخار ص ۲۹ - جلد ۳ (۴) مسند علي ص ۶۲

(۲۸) خوش حضرت علي رضي الله عنه کان روایت آندي آهي ته حضرت علي رضي الله عنه هڪ دنيو حضور صلی الله عليه وسلم جن جي طرفان ۽ هڪ دنيو پنهنجي طرفان اُضحيه ڪندو هو اسان پڇين ته: حضور عليه الصلوة والسلام جن جي به اُضحيه ڪيو ٿا؟ پاڻ فرمايائون ته: مون کي رسول الله صلی الله عليه وسلم جن اهو امر پاڻ فرمايو هو ان جي ڪري مان هميشه سندن طرفان اُضحيه ڪندو رهندس. (۱)

حضرت عثمان جو شان

(۲۹) نزال بن سبرة کان روایت آهي ته: اسان حضرت علي کان حضرت عثمان رضي الله عنهما جي متعلق پڇيو ته پاڻ فرمايائون ”ذَٰكَ أَمْرٌ يَدْعَىٰ فِي الْمَلَائِكَةِ ٱلنُّورِينَ خَتَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيَّ ابْنَتِي ضَمَنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجَنَّةَ“ (۲) اهو اهو مڙس آهي جيڪو ملا اعليٰ (ملائڪن) ۾ ذوالنورين سڏيو. وڃي ٿو ۽ رسول الله صلی الله عليه وسلم جن جو ٻن نياڻين جي ملڻ جي ڪري نياڻو آهي رسول الله صلی الله عليه وسلم جن سندس جنت ۾ وڃڻ جا ضامن آهن.

(۳۰) حضرت علي رضي الله عنه کان روایت آهي ته رسول الله صلی الله عليه وسلم جن فرمايو ”أَلَا أَسْتَحْيِي مِمَّنْ تَسْتَحْيِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ“ (۳) ڇا مان ان کان حياءَ نه رکان جنهن کان ملائڪ به حياءَ ڪن ٿا.

پلو ڪير آهي؟

(۳۱) عبد خير کان روايت آهي ته حضرت علي منبر تي خطبه ڏيندي ارشاد فرمايو: ”إِنَّ أَفْضَلَ النَّاسِ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ وَأَفْضَلُهُمْ بَعْدَ أَبِي بَكْرٍ عُمَرُ“

بلاشڪ نبي صلي الله عليه وسلم کان پوءِ ماڻهن مان پلو ابوبڪر آهي ان کان پوءِ عمر پلو آهي رضي الله عنهما.

(۳۲) سيدنا علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن (حضرت عثمان رضي الله عنه جي لاءِ) فرمايو: ”أَلَا أَسْتَحْيِي مِمَّنْ تَسْتَحْيِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ“ ڇا مان ان کان حياءُ نه ڪيان جنهن کان ملائڪ به حياءُ ڪن ٿا.

(۳۳) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته ”الله تعاليٰ ئي رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي زبان (مبارڪ) تي (حضرت) ابوبڪر جو نالو صديق رکيو.“

(۳۴) ابويحيي کان روايت آهي ته مون حضرت علي رضي الله عنه کان ٻڌو پاڻ الله جو قسم کڻي فرمايائون ته ”حضرت ابوبڪر جو نالو صديق آسمان کان نازل ٿيو هو.“ (۱)

(۳۵) ابو سعيد حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ”يُخْرَجُ قَوْمٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ وَلَا يَجَاوِزُ تَرَاقِيَهُمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرِّمِيَةِ“ (۲) اهڙي قوم (وارا) نڪرندا جيڪي قرآن (ڪريم) پڙهندا پر انهن جي نرگهڻن کان هيٺ نه لنگهندو دين مان ائين نڪري ويندا جيئن تير ڪمان مان نڪري ويندو آهي.

جنن جي شر کان بچاءَ جو رستو

(۳۶) ابوجحيفة حضرت علي رضي الله عنه کان روايت ٿي ته ”مون رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کان ٻه ڪلما ياد ڪيا هئا ۽ مان چاهيان ٿو ته اهي اوهان مون کان ياد ڪري وٺو“ بلاشڪ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”سَتَرُ مَا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الْجَنِّ اَنْ تَقُولَ بِسْمِ اللّٰهِ“ اوهان ۽ جنن جي وچ ۾ پردو ڪرڻ واري شي هيءَ آهي جو چوين ”بسم الله“ (۱)

اسلام ڇڏيندڙ

(۳۷) حضرت حسن مثنى بن امام حسن پنهنجي والد کان ان حضرت علي رضي الله عنه کان روايت ٿي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو: ”يَكُونُ قَوْمٌ فِيْ آخِرِ الزَّمَانِ يُسَمُّوْنَ الرَّافِضَةَ يَرْفُضُوْنَ الْاِسْلَامَ“ آخري زماني ۾ هڪ قوم هوندي جيڪي رافضي سڏيا ويندا. اسلام کي ڇڏي ڏيندا.

بهشتي باغن مان باغ

(۳۸) حضرت علي ۽ حضرت ابوهريرة رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”مَا بَيْنَ قَبْرِيْ وَمَنْبَرِيْ اَوْ قَالَ بَيْتِيْ وَمَنْبَرِيْ رَوْضَةٌ مِنْ رِّيَاضِ الْجَنَّةِ“ (۲) جيڪي منهنجي منبر ۽ مزار يا (فرمايائون ته) منهنجي گهر ۽ منبر جي وچ ۾ آهي اهو بهشتي باغن مان هڪ باغ آهي.

(۱) البحر الزخار ص ۱۲۷ - جلد ۲ (۲) ترمذي باب المناقب باب ما جاء في فضل المدينة

نبين عليهم الصلوة والسلام جو ورثو نه هلندو آهي.

(٣٩) هڪ ڀيري حضرت طلحة، حضرت زبير، حضرت عبدالرحمن ۽ ٻيا ماڻهو ويٺا هئا ته حضرت عمر رضي الله عنهم حضرت عباس ۽ حضرت علي رضي الله عنهما کي فرمايو ”اوهان اها ڳالهه ڄاڻو ٿا ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ”لَا تَوْرَثُ مَا تَرَكَنَا صَدَقَةً“ (اسين ڪنهن کي مالي وارث نه ٿا بنايون جيڪو ڇڏيو سين اهو صدقو آهي) ته سڀني چيو هائو ۽ حضرت علي رضي الله عنه به فرمايو ها.“ (١)

وضاحت

هن مان ثابت ٿيو ته نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن جو مال ملڪيت جو ڪو به وارث ناهي ۽ ان جي ڪري فدڪ جو باغ به ورثو نه هو. انهيءَ روايت جي حضرت علي رضي الله عنه پاڻ تصديق ڪئي.

پاڪ محبوب عليه الصلوة والسلام

(٤٠) سعيد بن مسيب حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي ظاهري رحلت کان پوءِ غسل ڏيندي مون ڏٺو ته سندن وجود (پاڪ) مان ڪا شيءِ نڪتي ته ناهي پر ڪا به شيءِ مون نه ڏٺي پوءِ مون چيو ته ”اوهان (ظاهري) زندگيءَ ۾ به پاڪ هئا رحلت کانپوءِ به پاڪ آهيو.“ (١)

(١) البحر الزخار ص ١٥٣ - جلد ٢ (١) دار قطني في العلل

البحر الزخار ص ١٥٣ - جلد ٢

گناهن ڏوئن وارا ڪم

(۴۱) سعيد بن مسيب حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ”أَلَا أَدْلُكُمْ عَلَى مَا يَكْفِرُ اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا سَبَاغُ الْوُضُوءِ وَأَعْمَالُ الْإِقْدَامِ إِلَى الْمَسَاجِدِ وَانْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ يَغْسِلُ الْخَطَايَا غَسْلًا“ (۲) يعني ڇا اوهان کي اهو ڪم نه ٻڌايان جنهن سان الله خطائون بخشي، وضو ڪامل ڪرڻ، پيرن جو مسجدن ڏانهن پنڌ ۾ استعمال ڪرڻ، ۽ نماز کان بعد نماز جو انتظار ڪرڻ گناهن کي صفا ڏوئي ٿو ڇڏي.

ان وٽندڙ شيءِ ڏسي ڇا چئجي

۽ وٽندڙ شيءِ ڏسي ڇا؟

(۴۲) ابو رافع حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جڏهن ان وٽندڙ شيءِ ڏسندا هئا ته ”الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَيَّ كُلِّ حَالٍ“ (هر حال ۾ الله جو حمد آهي) چوندا هئا ۽ جڏهن ڪا خوشي ڏيندڙ شيءِ ڏسندا هئا ته ”الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ“ (سڀ ساراهه ان الله جي لاءِ ثابت آهي جنهن جي نعمت سان نيڪ ڪم پورا پورا ٿين ٿا) فرمائيندا هئا. (۱)

عاشوره جي ڏينهن جو روزو

(۴۳) عبدالرحمن حضرت علي رضي الله عنه کان روايت
آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن عاشوره
(ڏهين محرم) جي ڏينهن جو روزو رکندا هئا. (۱)

سيدنا علي المرتضيٰ جا ارشادات

(۱) زيد بن وهب کان روايت آهي ته: مون حضرت علي
رضي الله عنه کان منبر تي تشریف فرما هوندي ٻڌو پاڻ
فرمايائون ته: ”أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَاخُو رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
لَمْ يَقُلْهَا أَحَدٌ قَبْلِي وَلَا يَقُولُهَا أَحَدٌ بَعْدِي إِلَّا كَذَابٌ مُفْتَرٍ“ (۲)
مان الله جو ٻانهو ۽ ان جي رسول صلى الله عليه وسلم جو ڀاءُ
آهيان اها ڳالهه نه مون کان اڳي ڪنهن چئي آهي ۽ ڪوڙي، افترا
ٻڌندڙ کان سواءِ مون کان پوءِ به ڪير اها ڳالهه نه چوندو.“

(۲) ابي السوار عدوي کان روايت آهي ته: حضرت علي فرمايو
”هَكَرًا مَا هُوَ مَوْءَانٌ حَدَّكَانَ وَدَيْكَ مَحَبَّتِ رَكْنٌ جِي ڪري
جهنم ۾ ويندا ۽ ٻيا دشمني رکڻ جي ڪري جهنم ۾ ويندا“ (۳)

(۳) هڪ ڀيري بصري وارن جو هڪ وفد سندن خدمت
۾ آيو انهن سان گڏ خارجين (حضرت علي جي مخالفن) جي
اڳواڻن مان هڪ شخص هو جنهن کي بهجه سڏيندا هئا ان
سندن خدمت ۾ ڳالهائيندي چيو ته: اي علي! الله کان ڊڄ نيٺ

(۱) ساڳيو حوالو ص ۲۱۳ - (۲) مصنف ابن ابي شيبة ص ۳۶۷ -

جلد ۲ (۳) ساڳيو حوالو ص ۳۷۴ -

مري ويندين توکي محسن يعني حضرت عمر رضي الله عنه جي رستي جي خبر آهي؟ وري پيو پيرو اهي ساڳيا الفاظ ورايائين ته حضرت علي رضي الله عنه کيس فرمايو ”هرگز نه، مان الله جي وات ۾ شهيد ٿيندس اهو قضا جو فيصلو ۽ مون سان عهد ٿيل آهي ۽ جنهن بهتان هنيو اهو تباه ٿي ويو“ وري کيس سادي لباس ڏيکڻ تي ڪجهه چيائين پاڻ فرمايائونس ته: ”اوهان جو منهنجي لباس سان ڪهڙو واسطو؟ مان اهو سادو لباس ان جي ڪري ڏيکارڻ جو ان ۾ وڌائي ناهي ۽ ان لاءِ ته مسلمان منهنجي تابعداري ڪن“ (۱)

(۴) حبِ عربي کان روايت آهي ته حضرت علي رضي الله عنه وٽ کائڻ لاءِ فالوده آندو ويو ۽ جڏهن سندن اڳيان رکيو ويو ته پاڻ ان سان مخاطب ٿي فرمايائون ”تون خوشبودار، رنگ جو سهڻو، کائڻ ۾ مزيدار آهين پر مان پنهنجي نفس کي اها عادت نه ٿو ڏيان جنهن جو اهو عادي ناهي“ (۲)

نحو جي علم جي ايجاد

علم نحو جو خاص بنياد به سندس هٿ مبارڪ جو رکيل آهي. هڪ ڀيري هڪ شخص کان قرآن پاڪ غلط پڙهندي ٻڌي خيال آين ته ڪو اهڙو قاعدو ناهيو وڃي جنهن جي سمجهڻ ۽ پڙهڻ سان اعراب ۾ غلطي واقع نه ٿئي، پوءِ پاڻ ابوالاسود دئلي کي ڪجهه ڪليا قاعدا ٻڌائي ان ڪم تي مقرر ڪيائون ته هن فن کي تدوين ڪري (۳)

(۱) فضائل الصحابه ص ۵۴۳- جلد ۱ (۱) ساڳيو حوالو ص ۵۴۳-

جلد ۱ (۳) ساڳيو حوالو ص ۵۴۳- جلد ۱

فقہ ۽ اجتہاد

سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه کي فقہ ۽ اجتہاد ۾ ڪامل دسترس هئي سیده عائشه صديقہ ۽ حضرت عمر رضي الله عنهما سيدنا علي رضي الله عنه جي علمي، فقهي ۽ اجتہاد جي مقام جي تعريف ڪندا هئا فقہ ۽ اجتہاد جي لاءِ جلد فہمي، دقيقہ سنجي ۽ ذہن جي تيزيءَ جي وڏي ضرورت هوندي آهي حضرت علي المرتضى کي هي صلاحيتون ڪمال جي حد تائين حاصل هيون سندس دور رس نگاهہ نہایت مشکل مسائل جي تہ تائين آسانيءَ سان پھچندي هئي.

قضا ۽ فيصلا

حضرت علي المرتضى رضي الله عنه مذڪوره صلاحيتن جي ڪري قضا ۽ فيصلن جي معاملن طئي ڪرڻ جي لاءِ نہایت موزون هو نبي اڪرم عليه الصلوٰۃ والسلام جن کيس فيصلي ڪرڻ جا ڪجھہ اہم اصول سيکاريا هئا. هڪ پيري پاڻ عليه الصلوٰۃ والسلام جن کيس فرمايو تہ ”جڏهن تون بن ماڻهن جو فيصلو نبيرو لڳين تہ صرف هڪ ماڻهوءَ جي ڳالھہ ٻڌي فيصلو نہ ڏي فيصلو روڪي ٻئي ماڻهوءَ جي بہ ڳالھہ ٻڌ پوءِ فيصلو ڏي پاڻ فيصلي ۾ شاھدي ڏيندڙن جي بہ حالات معلوم ڪري پوءِ انھن کان شاھدي وٺندو هو سندس فيصلن جا بہ واقعا پڙھندڙن جي محفوظ ٿيڻ لاءِ لکجن ٿا.

(۱) هڪ پيري هڪ عورت سندس عدالت ۾ پنهنجي زنا

جو اقرار ڪيو پاڻ ان کان مسلسل سوال ڪندا رهيا جڏهن اها پڇاڙيءَ تائين پنهنجي بيان تي قائم رهي تڏهن ان کي سزا ڏيڻ جو حڪم صادر فرمايائون.

(۲) هڪ ڀيري ماڻهن هڪ چور کي گرفتار ڪري سندس خدمت ۾ پيش ڪيو ۽ ان تي به شاهد به پيش ڪيائون. پاڻ انهن شاهدن کي ڏمڪي ڏيندي فرمايائون ته: ”سوچي سمجهي، سچي ۽ صحيح شاهدي ڏيو جيڪڏهن اوهان جي شاهدي ڪوڙي ثابت ٿي ته اوهان کي هيءَ سخت سزا ڏيندس“ وغيره وغيره ان چوڻ کان پوءِ پاڻ ڪنهن ٻئي ڪم ۾ مصروف ٿي ويا ۽ اٽاهين فارغ ٿي ڏٺائون ته ٻئي شاهد وجهه وٺي هليا ويا ۽ پاڻ ملزم کي بي قصور سمجهي ڇڏي ڏنائون (۱)

تصوف

تصوف جيڪو شريعت جو روح، مذهب جي جان ۽ خاصان امت جو حصو آهي سيدنا حضرت علي رضي الله عنه ان جا حقائق ۽ معارف نهايت خوبيءَ سان بيان ڪيا آهن تصوف جا ڪيترا سلسلا سندس پاڪ سيني کان هليل آهن حضرت جنيد بغدادی عليه الرحمة جو قول آهي ته اصول آزمائش ۽ امتحان ۾ اسان جو شيخ الشيوخ حضرت علي رضي الله عنه آهي. شاه ولي الله محدث دهلوي عليه الرحمة جو فرمان آهي ته ”خلافت جي ذميدارين کان اول حضرت علي رضي الله عنه کي ان ۾ بي حد دلچسپي هئي مگر خلافت کا پوءِ ان جي

مصروفيت ان ڪي فن تصوف جي تفصيل بيان ڪرڻ جي فرصت نه ڏني. (۱)

تقرير ۽ خطابت

حضرت علي رضي الله عنه ڪي ان فن ۾ نهايت عظيم ملڪو حاصل هو ۽ ڏکين ڏکين موضوعن تي وڏن وڏن اجتماعن ۾ پاڻ في البديهي تقرير ڪندا هئا سندس تقريرون نهايت مدلل ۽ مؤثر هونديون هيون شريف رضي سيدنا علي السرخسي رضي الله عنه جي تقريرن کي ”نهج البلاغه“ نالي ڪتاب ۾ گڏ ڪري لکيو آهي پر محقق علماء وٽ آهي سڀ خطاب حضرت علي جا ناهن ڪي ته اهڙا بيان آهن جيڪي سندس طرف منسوب ڪرڻ صحيح نه ٿا لڳن. (۲)

شاعري

پاڻ نهايت اعلى پايه جا شاعر به هئا سندن هڪ ٻه شعر خيبر جي جنگ واري بيان ۾ لکي آيا آهيون سندن شعرن جو مجموعو ”ديوان علي“ نالي سان ڇپيل به آهي علامه صاوي لکيو آهي ته: کان ابوبڪر يقول الشعر وکان عمر يقول الشعر وکان عثمان يقول الشعر وکان علي اشعر الثلاثة (۳) يعني حضرت ابوبڪر، حضرت عمر، حضرت عثمان شعر چوڻدا هئا ۽ حضرت علي تنهي کان وڌيڪ شاعر هو (رضي الله عنهم).

ان جي ڪري سندس سيرت لکندي سندس ذات عالي
صفات جا ڪجهه اشعار پڙهندڙن جي پيش خدمت آهن.

(۱) الله تعالیٰ جي دربار ۾ دعا گهرندي هي شعر چيائين

يَا رَبِّ ثَبِّتْ لِي قَدَمِي وَقَلْبِي
سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ أَنْتَ حَسْبِي

يعني اي منهنجا پالڻهار! منهنجي دل ۽ پيرن کي ثابت رک
اي الله تنهنجي پاڪائي آهي تون مون لاءِ ڪافي آهين.

(۲) حضور پر نور عليه الصلوة والسلام جن جي رحلت

ڪان پوءِ فرمايائين

وَكُنَّا بِمَرَاكَمُ نَرَى النُّورَ وَالْهَدَى
صَبَاحَ، مَسَاءَ، رَاحَ فِينَا أَوْ اعْتَدَى

يعني اسين صبح ۽ شام اوهان جي ڏسڻ سان نور ۽
هدايت ڏسندا هئاسون اسان ۾ رهيو يا هليو ويو.

لَقَدْ غَشِينَا ظُلْمَتَهُ بَعْدَ فِرْقِكُمْ
نَهَارًا وَقَدْ زَادَتْ عَلَى ظُلْمَتِهِ الدُّجَى

يعني اوهان جي ظاهري رحلت کان پوءِ اسان کي ڏينهن
جو به اهڙي انڌيري ڍڪي ڇڏيو آهي جيڪو رات جي انڌيري
کان وڌيڪ آهي.

سيده فاطمه رضي الله عنها جي رحلت کان پوءِ سندس

مزار مبارڪ تي بيهي فرمايائين.

مَا لِي وَقَفْتُ عَلَى الْقُبُورِ مُسْلِمًا
قَبْرِ الْحَبِيبِ فَلَمْ يَرُدَّ جَوَابِي

يعني مونڪي ڇا ٿيو آهي؟ جو مان قبرن تي سلام پڙهندي
بيهان ٿو. يعني پنهنجي پياريءَ جي قبر تي ڀر مان ڪي جواب نه
ڏنائين مطلب ته اهڙو جواب جيڪو ٻاهر ٻڌڻ ۾ اچي نه ته ميت
سلام جو جواب ڏيندو آهي جيئن ڪتاب الروح ۾ ابن القيم
شرح الصدور ۾ سيوطي ۽ التذڪره ۾ علامه قرطبي ڪيتريون
حديثون لکيون آهن.

أَحْيَيْبُ! مَالَكَ لَا تَرُدُّ جَوَابَنَا
أَنْسَيْتَ بَعْدِي خُلَّةَ الْأَحْبَابِ

يعني اي پيارا! توکي ڇا ٿيو آهي؟ جو اسان کي جواب نه
ٿو ڏين ڇا بيان جي پيار کي وساري ڇڏيو اٿئي.

قَالَ الْحَيَّيْبُ كَيْفَ لِي بِجَوَابِكُمْ
وَأَنَا رَهِيْنُ جَنَادِلٍ وَتُرَابٍ (۱)

يعني پياري فرمايو ته: آءُ اوهان کي ڪهڙي طرح جواب
ڏيان حال هي آهي ته مان مٽيءَ ۾ گهم رکيل آهيان.

علم جي فضيلت بيان ڪندي فرمايائين
لَا فَضْلَ إِلَّا لِأَهْلِ الْعِلْمِ إِنَّهُمْ
عَلَى الْهَدْيِ لِمَنْ اسْتَهْدَى ادلاءُ

شان صرف علم وارن جو آهي بلا شڪ اهي ان لاءِ جنهن
هدايت حاصل ڪرڻ جي خواهش ڪئي هدايت جا دليل آهن.

وَقِيَمَةُ الْمَرْءِ مَا قَدْ كَانَ يُحْسِنُ
وَالْجَاهِلُونَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَعْدَاءُ

۽ مرد جي قيمت اها آهي جيڪا ان کي سهڻو بنائي ۽
جاهل اهل علم جا دشمن آهن.

(۱) ديوان الامام علي ص ۳۱ - ص ۱۰ - ص ۳۰ - بيروت

فَقَمَرٌ يَعْلَمُ وَلَا تَنْغِي لَهُ بَدَلًا
فَالنَّاسُ مَوْتَى وَأَهْلُ الْعِلْمِ أَحْيَاءُ (۱)

اٺي علم حاصل ڪر ۽ ان جي لاءِ عوض طلب نه ڪر پيا
ماڻهو مثل آهن ۽ علم وارا جيئرا آهن.

(۳) آمدنيءَ جي ذريعن ۾ واڌارو

سيدنا حضرت علي رضي الله عنه ملڪي آمدنيءَ جي
ذريعن ۾ واڌاري ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ان کان اڳي بيلن ۽
جهنگلن مان ملڪي فائدو نه ورتو ويندو هو سندس دور ۾
بيلن کي به ملڪي آمدنيءَ ۾ شامل ڪيو ويو برس نالي بيلي
تي چار هزار درهم مقرر ڪيا ويا هئا.

(۴) رعيت سان شفقت

سهڻي شير خدا ڪرم الله وجهه الڪريم جو وجود رعيت جي
لاءِ نهايت رحمت هو سندس انتظام تحت بيت المال جا دروازا
غريبن ۽ مسڪينن جي لاءِ کليل هئا ۽ ان ۾ جمع ٿيندڙ رقم
کي نهايت فياضيءَ سان مستحقين ۾ تقسيم ڪيو ويندو هو
اسلامي مملڪت جي حدود ۾ رهندڙ زير اطاعت ذمين (غير
مسلمانن) سان به شفقت ڀريو برتاؤ هوندو هو.

(۱) ديوان الامام علي ص ۲۰۰ مطبع مجيدي ڪانپور انڊيا

(۵) فوجي انتظامات

سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه نهايت تجربيكار، جنگي ماهر هو ۽ جنگي امور ۾ کيس پوري بصيرت حاصل هئي ان جي ڪري ان سلسلي ۾ سندس طرفان نهايت بهترين اپاءَ ورتل هئا. پاڻ ڪيترين جاين تي مستحڪم قلعا قائم ڪيا هيائين، جيڪي سندس جنگ جي فن ۾ اعلى سوچ رکڻ جو ثبوت هئا.

(۶) ٻيون مذهبي خدمتون

مٿي ذڪر ڪيل ڪم به مذهبي آهن پر ان کان علاوه پاڻ نبوي عهد کان ئي اسلام جي اشاعت، تبليغ، تلقين ۽ تعليم ڏانهن متوجه هو سندس خدمتن سان ڪيترين جاين تي اسلام جو نور پکڙيو هو سورة براءة (توبه) نازل ٿي ته ان کي پڙهي ٻڌائڻ جي لاءِ کيس ٽي موڪليو ويو هو خلافت جي مسند تي وهڻ کان پوءِ به پاڻ انهن خدمتن کان بي توجه نه رهيو هو ايران ۽ آرمينيا ۾ ڪي نوان مسلمان عيسائي مرتد ٿيا ته پاڻ نهايت سختيءَ سان انهن جي سرڪوبي ڪيائون ۽ انهن مان گهڻا توبه ڪري وري اسلام ۾ داخل ٿيا. خارجي ٽولي ۽ ابن سباجي پوئلڳن جن کيس الله سڏڻ شروع ڪيو هو (معاذ الله ثم معاذ الله) پاڻ انهن کي نهايت سختيءَ سان سزائون ڏنائون پاڻ مسلمانن جي اخلاقي نگراني جو گهڻو خيال ڪندا هئا مجرمين کي سخت سزائون ڏنائون جرم جي لحاظ سان اهڙيون نيون سزائون تجويز فرمايائون جيڪي اڳي اسلام ۾ رائج نه

هيون مثلاً ڪنهن کي زنده باهه ۾ اڇلائڻ، ڪنهن جو گهر صفا ڊاهي ميدان ڪرڻ، چوريءَ کان سواءِ ٻئي گناهه ۾ هٿ وڌڻ وغيره پر ان جو مطلب اهو ناهي ته پاڻ حدود کي جاري ڪرڻ ۾ ڪنهن اصول جا پائيند نه هئا زندهه ساڙڻ جي سزا صرف ڪجهه زنديقن (اندر جي ڪافرن) کي ڏني هيائون پر جڏهن کيس سندس سوت حضرت عبدالله بن عباس ٻڌايو ته سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم جن ان سزا کان روڪيو هو ته پاڻ ان سزا ڏيڻ تي پشيمان ٿيو هو (۱) شراب نوشيءَ جي سزا پاڻ اسي ڊيڙا مقرر ڪئي هيائين ۽ ڊيڙن هڻڻ واري کي هدايت ڪئي هيائين ته منهن ۽ شرمگاهه کان سواءِ باقي جسم تي ڊيڙا هڻي سگهي ٿو ۽ ڊيڙن لڳڻ واري جي پوري جسم کي اهڙي طرح ڪپڙي ۾ ڍڪي ڇڏجي جو ان جو ڪوبه عضو ظاهر نه رهي اهڙي طرح سنگسار ٿيڻ واري جي جسم کي ڏن تائين زمين ۾ پورڻ گهرجي. (۲)

اخلاق، عادات ۽ ذاتي حالات

سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه ننڍڙي هوندي کان ئي سرورڪائنات صلى الله عليه وسلم جي شفقت ۽ مهربانيءَ واري دامن سان وابسته رهيو هو ان جي ڪري اهو اتنديئي سهڻي تربيت ۽ سهڻن اخلاقن جو مظهر هو سندس ذهن ۽ زبان مبارڪ ڪڏهن به شرڪ ڪفر سان آلوده نه رهيا ۽ نه سندس بيشاني الله جل شانہ کان سواءِ ڪنهن جي اڳيان جهڪي هئي

پاڻ جاهليت جي هر قسم جي گناهه ۽ برائيءَ کان محفوظ ۽ مبرا رهيو شراب جو ذائقو جيڪو غالباً عرب جي ماڻهن جي چڻ ته بچيني واري غذا رهيو حضرت علي رضي الله عنه ان کان به مڪمل پاڪ صاف رهيو.

(۱) امانت ۽ دينداري

پاڻ حضرت الحبيب الامين الصادق، عليه الصلوة والسلام جو تربيت يافتہ هجڻ جي ڪري اڻڌيئي امين هو حضرت نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن وٽ قريشين جون امانتون رکيل هونديون هيون جڏهن پاڻ هجرت ڪيائون ته انهن جي واپسيءَ جي خدمت حضرت علي رضي الله عنه جي سپرد فرمائي هيائون. (۱)

پنهنجي خلافت جي عهد ۾ پاڻ مسلمانن جي امانت بيت المال جي امانت جي حيثيت سان سنڀال ڪيائون ان جو اندازو هن روايت مان لڳي سگهي ٿو ته: حضرت امام حسين رضي الله عنه هڪ نارنگي ڪٽين ته پاڻ اها انهن کان ڪسي ماڻهن ۾ ورهائي ڇڏيائون. (۲)

غنيمت جو مال ورهائيندو هو ته هڪ جيترا حصا ڪرڻ کان پوءِ به ڪٿو وجهندو هو ته جيڪڏهن ڪا گهٽ وڌ ٿئي ٿي وئي هجي ته پاڻ ان جي ذمي کان آزاد رهي. هڪ ڀيري اصفهان کان مال آيو ان ۾ هڪ ماني به هئي حضرت علي رضي الله

(۱) اسد الغابۃ ص ۱۹ - جلد ۴ (۲) ازالۃ الخفا ص ۲ جلد ۲

عنه سموري مال سان گڏ ان مانيءَ جا ست ٽڪرا ڪري ڪٽو
 وجهي تقسيم ڪئي هڪ پيري بيت المال جو سمورو مال
 ورهائي بهارو ڏياري ٻه رڪعتون نفل پڙهيائين تانت ان جي
 امانت ۽ ديانت جي شاهدي رهي (۱)

(۲) زهد

سهڻي شير خدا ”كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ الْكَرِيمَ“ جي ذات
 عالي صفات زهد في الدنيا جو نمونو هئي بلڪ حق هي آهي ته
 سندس ذات کان پوءِ اهڙو نه مليو. سندس ذهن مبارڪ دنياوي
 نٿ هاءِ هون کان هر طرح پاڪ هو ڪوفي ۾ تشریف فرما ٿيو
 ته دارالامارة جي بجاءِ هڪ ميدان ۾ لڏو لڏائين ۽ فرمايائين ته:
 عمر بن خطاب رضي الله عنه هميشه انهن عالي شان محلات
 کي حقارت جي نگاهه سان ڏٺو هو مون کي به انهن جي حاجت
 ناهي مون لاءِ هي ميدان ڪافي آهي.

خلفي هجڻ جي باوجود سادو پائڻ ۽ سادو کائڻ سندس
 معمول رهيو سندس دولت خانہ جي دروازي تي نه ڪو
 چوڪيدار هو نه دربان نه اميرن وارو ماحول هو کيس هڪ
 غريب وانگر نهايت سادي زندگي گذارڻ پسند هئي. هڪ پيري
 منبر تي تشریف فرما ٿي فرمايائين ته منهنجي تلوار جو ڪو
 خريدار آهي؟ الله جو قسم جيڪڏهن مون وٽ هڪ گوڙ جي
 ڪپڙي خريد ڪرڻ جيترا پئسا هجن ها ته به مان هي تلوار نه

(۱) ساڳيو حوالو الڪامل في التاريخ ص ۳۹۹ - جلد ۳

وڪٿان ها سندس گهر ۾ ڪا خادمه نه هئي.

عمر بن عبدالعزيز فرمايو ته: علي وڏو زاهد هو. (۱)

هڪ ڀيري روئندي فرمايائين ته: اي دنيا ڇو منهنجي پٺيان پئي آهين پري ٿي پري ٿي ڪنهن ٻئي کي وڃي نڳ مون توکي ۳ طلاقون ڏنيون آهن تنهنجي عمر ٿوري ۽ تنهنجو عيش ڪمزور ۽ تنهنجو خطرو وڏو آهي هڪ ڀيري کيس چئون لڳل چادر ڏسي پڇيو ويو ته هي ڇو ٿا ڏيکيو؟ پاڻ فرمايائين ته: ”مومن منهنجي اقتدا ڪندو ۽ انجي دل ۾ نور ٿا پيدا ٿيندي.“ (۲)

(۳) عبادت

پاڻ رب العزة جل شانہ جو نهايت عبادت گذار ٻانهو هو سیده عائشه رضي الله عنها کان روايت آهي ته: جيترو مان ڄاڻان ٿي اهو هي آهي ته: ”حضرت علي رضي الله عنه نهايت گهڻا روزا رکندڙ عبادت ۾ گهڻو پيهندڙ هو.“ (۳)

زبير بن سعيد قريشي جو قول آهي ته: مون اهڙو ڪو به هاشمي عبادت گذار نه ڏٺو جيڪو حضرت علي رضي الله عنه کان وڌيڪ عبادت گذار هجي. پاڻ عبادت ۾ جيڪا شئي مقرر ڪندو هو ان تي هميشگي ڪندو هو. هڪ ڀيري رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کيس ۽ سیده فاطمه زهراء رضي الله

(۱) الكامل في التاريخ ص ۴۰۱ - جلد ۳ (۲) صفه الصفوة ص ۱۶۶ - جزء جلد ۱ (۲) ترمذي ڪتاب المناقب ماجاء في فضل فاطمه ص ۲۲۷ - جلد ۲

عنها کي فرمايو ته ”اوهان هر نماز کان پوءِ ڏهه ڀيرا سبحان الله، ڏهه ڀيرا الحمد لله، ڏهه ڀيرا الله اڪبر پڙهندا ڪيو ۽ جڏهن سمهو ته (۲۳) ڀيرا سبحان الله (۲۳) ڀيرا الحمد لله (۳۴) الله اڪبر پڙهندا ڪيو حضرت علي ڪَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ فرمايو ته ”جڏهن کان رسول الله صلى الله عليه وسلم جن اهو ارشاد فرمايو تڏهن کان مون اهو عمل ڪڏهن به نه ڇڏيو آهي“ ابن ڪواء نالي شخص پڇيس ته جنگ صفين ۾ به ڪو نه ڇڏيو؟ فرمايائين ته ”صفين ۾ به نه ڇڏيو هيم“ (۱)

(۴) في سبيل الله خيرات دين

سهڻو شير خدا دل غني هستي هو سندس دروازي تان ڪڏهن به ڪو سائل خالي نه ويو هڪ ڀيري سڄي رات مزدوري ڪري ان جي عوض مليل ٿورا جو ڪٽي گهر آيو ان جو ٽيون حصو رڌرائي تيار ڪيائين ته هڪ مسڪين دروازي تي آيو اهو ان کي ڏنائين ٻيو حصو ٻئي ڏينهن تيار ڪيائون ته هڪ یتيم آيو اهو ان کي ڏنائين ٽئين ڏينهن ٽيو حصو رڌي تيار ڪيائون ته هڪ قيدي آيو اهو ان کي ڏنائين. الله جل شانہ کي سندن اهو ايتار ايترو پسند آيو جو اُن متعلق هي آيت ”وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا“ نازل ٿي (۲) ۽ ان (طعام) جي اشتها هوندي مسڪين ۽ یتيم ۽ قيديءَ کي کاڌو ڪارائين ٿا

(۱) مسند امام احمد بن حنبل ص ۱۰۷ - جلد ۱ ابودؤد ڪتاب

الادب (۲) سورة الدهر آيت (۸)

(۵) تواضع

سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه ۾ سادگي ۽ هينامين به علي وجهه الكمال موجود هيون پنهنجي هٿ سان محنت مزدوري ڪرڻ ۾ ڪو عار نه سمجهندو هو ماڻهو مسئلا پيڻ لاءِ ايندا هئا ته کيس ڪڏهن ان چاربندي ته ڪڏهن ڪنهن ٻئي ڪم ۾ مشغول ڏسندا هئا مزاج مبارڪ ۾ ايتري بي تڪلفي هوندي هئي جو مٿيءَ تي تڪلف کان سواءِ سمهي رهندو هو ۽ ان حالت ۾ پٺيءَ مبارڪ کان چادر ڪسڪي ويدي هئي ته به برونه سمجهندو هو ۽ ان جي ڪري ئي حضور عليه الصلوة والسلام جن کيس ”ابو تراب“ سڏيو هو ان ڪُنيت کي پاڻ نهايت پسند ڪندو هو (۱) کيس خلافت جي ڏينهن ۾ به اها ئي سادگي پسند هوندي هئي تنهنجي دامن ۽ مٿي ٻانهن وارو ڪٽو پائيندو هو معمولي ڪپڙي جي گوڏ ٻڌندو هو بازار ۾ بلاتڪلف هلندو هو جيڪڏهن ڪو سندس پويان هلندو هو ته ان کي منع ڪندي چوندو هو ته ”ان ۾ ولي جي لاءِ فتو ۽ مومن جي لاءِ ذلت آهي“ (۲)

(۶) شجاعت

شجاعت ۽ دليري حضرت علي ڪرم الله وجهه جي مخصوص وصف هئي جنهن ۾ نهايت منفرد مقام جو مالڪ هو پاڻ هر ميدان ۾ شجاعت جا جوهر ڏيکارين ۽ پاڻ ان ڪمال

(۱) سير الصحابة ص ۳۳۳ - جلد ۱ (۲) سير الصحابة ص ۴۳۳ - جلد ۱

قوت جي هوندي انتها بردبار حلیم ۽ عفو ۽ درگذر ڪرڻ وارو به هوندو هو هن ڪتاب ۾ به سندس شجاعت جا ڪجهه واقعا لکي آيا آهيون وڌيڪ وڌن ڪتابن ۾ ڏسي سگهجن ٿا.

(۷) مضبوط ۽ صحيح راءِ جو مالڪ

پاڻ جيڪا راءِ ڏيندو هو اها نهايت صحيح هوندي هئي کيس سڀني اهم امور جي لاءِ صلاح مشوري ۾ وهاريو ويندو هو خلافت راشدہ جي زماني ۾ پاڻ حضرت ابوبڪر ۽ حضرت عمر رضي الله عنهما جو مشير رهيو حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جيڪا مجلس شوري قائم ڪئي هئي حضرت علي رضي الله عنه ان جو رڪن هو حضرت عمر ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي راءِ تي حضرت علي رضي الله عنهما جي راءِ کي ترجيح ڏيندو هو حضرت عثمان رضي الله عنه به ڪيترا ڀيرا ڪانئس مشورا ورتا هئا. جيڪڏهن ڪو فيصلو پاڻ ڪندو هو ۽ بعد ۾ اهو فيصلو حضور پرنور عليه الصلوة والسلام جي خدمت ۾ پيش ڪيو ويندو هو ته پاڻ سندس فيصلي کي برقرار رکندي فرمائيندا هئا. ”مَا أَجْدُ فِيهَا إِلَّا مَا قَالَ عَلِيٌّ“ مون وٽ به اهو فيصلو ائين آهي جيئن علي چيو آهي. حضرت علي رضي الله عنه جي هڪ فيصلي جو رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سان ذڪر ڪيو ويو ته پاڻ فرمايائون ”الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِيْنَا الْحِكْمَةَ أَهْلَ الْبَيْتِ“ (۱)

ان الله جي لاءِ هر حمد آهي جنهن اسان اهل بيتن ۾
حڪمت رکي آهي.

گهرو زندگي

پياري علي المرتضيٰ رضي الله عنه جي خانداني زندگيءَ
جي شروعات ان وقت ٿي جڏهن شادي ڪري سیده فاطمه
زهراءِ رضي الله عنها سان جدا گهر ۾ گڏ رهڻ لڳو ان کان اڳي
حضرت حبيب ڪريم عليه الصلوة والسلام سان گڏ رهڻ جي
ڪري معاشي جدو جھد جي کيس ضرورت محسوس نه ٿي
هئي جدا گهر ۾ رهڻ سان کيس سڀ ذميداريون سامهون آيون
جڏهن ته شروع کان شاديءَ جي وقت تائين سندس زندگي
مجاهدانہ گذري هئي ان جي ڪري ڪو مال ملڪيت گڏ نه
ڪري سگهيو هو سندس گذر محنت مزدوري ۽ جهاد مان هٿ
آيل غنيمت جي مال مان ملندڙ حصي تي هو (۱) هڪ پيري
هڪ درهم جي ورتل ڪجور چيبي ۾ پاڻ کنيو ٿي ويو ٻين عرض
ڪيو ته اسين ڪٿائي هلون؟ فرمايائين ته ”نه گهر ڏئي ڪي ئي
ڪٿڻ گهرجي.“ (۲)

گهرواريون ۽ اولاد

سيدنا علي المرتضيٰ رضي الله عنه شاديون گهڻيون
ڪيون هيون جن جو تفصيل هن طرح آهي:

(۱) سير الصحابه ص ۲۴۵- جلد ۱ (۲) تهذيب الڪمال ص ۴ جلد ۳

(۱) فاطمه بنت سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم هن سيده مان كيس تي پٽ (۱) حضرت امام حسن (۲) حضرت امام حسين (۳) حضرت محسن (هي سائين ننڍي ۽ عمر ۾ رحلت فرمائي ويو هو) ۽ ٻه نياڻيون (۱) زينب الكبرى ۽ ام كلثوم (هي حضرت عمر رضي الله عنه کي شادي ڪري ڏني هيائين) ڇايون هيون (۲) جيستائين سيده فاطمه زهراء دنيوي حياتي ۾ هئي تيستائين حضرت علي رضي الله عنه کي ٻي شاديءَ جي اجازت نه هئي ان جي رحلت کان پوءِ پيون هي شاديون ڪيون هيائين. (۱)

(۲) **ام البنين:** هن مان عباس، جعفر، عبدالله ۽ عثمان ڄاوا ۽ اهي پنهنجي ڀاءُ حضرت حسين رضي الله عنهم سان ڪربلا ۾ شهيد ٿي ويا هئا حضرت عباس کان سواءِ ٻين جو اولاد نه پڇيو هو.

(۳) **ليلي بنت مسعود:** هن مان عبدالله ۽ ابوبڪر ڄاوا هشام بن الكلبي جي قول مطابق اهي به ڪربلا ۾ شهيد ٿيا هئا.

(۴) **اسماء بنت عميس:** هن مان به هڪ قول مطابق يحيى ۽ محمد اصغر ڄاوا هئا.

(۵) **ام جبيهه صهبا:** هي ام ولد هئي هن مان هڪ پٽ عمر ڄائو هو جنهن ۳۵ يا ۸۵ سالن جي عمر ۾ وفات ڪئي هئي ۽ هڪ نياڻي رقيه ڄائي هئي.

(۶) **ام سعيد بنت عروة بن مسعود:** هن مان ٻه نياڻيون ام الحسن ۽ رمله الكبرى ڄايون هيون.

(۷) **امراء القيس بن عدي جي ڌيءَ:** هن مان کيس

هڪ ڌيءَ ڄائي هئي جيڪا پنهنجي پيءَ حضرت علي رضي الله عنه سان گڏ مسجد ڏانهن به نڪري ايندي هئي.

(۸) **سیده امامة بنت ابوالعاص بن الربيع:** هي

سائڻ حضرت ابوالعاص کي رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي نياڻيءَ سیده زينب رضي الله عنها مان ڄائي هئي حبيب عليه الصلوة والسلام جن کي تمام گهڻو پياري هئي پاڻ ان کي نماز ۾ ڪلهي مبارڪ تي کڻندا هئا جڏهن اٿندا هئا يا سجدو ڪندا هئا ته انکي لاهي وهاريندا هئا. حضرت علي رضي الله عنه کي هن سائڻ مان محمد اوسط پٽ ڄائو هو.

(۹) **خولہ بنت جعفر:** هي سائڻ بني حنيفه قبيلي مان

هئي سيدنا ابوبڪر صديق رضي الله عنه جي خلافت ۾ حضرت خالد رضي الله عنه جي هٿان قيدياڻي ٿي پهتي هئي ۽ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه اها حضرت علي المرتضيٰ عنه کي ڏني هئي ان مان کيس هڪ پٽ ڄائو جنهن جو نالو محمد رکيو ويو ۽ ان امان سائڻ جي نسبت سان محمد بن حنيفه سڏيو ويندو آهي، شير خدا رضي الله عنه جو هي پيارو پٽ به انتهائي عظمت ۽ شان وارو هو. حضرت علي رضي الله عنه کي پيو به گهڻو اولاد ام ولد ٻانهين مان هو جڏهن شهيد ٿيو ته ان وقت به چار گهرواريون ۽ اوڻويهه ٻانهيون ڇڏي ويو هو. سندس ڪجهه اولاد هي آهي جن جي مائرن جا نالا معلوم ناهن. (۱) ام هاني (۲) ميمونه (۳) زينب صغري (۴) رمله الكبرى (۵) ام ڪلثوم صغري (۶) فاطمه (۷) امامه (۸)

خديجته (۹) ام الكرام (۱۰) ام جعفر (۱۱) ام سلمه (۱۲) جماته (۱۳) نفيس ابن جرير جو قول آهي ته حضرت علي رضي الله عنه کي ۱۴ پٽ ۽ ۱۷ نياڻيون هيون واقدي جو قول آهي ته سندس اولاد ۽ نسل پنجن ڄڻ مان هليو (۱) حسن مان (۲) حسين مان (۳) محمد بن حنفيه مان (۴) عباس مان (۵) عمر مان (رضي الله عنهم) (۱) ۽ علامه ابن الجوزي لکيو آهي ته: نياڻيون اوڻويه هيون (۲) ۽ علامه ابن حجر ۽ جمال الدين يوسف مزي ايکيه پٽ ۽ ارڙهن نياڻيون لکيون آهن (۳) والله اعلم.

حضرت علي المرتضى رضي الله عنه

جا فضائل

سيدنا حضرت علي رضي الله عنه جو شان، عظمت ۽ عزت قرآن ڪريم جي آيتن ۽ نبوي حديثن ۾ گهڻو آيل آهي هتي اول قرآن ڪريم مان ۽ پوءِ نبوي حديثن مان سندس ڪجهه فضائل لکجن ٿا.

- (۱) البدايت والنهائيت ص ۲۳۲، ۲۳۳ - جزء ۷ الكامل لابن الاثير ص ۳۹۷، ۳۹۸ - جلد ۲ (۲) صفه الصفوة ص ۱۶۲ - جزء ۱ (۳) تهذيب الڪمال ص ۲۵۹ - جلد ۵ تهذيب التهذيب ص ۳۳۵ - جلد ۷

قرآن کریم مان فضائل

آیت ۱- ”أَمَّا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا“ (۱) اي اهليتو الله رڳو هي ارادو ٿو فرمائي ته اوهان کان پليدي پري رکي ۽ اوهان کي خوب پاڪ صاف رکي.

تفريغ

هن آيت ۾ مذڪوره اهل البيت ۾ سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه به شامل آهي. ابن مردويه ام المومنين سيده ام سلمه رضي الله عنها کان روايت آندي آهي ته هي آيت منهنجي گهر ۾ نازل ٿي هئي ان وقت منهنجي گهر ۾ جبريل، ميڪائيل عليهما السلام علي، فاطمه، حسن ۽ حسين (رضي الله عنهم) موجود هئا ۽ طبراني جي روايت ۾ آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن سيده فاطمه رضي الله عنها کي فرمايو ته ”پنهنجي مڙس ۽ ٻنهي فرزندن کي وٺي آ“ جڏهن وٺي آئي ته پاڻ انهن چئني تي پنهنجي چادر وجهي فرمايائون ”اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ مُحَمَّدٍ“ اي الله! هي محمد (عليه الصلوٰة والسلام) جو اهل آهن. ابن مردويه ۽ خطيب حضرت ابو سعيد خدري رضي الله عنه کان روايت ۾ آندو آهي ته: رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي“ يا الله! هي منهنجا اهل بيت آهن انهن کان پليدي پري رک ۽ انهن کي خوب پاڪ صاف بنا. (۱) ترمذي ۽ حاكم حديث کي صحيح چيو آهي ابن

(۱) سورة الاحزاب آيت ۳۳- (۱) الدر المنثور ج ۶- جلد ۶

جرير، ابن المنذر ۽ السنن ۾ بيهقي به اها حديث روايت ڪئي آهي (۱)

آيت ۲:- ”فَمَنْ حَاكَكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ“ (۲)

پوءِ جيڪو به اوهان سان ان ڳالهه ۾ دليل بازي ڪري ان کان پوءِ جو اوهان وٽ علم آيو آهي ته اوهان فرمايو اچو ته پنهنجن پٽن ۽ اوهان جي پٽن ۽ پنهنجين عورتن ۽ اوهان جي عورتن ۽ پنهنجن سرن ۽ اوهان جي سرن کي سڏيون ان کان پوءِ زاري ڪندي دعا گهري ڪوڙن تي لعنت ڪيون

تشریح

مفسرن سڳورن لکيو آهي ته نجران جا نصاريٰ حضور ڀرپور عليه الصلوة والسلام سان بحث ڪرڻ آيا هئا ڀاڻ انهن کي گهڻوئي سمجھائڻ جي ڪوشش ڪرڻ فرمايائون پر اهي نه پيا سمجھن پوءِ الله جل شانہ پنهنجي حبيب عليه الصلوة والسلام جن کي فرمايو ته ”اهي اڃان به دليل بازي ڪن ٿا ته پوءِ انهن سان مباحلو ڪيو.“ يعني انهن کي فرمايو ته اهي پنهنجا پٽ، عورتون گڏ وٺي اچن ۽ اوهان به پٽ ۽ عورتون وٺي اچو ۽ زاري ڪندي دعا گهرو ته ڪوڙا تباهه ٿين ۽ انهن تي الله جي لعنت ڪيو. ان حڪم نازل ٿيڻ کان پوءِ نبي اڪرم صلي الله عليه

(۱) روح المعاني ص ۱۴۰ - جزء ۲۲ جلد ۸ (۲) سورة العمران آيت ۱۶۰

وسلم جن پاڻ سان گڏ سيده فاطمه، حضرت علي، حضرت حسن ۽ حضرت حسين رضي الله عنهم کي وٺي ميدان ۾ تشريف فرما ٿيا پر حضرت حبيب ڪريم عليه الصلواة والسلام جن سان گڏ حضرت علي، حضرت حسن ۽ حضرت حسين رضي الله عنهم کي ڏسي نصارن جي مذهبي اڳواڻ حارث پنهنجن پوئلڳن کي سڏي چيو ته اي نصاري! مان اهڙا منهن (مبارڪ) ڏسان ٿو جو جيڪڏهن اهي دعا گهرندا ته الله جل شانہ انهن جي دعا سان جبل به پٽي ڇڏيندو. ان جي ڪري مباحلو نه ڪيو نه ته سڀ جا سڀ نصاري هلاڪ ٿي ويندو ۽ ڪو به نصارو دنيا تي نه رهندو پوءِ انهن مباحلو نه ڪيو (۱) ان اهم ميدان ۾ سيدنا علي رضي الله عنه کي وٺي اچڻ مان سندس مقام، مرتبو ۽ دعا جي مقبوليت جو شان ظاهر آهي.

آيت ۳- وَقُوهُمْ اِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ (۲) ۽ انهن کي بيهاريو بلاشڪ اهي ڀڄا ڪيل آهن.

تشریح

هن آيت کي ذڪر ڪندي علام ابن حجر مڪي عليه الرحمة لکيو آهي ته ان ڀڄا مان مراد آهي ته انهن کان حضرت علي رضي الله عنه جي باري ۾ سوال ڪيو ويندو ته اوهان ان کي الله جو ولي سمجهي ان جي ولايت جا مڃيندڙ هيو؟ ۽ هڪ قول مطابق حضرت علي رضي الله عنه ۽ ٻين اهليتن جي محبت جي متعلق سوال ڪيو ويندو. (۳)

(۱) روح البيان ص ۴۵- جلد ۲ (۲) سورة الصف آيت ۲۴-

(۳) الصواعق المحرقة ص ۱۴۹- نورالعرفان ص ۷۱۳-

آيت ۴- ”وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا
وَاسِيرًا“ (۱) ۽ ان جي محبت ۾ مسڪين ۽ يتيم ۽ قيديءَ کي
کاڌو کارائين ٿا.

تشریح

مفسرن سڳورن لکيو آهي رسول الله صلي الله عليه وسلم
جن حضرت علي رضي الله عنه جي گهر تشریف فرما ٿيا ته
حضرت امام حسن ۽ حضرت امام حسين رضي الله عنهما
طبيعت ۾ ناچاڪ هئا. پاڻ حضرت علي ۽ سيده فاطمه رضي
الله عنهما کي فرمايائون ته باس باسيو ته الله جل شانہ انهن کي
صحت عطا ڪري. انهن ٻنهي پلارن ٽن ڏينهن جي روزي رکڻ
جي باس باسي الله جل شانہ ٻنهي پيارن کي شفا ڏني ۽ انهن
روزا شروع ڪيا حضرت علي رضي الله عنه مزدوري يا قرض
تي ڪجهه جو وٺي آيو اهي ٻيهي ماني پچائي وٺي جڏهن روزي
کولڻ جو وقت ٿيو ته هڪ مسڪين دروازي تي اچي عرض
ڪيو ته مسڪين آهيان مون کي کاڌو کارايو ته الله تعاليٰ اوهان
کي بهشتي کاڌا نصيب ڪندو. حضرت علي رضي الله عنه اها
ماني کڻي ان کي ڏني ۽ ٻيا سڀ گهر جا ڀاتي به متفق رهيا ۽
خالص پاڻيءَ تي روزو کوليائون اهڙي طرح ٻئي ڏينهن يتيم کي
۽ ٽئين ڏينهن قيديءَ کي مانيون ڏنائون. الله جل شانہ انهن جي
شان ۾ هي آيتون نازل فرمايون. (۲)

(۱) سورة الدهر آيت ۸- (۲) تفسير حسيني فارسي ص ۹۲۸-

نورالعرفان ص ۹۲۴- حاشيه ۲-

آيت ۵۵- "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ" (۱) اي ايمان وارا! جڏهن رسول کي آهستي عرض ڪرڻ گهرو ته پنهنجي آهستي عرض ڪرڻ کان اڳي صدقو ڏيو.

تفريح

مفسرن لکيو آهي ته نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن سان منافق اڃايو وقت وٺندي سندس ڪن مبارڪ ۾ بي فائده ڳالهيون ڪندا هئا ۽ ايترو وقت ضايع ڪندا هئا جو سڃا مسلمان فائدي وٺڻ کان رهجي ويندا هئا ان وقت الله جل شانہ حڪم فرمايو ته: جيڪو ڪن ۾ ڳالهائڻ گهري اهو اڳ ۾ ڪجهه صدقو ڏي. ان مان خاص اهو فائدو هو ته منافق پتڙا ٿي پوندا مفسر زاهد جو فرمان آهي ته: ان آيت جي لهڻ کان پوءِ صدقو ڏئي ڪن ۾ ڳالهائڻ جي سعادت صرف حضرت علي رضي الله عنه کي حاصل ٿي ۽ هڪدم اهو حڪم منسوخ ٿي ويو (۲) علامه اسماعيل حقي عليه الرحمة لکيو آهي ته حضرت علي رضي الله عنه ان معاملي ۾ ڏهه درهم خرچ ڪيا هئا. پر انجو مطلب اهو ناهي ته حضرت ابوبڪر ۽ حضرت عثمان رضي الله عنهما ڪو خرچ نه ڪيو هو انهن ته هزارين دينار ۽ درهم قربان ڪيا هئا. (۳)

آيت ۶- "إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ" (۴) بلاشڪ

اوهان ڊيڄاريندڙ آهيو ۽ هر قوم جي لاءِ هدايت ڪندڙ هوندو آهي (۱) هن آيت جي وضاحت ۾ علامه ابوالحسنات محمد احمد

(۱) سورة المجادلة آيت ۱۲- (۲) حاشيه عثمانيه وتفسير حسيني

فارسي ص ۸۷۲- (۳) روح البيان ص ۴۰۵- جلد ۹- (۴) سورة آيت

قادري عليه الرحمة لکيو آهي ته نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام جن فرمايو ”مان منذر آهيان ۽ علي هادي آهي“ (۱)

آيت ۷- ”أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّٰدِقُونَ وَالشَّٰهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ“ (۲) اهيئي سچا ۽ پنهنجي رب وٽ شهيد آهن انهن جي لاءِ انهن جو اجر ۽ انهن جو نور آهي. مسند امام احمد بن حنبل ۽ تفسير ثعلبي ۾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته: هي آيت حضرت علي رضي الله عنه جي شان ۾ نازل ٿي هئي. (۳)

آيت ۸- ”أَقَمَنَّ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ فَاسِقًا“ (۴) ڇا جيڪو مومن آهي اهو ان جهڙو هوندو جيڪو فاسق آهي. علام زمخشري لکيو آهي ته هن آيت ۾ مومن مان مراد سيدنا علي ۽ فاسق مان مراد وليد بن عتبہ آهي. (۵)

آيت ۹- ”مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا وَاللَّهُ عَلَيْهِ فِيمَنَّهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ“ (۶)

ترجمو: علام ابن حجر مڪي صواعق محرقه ۾ آندو آهي ته حضرت علي المرتضيٰ ڪرم الله وجهه فرمايو ته: هيءَ آيت منهنجي چاچي (حضرت) حمزه سيد الشهداء ۽ منهنجي سوت عبيده بن حارث رضي الله عنهما جي شان ۾ نازل ٿي. عبيده بدر جي جنگ ۾ ۽ حمزه احد جي جنگ ۾ شهيد ٿي ويا ۽ مان هن امت مان نهايت بديخت جو منتظر آهيان ان کان بعد پاڻ پنهنجي سهڻي ڌاڙهي مبارڪ تي هٿ ڦيرائي فرمايائون ته ”مون کي نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ارشاد فرمايو هو ته ”هي تنهنجي شهادت جي رت سان رنگجي ويندي“ (۷)

(۱) اوراق غم ص ۲۱۵. (۲) سورت آيت (۳) اوراق غم ص ۲۱۵.

(۴) سورت آيت (۵) (۶) سورت آيت (۷) اوراق غم ص ۲۱۶.

نبوي حديثن علي قائلها الصلوات والتسليمات مان فضائل

حضرت علي (رضي الله عنه) علم جي شهر جو دروازو آهي

ع۱۔ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”انا مدينة العلم وَعَلِيٌّ بِأَيْهَا فَمَنْ أَرَادَ الْعِلْمَ فَلْيَاتِ بَابَهُ“ مان علم جو شهر آهيان ۽ علي ان جو دروازو آهي پوءِ جيڪو علم جو ارادو ڪري اهو ان جي دروازي تي اچي.

حضرت علي (رضي الله عنه) سينگاريل آهي

ع۲۔ حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه کان روايت آهي ته: مون رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کان ٻڌو پاڻ حضرت علي رضي الله عنه کي فرمايائون ته ”اي علي الله توکي اهڙي زينت سان مزين بنايو آهي جو (بين) ٻانهن کي ان کان وڌيڪ سينگار سان نه نوازيو اٿس. ان مان (هڪ) دنيا ڏانهن بي رغبتي آهي توکي اهڙو بنايو اٿين جو نه تون ٿو دنيا کي حاصل ڪرين نه دنيا کي توکان ڪجهه پلٽ پوي ٿو توکي مسڪينن سان محبت ڏني اٿس اهي تنهنجي اڳواڻ هجن تي راضي آهن ۽ تون انهن جي تابع هجن تي راضي آهين ان لاءِ بشارت آهي جنهن توسان محبت رکي تنهنجي تصديق ڪئي ۽ ان جي لاءِ ويل آهي جنهن توسان بغض رکي تنهنجي تڪذيب ڪئي جن توسان محبت رکي تنهنجي تصديق ڪئي اهي توسان تنهنجي دار (بهشت) ۾ پاڙيسري ۽ (بهشت واري) تنهنجي محل

۾ تنهنجا رفيق هوندا ۽ جن توسان بغض رکي توتي ڪوڙ هنيا
الله تي حق آهي ته انهن کي (قيامت جي ڏينهن) ڪوڙن جي جاءِ
تي بيهاري.“ (۱)

حضرت علي (رضي الله عنه) ڏسي پوءِ رحلت ڪيان

ع۳- ام عطية کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جنگ جي هڪ لشڪر ۾ حضرت علي رضي الله عنه کي موڪليو! پوءِ مون ٻڌو ته پاڻ هي الفاظ پيا چون
”اللَّهُمَّ لَا تَمِيتَنِي حَتَّى تَرِنَنِي عَلِيًّا“ (۲) اي منهنجا الله! مون کي
تيسنائين رحلت نه ڪرائجان جيستائين مون کي علي ڏيکارين.

حضرت علي (رضي الله عنه) مون مان آهي ۽ مان علي مان آهيان

ع۴- عمران بن حصين کان طويل روايت ۾ آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”أَنَّ عَلِيًّا مَنِّي وَأَنَا مِنْ عَلِيٍّ وَهُوَ وَلِيَّ كُلِّ مُؤْمِنٍ بَعْدِي“ بلاشڪ علي مون مان آهي ۽ مان علي مان آهيان ۽ اهو مون کان بعد هر مومن جو ولي (مددگار) آهي.

وضاحت

هتي ولي مان مراد خليفو ناهي بلڪ دوست ۽ مددگار آهي
الله جل شانہ جو فرمان آهي ”أَنْتُمْ وَلِيُّكُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ“ (۳) ته
هتي به مراد مددگار آهي خليفو ناهي.

(۱) اسد الغابه ص ۲۲، ۲۳- جلد ۴ (۲) ساڳيو حوالو ص ۲۶-
تهذيب الڪمال ص ۲۶۰- جلد ۵ (۳) سورة المائدة آيت ع ۵۵-

دنيا ۽ آخرت ۾ پاءُ

عده حضرت ابن عمر رضي الله عنه کان روایت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن حضرت علي رضي الله عنه کي فرمايو ”أنت أخي في الدنيا والآخرة“ تون منهنجو دنيا ۽ آخرت ۾ پاءُ آهين.

وضاحت

جڏهن سرور کائنات عليه الصلوة والسلام جن مدينه منوره ۾ تشریف فرما ٿيا ته پاڻ پنهنجن اصحابن مان مهاجرن کي انصارن جو پاءُ قرار ڏيندي هڪ کي ٻئي جو پاءُ بنايائون جڏهن حضرت علي رضي الله عنه کي ڪنهن جو پاءُ نه سڏيائون ته ان عرض ڪري پڇيو تڏهن پاڻ مٿيون ارشاد فرمايائون پر ان جو مطلب اهو نه سمجهڻ گهرجي ته نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن عام پائرن وانگر پاءُ آهن جيئن ڪي گستاخ کين وڌي پاءُ وانگر سمجهندا آهن پاڻ ته ان فرمان سان حضرت علي رضي الله عنه جي دل کي خوش رکيائون ۽ اهو خوش به ٿيو. پر ان ڪڏهن به حضور عليه الصلوة والسلام کي ادا يا پاءُ ڪري نه سڏيو.

الله جل شانہ کي گھڻو پيارو

عده حضرت انس رضي الله عنه کان روایت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ پڪيءَ (جو گوشت آندو ويو ته پاڻ دعا گھربائون ”اللَّهُمَّ أَتَيْتِي بِأَحَبِّ خَلْقِكَ إِلَيْكَ يَأْكُلُ مَعِيَ هَذَا الطَّيْرُ“ يا الله مون وٽ اهو ماڻهو آڻ

جيڪو تو وٽ گهڻو پيارو آهي ته (مون سان گڏ ڪائي) ته علي
آيو ۽ ان گڏجي ويهي کاڌو. (۱)

وضاحت

هن روايت جي لفظ ”بَاحِبِّ خَلْقِكَ“ ۾ من تبعضييه آهي
يعني جيڪي ماڻهو توکي وڌيڪ پيارا آهن انهن مان هڪ کي
موڪل ۽ واقعي حضرت علي رضي الله عنه ان جماعت مان
هو. ان جو مطلب اهو ناهي ته حضرت علي رضي الله عنه کين
ساري مخلوق مان وڌيڪ پيارو هو ٻيا نه هئا پوءِ ته سيدة
فاطمه حضرات حسنين ڪريمين رضي الله عنهما لاءِ ڇا چيو
ويندو؟ خيال ۾ رکڻ کپي ته محبوبيت گهڻا قسم آهي ازواج
مطهرات جي محبوبيت هڪ قسم جي آهي ته اولاد اطهار جي
محبت ٻئي قسم جي حضرت ابوبڪر ۽ حضرت عمر ۽ حضرت
عثمان ۽ ٻين اصحابن، امامن، اولياءَ ڪرام بلڪ هر امتيءَ سان
به حضور عليه الصلوة والسلام جن جي محبت آهي ان جي
ڪري مختلف حديثن ۾ مختلف شخصيتن سان محبت جو بيان
سمورو برحق آهي ڪنهن جو به انڪار نه ڪيو ويندو (۲)
علامه علي قاري لکيو آهي ته مخلوق ۾ ته حضور عليه الصلوة
السلام به آهي ڇا حضرت علي رضي الله عنه ان کان به خدا
کي وڌيڪ محبوب آهي؟ هرگز نه ان جي ڪري وضاحت
ضروري آهي. (۳)

(۱) ساڳيو حوالو ص ۲۷- صحيح ابن حبان ص ۴۲- جزء ۹ ترمذي ص ۲۱۳-

جزء ۲ (۲) مراۃ شرح مشکوٰۃ ص ۴۱۹- جلد ۸ (۳) مراۃ ص ۵۶۹- جلد ۵

عربن جو سردار

ع ٧۔ حضرت امام حسن بن علي رضي الله عنه کان روایت آهي ته رسول الله صلي الله وسلم جن حضرت علي رضي الله عنه جي لاءِ فرمايو ”أَدْعُو إِلَى سَيِّدِ الْعَرَبِ“ (١) عرب جي سردار کي مون وٽ سڏي اچو. ام المومنين عائشه رضي الله عنها عرض ڪري پڇيو ته ڇا اوهان عرب جا سردار ناهيو؟ پاڻ فرمايائون ته ”مان اولاد آدم جو سردار آهيان ۽ علي عرب جو سردار آهي جڏهن (حضرت) علي رضي الله عنه آيو ته ان کي انصارن ڏانهن موڪليائون اهي آيا ته پاڻ انهن کي فرمايائون ”اي انصارن جي جماعت! ڇا مان اوهان کي اهو نه ڏسيان جو جيڪڏهن اوهان ان کي مضبوطيءَ سان وٺندؤ ته ڪڏهن به گمراهه نه ٿيندؤ. عرض ڪيائون ته يارسول الله! هائو” پاڻ فرمايائون ته ”هي علي آهي ان سان منهنجي محبت جي ڪري محبت رکو ۽ منهنجي عزت ڏيڻ جي ڪري ان جي عزت ڪيو جيڪو مون اوهان کي چيو آهي ان جو مون کي جبريل الله جي طرفان امر پهچايو آهي“ (٢)

حڪمت جو دروازو

ع ٨۔ علامه صنابحي حضرت علي رضي الله عنه کان روایت آندي آهي ته سيدنا رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ”أَنَادَارُ الْحِكْمَةَ وَعَلَيَّ بَابُهَا“ (٣) مان حڪمت جي دار آهيان ۽ علي ان جو دروازو آهي.

(١) حلية الاولياء ص ٦٣۔ جزء ١ (٢) المستدرک ص ١٢٤۔ جلد ٣

(٣) الرياض النضرة ص ٢٥٥۔ جلد ٢ حلية الاولياء ص ٦٤۔ جزء ١

وضاحت

هن حديث جي وضاحت ڪندي علامه مفتي احمد يار خان عليه الرحمة لکيو آهي يعني جيئن ڪنهن گهر مان ڪا شيءِ ان جي دروازي کان ملندي آهي ته تيئن حڪمت جيڪڏهن ڪنهن کي ملندي ته حضرت علي رضي الله عنه جي دروازي کان وڌيڪ وضاحت ڪندي علامه مذكور لکيو آهي ته نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جا علوم تمام گهڻا آهن ڪنهن تي ڪهڙي مهرباني فرمايائون ته ڪنهن تي ڪهڙي حضرت علي رضي الله عنه کي قضا ۽ ولايت جو علم عطا فرمايائون. "وَأَقْضَاهُمْ عَلَيَّ" حضرت ابي بن كعب رضي الله عنه کي قرآن ڪريم جي تجويد جو علم "أَقْرَأُكُمْ" حضرت زيد بن ثابت کي ورثي جو علم "أَنَّهُ أَقْرَضُكُمْ" حضرت معاذ بن جبل کي حلال ۽ حرام جو علم "أَعْلَمُكُمْ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ" نبي اڪرم صلى الله عليه وسلم کي عطا ڪيل علوم جنت کان وسيع آهن جڏهن جنت جا دروازا ان ته حضور پرنور عليه الصلوة والسلام جي علوم جا ڪيترا دروازا هوندا؟ هر صحابي حضور عليه الصلوة والسلام جي ڪنهن نه ڪنهن فيض ۽ مهرباني ملڻ جو دروازو آهي سندن فرمان آهي "أَصْحَابِي كَالنَّجُومِ بَابِهِمْ اقْتَدَيْتُمْ إِهْتَدَيْتُمْ" منهنجا اصحاب (آسمان جي) تارن وانگر آهن جنهن جي به اقتداء ڪندؤ ته هدايت وارا ٿيندؤ (۱) ۽ ان ڳالهه جو اهو به دليل آهي ته تابعين عظام مختلف اصحابن رضي الله عنهم کان مختلف علوم حاصل ڪيا هئا. (۲)

ستن خوبين جو صاحب

ع۹۔ حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه کان روایت آهي ته نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جن (حضرت علي رضي الله عنه) جي ٻن ڪلهن جي وچ تي هٿ (مبارڪ) هڻي فرمايو ”تو ۾ ست خوبيون اهڙيون آهن جو انهن ۾ قيامت جي ڏينهن توسان ڪير به حجت ڪري نه سگهندو ۱: تون (ننڍن) مومنن مان ايمان ۾ اول ۲: الله جي عهد کي چڱيءَ طرح وفا ڪندڙ ۳: الله جي امر کي چڱيءَ طرح قائم ڪندڙ ۴: رعيت تي وڏي نرمي ڪندڙ ۵: برابري رکندڙ ۶: قضا جي علم جو وڏو عالم ۷: قيامت جي ڏينهن عظمت وارو آهين“ (۱)

امت ۾ وڌيڪ قضا جو علم رکندڙ

ع۱۰۔ حضرت انس رضي الله عنه کان روایت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”أَقْضِي أُمَّتِي عَلَيَّ“ (۲) منهنجي امت ۾ قضا جو وڌيڪ علم رکندڙ علي آهي.

هادي، مهدي

ع۱۱۔ امام احمد جيدسند سان حضرت علي رضي الله عنه کان روایت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جي خدمت اقدس ۾ عرض ڪيو ويو ته يارسول الله! اوهان کان پوءِ ڪنهن کي امير بنايون؟ پاڻ فرمايائون ته ”جيڪڏهن ابوبڪر

(۱) ساڳيو حوالو ص ۶۶۔ جزء ۱ (۲) الرياض النضرة ص ۲۱۲۔ جلد ۲

کي امير ڪندو ته ان کي امانت وارو، دنيا کان بي رغبت ۽ آخرت ۾ رغبت رکندڙ لهندو ۽ جيڪڏهن عمر کي امير ڪندو ته ان کي قوي، امين لهندو جيڪو الله جي دين جي معاملي ۾ ڪنهن ملامت ڪندڙ جي ملامت کان نه ڊڄندو ۽ جيڪڏهن علي کي امير ڪندو ۽ مان نه ٿو ڏسان ته ڪندو. ته ان کي هادي مهدي لهندو اوهان کي صراط مستقيم وٺرائيندو" (۱)

حضرت علي ۽ قرآن گڏ آهن

ع ۱۲- طبراني اوسط ۾ حضرت ام المومنين ام سلمه رضي الله عنهما کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو "عَلِيٌّ مَعَ الْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ مَعَ عَلِيٍّ لَا يَفْتَرِقَانِ حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ" (۲) "علي قرآن سان گڏ آهي ۽ قرآن علي سان گڏ آهي. هڪ ٻئي کان جدا نه ٿيندا تانجو مون وٽ حوض (ڪوثر) تي ايندا."

نبوي نسل حضرت علي جي پٺيءَ مان هلندو

ع ۱۳- طبراني جابر کان ۽ خطيب ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو "أَنَّ اللَّهَ جَعَلَ ذُرِّيَّةَ كُلِّ نَبِيٍّ فِي صُلْبِهِ وَجَعَلَ ذُرِّيَّتِي فِي صُلْبِ عَلِيٍّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ" (۳) الله هر نبي جو اولاد ان جي پٺيءَ ۾ رکيو آهي ۽ منهنجو اولاد علي بن ابي طالب جي پٺيءَ ۾ رکيو آهي.

(۱) الاصابة ص ۵۱۰ جلد ۲ (۲) الصواعق المحرقة ص ۱۲۴

(۳) ساڳيو حوالو

پلو پاءُ

ع۱۴۔ ديلمی ام المومنین سیده عائشہ رضي الله عنها کان روایت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”خَيْرُ اخَوَتِي عَلِيٌّ وَخَيْرُ اَعْمَامِي حَمْرَةٌ“ (۱) منهنجي پائرن مان پلو علي آهي ۽ منهنجن چاچن مان پلو حمزه آهي.

بهشتي تارو

ع۱۵۔ بيهقي ۽ ديلمی حضرت انس رضي الله عنه کان روایت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”عَلِيٌّ يَزْهُو فِي الْجَنَّةِ كَكَوْ كَبِ الصَّبْحِ لِاهْلِ الدُّنْيَا“ (۲) علي جنت ۾ ايئن چمڪندو جيئن دنيا وارن لاءِ صبح جو تارو چمڪندو آهي.

چئن مان محبت

ع۱۶۔ نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام جن فرمايو ”ارْبَعَةٌ لَا يَجْتَمِعُ حُبُّهُمْ فِي قَلْبٍ مُنَافِقٍ وَلَا يُحِبُّهُمْ إِلَّا مُؤْمِنٌ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ وَعَلِيٌّ“ (۳) يعني چئن چئن جي محبت منافق جي دل ۾ نه هوندي ۽ انهن سان محبت صرف مومن رڪندو
۱: ابوبڪر ۲: عمر ۳: عثمان ۴: علي ۱.

دنيا ۽ آخرت ۾ سردار

۱۷- نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام جن جڏهن پنهنجي نياڻيءَ سیده فاطمه رضي الله عنها جي حضرت علي رضي الله عنه سان شادي ڪرائي ته فرمايائون: اي فاطمه! **”زَوَّجْتُكَ سَيِّدِنَا الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ وَإِنَّهُ لَأَوَّلُ أَصْحَابِي سَلَامًا وَأَكْثَرُهُمْ عِلْمًا وَأَعْظَمُهُمْ حِلْمًا“** (۱) مون تنهنجي شادي دنيا ۽ آخرت جي سردار سان ڪرائي آهي ۽ اهو منهنجن (ننڍي عمر وارن) اصحابن مان اول مسلمان ۽ انهن کان علم ۾ گهڻو ۽ بردباريءَ ۾ وڏو آهي.

جنهن جو مان مولا آهيان علي به ان جو مولا آهي

۱۸- بريده، ابوهريرة، جابر، براء بن عازب ۽ زبدين ارقم رضي الله عنهم سڀني روايت ڪئي آهي ته **”خَمَّرَ غَدِيرَ واري ڏينهن رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْهِ مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ“** جنهن جو مان مددگار آهيان علي به ان جو مددگار آهي مولا جيڪو ان سان محبت رکي تون به ان سان محبت رک ۽ جيڪو ان سان عداوت رکي تون به ان سان عداوت رک اهڙو ارشاد پاڻ بريده اسلمي کي به يمن کان موٽڻ کان پوءِ فرمايو هيائون (۲) هيءَ حديث ٽيهن اصحابن روايت ڪئي آهي. (۳)

(۱) ساڳيو حوالو تهذيب الكمال ص ۲۶۰- جلد ۵ (۲) ساڳيو حوالو المستدرک للحاكم ص ۱۱۰- جلد ۳ (۴) طبقات ابن سعد ص ۲۲- جلد ۳ الصواعق المحرقة ص ۱۲۲- صحيح ابن حبان ص ۴۲- جزء ۹

وضاحت

علماء اعلام لکيو آهي ته رسول الله صلی الله عليه وسلم جن حجة الوداع کان واپس ايندي غدیر خم نالي مقام تي تشريف فرما ٿيا. حضرت علي رضي الله عنه کي هٿ مان وٺي فرمايائون ته ڇا اوهان نه ٿا ڄاڻو ته: ”مان مومن کي سندن سرن کان وڌيڪ آهيان“ سڀني عرض ڪيو ته ”هائو“ پاڻ فرمايائون ته ڇا اوهان نه ٿا ڄاڻو ته مان هر مومن جو سندن سر کان (وڌيڪ) والي آهيان؟ عرض ڪيائون ته هائو. پاڻ فرمايائون ته ”اي الله! جنهن جو مان مولا آهيان علي به ان جو مولا آهي يا الله! جيڪو ان سان محبت ڪري تون به ان سان محبت ڪر جيڪو ان سان عداوت رکي ان سان تون به عداوت رک. ان کان پوءِ حضرت عمر حضرت علي رضي الله عنهما کي مليو ۽ چيائينس ته اي علي! مبارڪ اٿئي تون هر مومن ۽ مومنيائيءَ جو صبح ۽ شام مولا آهين“ (۱) هن روايت ۾ آيل لفظ مولا جي معنيٰ دوست ۽ مددگار آهي خليفو ناهي ڇو ته حضور عليه الصلوة والسلام جن پنهنجي لاءِ به مولا آندو ۽ پاڻ ڪنهن جا خليفو ناهن الله جل شانہ پنهنجي شان ۾ آندو ”أَنْتَ مَوْلَانَا“ (۲) الله ڪنهن جو خليفو ناهي ان جي ڪري ان کي خلافت بلافضل جو دليل بنائي نه ٿو سگهجي.

(۱) مشکوٰۃ ص ۴۲۵، ۴۲۶ - (۲) سورة البقرة آيت ص ۲۸۶ -

تون منهنجو پاء آهين

حضرت علي جي پٽ عمر رضي الله عنهما کان روايت آهي ته: جڏهن رسول الله صلى الله عليه وسلم جن اصحابن کي هڪ ٻئي جو پاءُ بنايو ته حضرت علي جي ڪلهي تي هٿ رکي فرمايائون ”أَنْتَ أَخِي تَرْتُبِي وَأَرْثُكَ فَلَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ الْبِمِيرَاثِ قَطَعْتُ ذَاكَ (۱) تون منهنجو پاءُ آهين تون منهنجو وارث مان تنهنجو پوءِ جڏهن ورثي جي آيت لٿي ته دنياوي ورثو نه رهيو.

وضاحت

مذڪوره روايت جي الفاظ مان مراد علم ۽ فيض جو ورثو آهي دنيا جو ورثو ناهي ڇو ته انبياءِ عظام عليهم الصلواة والسلام مالي ورثو نه ڇڏيو ۽ نه انهن جو ڪو مالي وارث ٿيندو.

جنهن علي کي گهٽ وڌ ڳالهايو ان

مون کي گهٽ وڌ ڳالهايو

ع ۲۰- ام المومنين ام سلمة رضي الله عنها کان روايت آهي ته مون رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کان ٻڌو پاڻ فرمايائون ته ”مَنْ سَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ سَبَّنِي“ (۲) جنهن علي کي گهٽ وڌ ڳالهايو ان مون کي گهٽ وڌ ڳالهايو.

(۱) ترمذي ص ۲۱۳- جزء ۲ (۲) المستدرک ص ۱۲۱- جلد ۳

وضاحت

مطلب ته جنهن حضرت علي کي نسب جي لحاظ سان گار ڏني ان مون مصطفى عليه الصلوة والسلام کي گار ڏني جيڪو اها گار حلال سمجهي ڏي ٿو ته اهو ڪافر آهي ۽ نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن ته ٻين اصحابن سڳورن رضي الله عنهم جي گار ڏيڻ کان به سختيءَ سان روڪيو آهي جيئن سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته ”مَنْ سَبَّ أَصْحَابِي فَقَلْبُهُ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ“ (۱) جنهن منهنجي اصحابن سڳورن کي گار ڏني ان تي الله ۽ ملائڪن ۽ سڀني ماڻهن جي لعنت آهي هڪ ڀيري ڪنهن شخص حضرت عمر رضي الله عنه جي اڳيان حضرت علي لاءِ ناپسنديديءَ جو اظهار ڪيو ته پاڻ (ان کي سختيءَ سان روڪيندي) نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جي مزار پر انوار ڏانهن اشارو ڪري فرمايائون ته ”تون هن مزار ۾ رهندڙ کي سڃاڻين ٿو؟ (حضرت) علي رضي الله عنه جو ذڪر ڪرڻ ته سهڻو ذڪر ڪر جيڪڏهن ان جي شان جي توهين ڪئي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کي ايڏائي. (۲)

علي جي اطاعت منهنجي اطاعت آهي

۲۱۷- حضرت ابوذر رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايو ”مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ“

وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ اطَاعَ عَلِيًّا فَقَدْ اطَاعَنِي وَمَنْ عَصَا عَلِيًّا فَقَدْ عَصَانِي“ (۱) جنهن منهنجي اطاعت ڪئي ان الله جي اطاعت ڪئي ۽ جنهن منهنجي بي فرماني ڪئي ان الله جي بي فرماني ڪئي ۽ جنهن علي جي اطاعت ڪئي ان منهنجي اطاعت ڪئي ۽ جنهن علي جي بي فرماني ڪئي ان منهنجي بي فرماني ڪئي.

جنهن علي کي ايذايو ان مون کي ايذايو

ع۲۲۔ عمرو اسلمي کان ڊگهي روايت ۾ آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”مَنْ آذَى عَلِيًّا فَقَدْ آذَانِي“ (۲) جنهن علي کي ايذايو ان مون کي ايذايو.

حضرت عيسىٰ علي نبينا وعليه الصلوة والسلام سان مشابه

ع۲۳۔ ربيعة بن ناخذ کان روايت آهي ته سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم جن علي کي سڏي فرمايو ”ته تو ۾ (حضرت) عيسىٰ جو مثال موجود آهي يهودين ان سان دشمني رکي ان جي ماءُ تي بهتان هنيو ۽ نصارن ان کي محبت جي دعويٰ ۾ ان منزل تي پهچايو (الله سڏيو) جنهن جو اهو اهل ناهي.“ رواي۽ جو قول آهي ته حضرت علي رضي الله عنه پاڻ فرمايو ته ”منهنجي معاملي ۾ اهو هلاڪ ٿيندو جيڪو محبت ۾

(۱) المستدرک ص ۱۲۱۔ جلد ۳ (۲) المستدرک ص ۱۲۲۔

جلد ۳ صحيح ابن حبان ص ۳۹۔ جزء ۹

مبالغو ڪري مون لاءِ اهي ڳالهيون چوي جيڪي مون ۾ ناهن ۽ (اهو به هلاڪ ٿيندو جيڪو مون سان) بغض رکندي مون تي بهتان ٻڌندو خبردار: مان نبي ناهيان ۽ نه مون ڏانهن وحي ڪيو ٿو وحي ۽ پر جيترو ٿي سگهي ٿو مان الله جي ڪتاب ۽ ان جي رسول عليه الصلواة والسلام جي سنت تي عمل ڪيان ٿو پوءِ جيڪو مان اوهان کي الله جي اطاعت جو امر ڪيان ته ان جو مڃڻ ۽ اهو پسند ڪيو يا نه ڪيو اوهان تي حق آهي ۽ مان يا ڪو ٻيو جيڪڏهن اوهان کي الله جي بي فرمانيءَ جو امر ڪري ته ڪنهن جي به الله جي بي فرمانيءَ ۾ فرمانبرداري ڪرڻي ناهي فرمانبرداري صرف الله جي اطاعت ۾ آهي.

وضاحت

هن روايت جو مفهوم هاڻي ظاهر ٿي رهيو آهي جيئن حضور عليه الصلواة والسلام ٻڌايو ٿيئن ڏسي رهيا آهيون شيعا حضرت علي رضي الله عنه جي محبت جي دعويٰ ڪندي الائي ڪٿي وڃي پهتا ۽ خار جي ان سان دشمنيءَ جي ڪري تباهه ٿي ويا بعضي شيعا سڏائيندڙ حضرت علي کي نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام کان مٿي چوڻ لڳا هڪ شيعي شاعر جو شعر آهي.

علي ڪو مصطفيٰ سڏين ٿو افضل ڪهه نهين سگهيا
مگر اڻڻي سڏين ٿو ٻيهر ڏيک ڪر داماد ڪر ٿي پير۔

يعني حضرت علي کي نبي کريم عليه الصلوة والسلام
جن پاڻ کان ڀلو ڏسي نياڻي ڏني هئي (معاذ الله ثم معاذ الله)
شيعا سڏائڻ وارن مان نصيري فرقي وارن هن طرح چيو آهي.
دکھادو ياعليٰ جلوه نصيري کي خدا تم هو
يه آنکھين طالب ديدار هيٺ حاجت روا تم هو.

مذڪوره روايت ۾ حضرت علي سان محبت جي نفی ناهي
ان جي محبت ته عين ايمان آهي صرف غلط عقيدتي رکڻ کان
روڪيو ويو آهي ۽ علي سائين سان بغض رکڻ قطعي حرام آهي
بلڪ بسا اوقات كفر کي پهچندو آهي. (۱)

بھشت ۾ ڪاڻ

ع ۲۴۔ سلمة بن ابی الطفيل پنهنجي پيءُ کان ان حضرت
علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله
عليه وسلم جن کيس مخاطب ٿي فرمايو ”يَا عَلِيُّ! لَكَ كَنْزٌ فِي
الْجَنَّةِ“ (۲) اي علي تنهنجي لاءِ بهشت ۾ ڪاڻ آهي.

جتي علي اتي حق

ع ۲۵۔ ابو حيان تيمي پنهنجي پيءُ کان ان حضرت علي
رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله
عليه وسلم جن فرمايو ”رَحِمَ اللَّهُ عَلَيْنَا اللَّهُمَّ أَذِرِ الْحَقَّ مَعَ حَيْثُ دَارَ“

(۱) مرآة المناجیح ص ۴۲۴۔ جلد ۸ (۲) المستدرک ص ۱۲۳۔ جلد ۳

الصواعق المحرقة ص ۱۲۳۔ مصنف ابن ابی شيبه ص ۳۶۷۔ جلد ۹

الله علي تي رحمت ڪري يا الله جتي به علي وڃي حق کي ان سان گڏ رک.

علي جي محبت تنهنجي محبت آهي

ع ۲۶۔ عوف ابي عثمان روايت آندي آهي ته هڪ شخص (حضرت) سلمان (فارسي رضي الله عنه) کي چيو ته تنهنجي حضرت علي سان گهڻي محبت ڇو آهي؟ ان فرمايو ته ان جي ڪري جو رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ”مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَبْغَضَ عَلِيًّا فَقَدْ أَبْغَضَنِي“ جنهن علي سان محبت رکي ان مون سان محبت رکي ۽ جنهن علي سان بغض رکيو ان مون سان بغض رکيو.

جنگ ۾ فرشتن جو ساٿ

ع ۲۷۔ ابو صالح حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن مون کي ۽ (حضرت) ابوبڪر رضي الله عنهما کي بدر جي جنگ ۾ فرمايو ”اوهان مان هر هڪ سان سڄي پاسي کان جبريل ۽ ٻئي پاسي کان ميڪائيل ۽ اسرافيل آهن“ (۱)

ڇٽن جي محبت

ع ۲۸۔ ترمذي ۽ حاکم بريدۃ رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”إِنَّ

(۱) ساڳيو حوالو ص ۱۳۴۔ جلد ۳

الله أَمَرَنِي بِحُبِّ أَرْبَعَةٍ وَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يُحِبُّهُمْ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! سَمِّهُمْ لَنَا قَالَ عَلَيَّ مِنْهُمْ (يَقُولُ ذَلِكَ ثَلَاثًا) وَأَبُوذَرٍّ وَالْمِقْدَادُ وَسَلْمَانُ (۱) الله (جل شانہ) مون کي چئن چئن سان محبت رکڻ جو امر ڪيو آهي انهن مان علي آهي (اهو ٽي پيرا فرمايائون) ۽ ابوذر ۽ مقداد ۽ سلمان (رضي الله عنهم).

علي سان مومن محبت رکندو

۲۹۷- مسلم شريف حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ان فرمايو ته ”ان الله جو قسم آهي جنهن دائي کي چيريو ۽ سلو ڄمايو“ ته بلاشڪ نبي آمي مون سان عهد فرمايو ته مون سان محبت صرف مومن رکندو ۽ منافق بغض رکندو ۽ حضرت ابو سعيد خدري رضي الله عنه فرمايو ته ”منافقن کي ان نموني سڃاڻندا هياسين ته اهي حضرت علي رضي الله عنه سان بغض رکندا هئا“ (۲) مطلب ته منافق حضرت علي رضي الله عنه جي محبت کان خالي هوندو.

وضاحت

هن حديث ۾ سيدنا علي رضي الله عنه سان محبت رکڻ جي اهميت ۽ ڀلائي بيان ڪيل آهي پر ان محبت مان مراد سڄي محبت آهي نه صرف دعويٰ واري محبت بفضلہ تعاليٰ سڄي محبت اهل السنة والجماعة کي حاصل آهي سڄي

(۱) الصواعق المحرقة ص ۱۲۲- (۲) ساڳيو حوالو ص ۱۲۳-

محبت وارو سيدنا علي ڪَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ جي نقش قدم تي هلندو ان جي اعمال صالحه وانگر صالح عمل ڪندو ان جي ساري آل سان محبت رکندي انهن جو ادب ۽ احترام به رکندو ائين نه ته هڪڙن کي مڃي ٻين کي گاريون ڏئي لعنتون ڪري انهن جي نسل جو ئي انڪار ڪري ويهندو. جيئن هن دور ۾ ڪيترا سيدنا عبدالقادر جيلاني عليه الرحمة جي آل رسول عليه الصلوة والسلام ۽ آل علي رضي الله عنه هجڻ جا منڪر آهن.

هڪ وڻ مان آهيون

ع ۳۰۔ طبراني اوسط ۾ ضعيف سند سان حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ”النَّاسُ مِنْ شَجَرٍ شَتَّى وَأَنَا وَعَلِيٌّ مِنْ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ“ (۱) ماڻهو مختلف وڻن مان آهن ۽ مان ۽ علي هڪ وڻ مان آهيون.

علي ڏانهن نهارڻ عبادت آهي

ع ۳۱۔ طبراني ۽ حاکم حضرت ابن مسعود رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن فرمايو ”النَّظَرُ إِلَى عَلِيٍّ عِبَادَةٌ“ (۲) (حضرت) علي ڏانهن نهارڻ عبادت آهي.

(۱) ساڳيو حوالو ص ۱۲۳۔ (۲) صحيح ابن احبان ص ۴۰۔ جزء ۹

مغفرت حاصل ڪرڻ واري دعا جي تعليم

ع۲۲۔ حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي تہ: مون کي رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو تہ: توکي اهڙا ڪلما سيکاريان؟ جو اهي پڙهين تہ الله توکي (وڌيڪ) مغفرت نصيب ڪري جيتوڻيڪ تون مغفرت مليل آهين (اهي ڪلما هي آهن) ”لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ سُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ“ (۱)

علي کي شفا ڏي

ع۲۳۔ حضرت علي کان روايت آهي تہ: مان طبيعت ۾ ناچاڪ هوس ۽ نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن مون کان طبع پرسيءَ لاءِ آيا تہ مون چيو ياالله! جيڪڏهن منهنجو اجل حاضر ٿيو آهي تہ مون کي دنيا جي تڪليفن کان ڇڏائي راحت عطا ڪر ۽ جيڪڏهن دير آهي تہ مون کي ڪٿي وٺ ۽ جيڪڏهن آزمائش آهي تہ مون کي صبر نصيب ڪر“ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن مون کي فرمايو تہ ”چا پيو چوين“ مون وري چئي ٻڌايو تہ پاڻ مون کي پنهنجو پير مبارڪ هڻي دعا جا هي الفاظ فرمايائون ”ياالله هن کي تندرستي ڏي ان کان پوءِ مون ڪڏهن به اها تڪليف محسوس نه ڪئي“ (۲)

(۱) صحيح ابن احبان ص ۴۱۔ جزء ۹ (۲) ساڳيو حوالو ص ۴۷۔

بمشت ۾ سهڻو باغ

ع ۳۴۔ حضرت انس کان روايت آهي ته: مان ۽ علي رسول الله صلى الله عليه وسلم سان گڏ (مدينه منوره) جي هڪ باغ ۾ وياسون ۽ اتي هڪ باغيچو ڏسي (حضرت) علي فرمايو هي باغيچو ڪيڏو سهڻو آهي؟ ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”جنت ۾ تنهنجو باغيچو ان کان وڌيڪ سهڻو آهي.“

علي منهنجو وزير بناء

ع ۳۵۔ اسماء بنت عميس رضي الله عنها کان روايت آهي ته مون رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کان هي دعا جا الفاظ ٻڌا. ”اللَّهُمَّ إِنِّي أَقُولُ كَمَا قَالَ أَخِي مُوسَى اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي أَخِي عَلِيًّا أَشَدَّ دَبِّهِ أَزْرِي وَأَشْرَكُهُ فِي أَمْرِي كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا إِنَّكَ كُنْتَ بِنَابِصِيرًا“ ”اخرجه احمد في المناقب“ (۱) اي منهنجا الله! مان ائين ٿو چوان جيئن منهنجي پيءُ موسيٰ چيو هو. اي منهنجا الله! منهنجي لاءِ منهنجي اهل مان منهنجي پيءُ علي کي وزير بناء ان سان منهنجي جيلهم مضبوط ڪر ان کي منهنجي ديني ڪمن ۾ شريڪ ڪر تانت تنهنجي تسبيح گهڻي پڙهون ۽ تنهنجو ذڪر گهڻو ڪيون بلاشڪ تون اسان کي ڏسندڙ آهين. (هيءَ روايت امام احمد مناقب ۾ آندي آهي)

حضرت علي مٿي جي برابر آهي

ع ۳۶۔ خطيب حضرت براء کان ۽ مسند الفردوس ۾
ديلمي حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آندي آهي
تہ رسول الله صلى الله عليه جن فرمايو ”عَلِيٌّ مِّنِّي بِمَنْزِلَةِ رَاسِنِي
مَنْ بَدَنِي“ علي مون لاءِ ائين آهي جيئن منهنجو مٿو (مبارڪ)
منهنجي بدن لاءِ آهي.

حضرت علي سان محبت جي فرمائش

ع ۳۷۔ امام احمد مناقب ۾ مطلب بن عبدالله کان ان
پنهنجي پيءُ کان روايت آندي آهي تہ: رسول الله صلى الله عليه
وسلم جن فرمايو ”يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَوْصِيكُمْ بِذِي قُرَابَتِي أَخِي وَأَبْنِ
عَمِّي عَلِيٍّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ فَإِنَّهُ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا الْمُؤْمِنُ وَلَا يَبْغِضُهُ إِلَّا
مُنَافِقٌ مَنْ أَحَبَّهُ فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَبْغَضَهُ فَقَدْ أَبْغَضَنِي“ (۱) اي
انسانو! مان اوھان کي پنهنجي قرابت جي صاحب، پنهنجي پيءُ
۽ سوت علي بن ابي طالب لاءِ وصيت ٿو فرمايان بلاشڪ ان
سان محبت صرف مومن رکندو ۽ ان سان بغض صرف منافق
رکندو جنھن ان سان محبت رکي ان مون سان محبت رکي
جنھن ان سان بغض رکيو ان مون سان بغض رکيو.

نھايت نیک بخت

ع ۳۸۔ امام احمد سيده فاطمه زهراء رضي الله عنها کان

(۱) ساڳيو حوالو

روايت آندي آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو
 "إِنَّ السَّعِيدَ كُلَّ السَّعِيدِ حَقَّ السَّعِيدِ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا فِي حَيَاتِهِ
 وَبَعْدَ مَوْتِهِ" (۱) بلاشڪ نيك بخت سڄو نيك بخت جيئن
 نيك بختيءَ (جو حق هوندو آهي تيئن) نيك بخت اهو آهي
 جنهن علي سان ان جي حياتيءَ ۾ ۽ ان جي وفات کان پوءِ به
 محبت رکي.

جبريل به انهن مان آهي

۳۹۷- ابو رافع کان روايت آهي ته: جڏهن حضرت علي
 اُحَدَ جي جنگ ۾ ڪافرن کي قتل ڪيو ته نبي پاڪ عليه
 الصلواة والسلام جي خدمت ۾ جبريل عرض ڪيو هي دين
 سان غمخواري آهي پاڻ جبريل کي فرمايائون. اهو منهنجو
 آهي ۽ مان ان جو آهيان ته جبريل عرض ڪيو "وَأَنَا مِنْكُمْ
 يَا رَسُولَ اللَّهِ!" ۽ مان به اوهان ٻنهي جو آهيان. (۲)

علي سان مومن محبت رکندو

۴۰۰- ام المومنين ام سلمه کان روايت آهي ته رسول الله
 صلى الله عليه وسلم جن فرمايو "لَا يَحِبُّ عَلِيًّا مُنَافِقٌ وَلَا يَبْغِضُهُ
 مُؤْمِنٌ" (۳) منافق علي سان محبت نه رکندو مومن ان سان بغض
 نه رکندو مطلب ته حضرت علي رضي الله عنه ايمان جي پرک
 آهي.

(۱) مرقاة ص ۵۶۵- ۵۶۸ جلد ۵ (۲) ترمذي ص ۲۱۳- جزء

۲ (۳) ساڳيو حوالو

حضرت علي ادا ڪندو

ع۴۱۔ حُشِي بن جناده کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ”علي مون مان آهي مان علي مان آهيان ۽ منهنجي طرفان ادائينگي صرف علي ڪندو“ (۱)

وضاحت

محدثن پلارن لکيو آهي ته عرب جو رواج هوندو هو ته جيڪڏهن ڪنهن سان ڪيل عهد ۽ انجام ٽوڙيندا هئا ته اهو عهد ڪندڙ پاڻ يا ان جو ويجهو مت مائت اعلان ڪندو هو ته هاڻي عهد ختم آهي جنهن سال نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جن حضرت ابوبڪر رضي الله عنه کي ماڻهن کي حج پڙهائڻ لاءِ امير ڪري موڪليو ته پٺيان سورة براءة (توبه) ڪافرن سان عهد ختم ڪرڻ لاءِ نازل ٿي ۽ پاڻ حضرت علي رضي الله عنه کي ڪافرن سان ڪيل عهد کي ختم ڪرڻ جي اعلان لاءِ موڪليائون. جڏهن حضرت علي رضي الله عنه حضرت ابوبڪر رضي الله عنه وٽ پهتو ته پاڻ پڇيائونس امير ٿي آيو آهين يا مامور ٿي؟ ٻڌايائين ته مامور (امر ميجڻ وارو) ٿي آيو آهيان (عهد ٽوڙڻ واري حڪم جو اعلان ڪرڻ آيو آهيان) ان جي وضاحت لاءِ نبي پاڪ عليه الصلواة والسلام جن فرمايو هو ته ”منهنجي طرفان حڪم جي ادائينگي صرف علي ڪندو“ چو ته اهو ويجهو مائت هو (۲)

حضرت علي سان شروعات

۴۲ع۔ حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته: **”كُنْتُ إِذَا سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَانِي وَإِذَا سَكَتَ ابْتَدَأَنِي“** (۱) مان جڏهن رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کان سوال ڪندو هوس ته مون کي عطا ڪندا هئا ۽ جڏهن چپ ڪندو هوس ته شروعات ئي مون کان ڪندا هئا.

وضاحت

جيڪڏهن سوال مان مراد ڪجهه پڇڻ آهي ته عطا مان مراد جواب ڏيڻ آهي ۽ جيڪڏهن سوال مان مراد ڪجهه گهرڻ آهي ته عطا مان مراد عطا ڪرڻ ۽ ڏيڻ آهي. ذهن نشين ڪرڻ گهرجي ته عام ماڻهن کان ڪجهه گهرڻ شرمساري آهي پر حضور صلى الله عليه وسلم کان گهرڻ قابل افتخار آهي.

الله حڪم ڏنو

۴۳ع۔ حضرت جابر رضي الله عنه کان روايت آهي ته طائف فتح ڪرڻ واري ڏينهن رسول الله صلى الله عليه وسلم جن (حضرت) علي (رضي الله عنه) کي سڏي ان سان گهڻو وقت آهستي آهستي ڳالهايو ته ماڻهن چيو ”پنهنجي سوت سان گهڻو وقت آهستي پيا ڳالهائڻ فرمائڻ“ پاڻ اهو ٻڌي فرمايائون ته مون (پنهنجي خيال سان ايترو وقت) ان سان آهستي، نه ڳالهايو آهي پر الله اهو حڪم فرمايو هو“ (۲)

(۱) ترمذي شريف ص ۲۱۳۔ جزء ۲ (۲) ترمذي شريف ص ۲۱۳۔ جزء ۲

گراڻئون

۱- هڪ شخص کي پاڻ هڪ حديث ٻڌايائون ته ان کين ڪوڙو چيو پاڻ فرمايائونس ته: جيڪڏهن تون ڪوڙو آهين ته مان توکي بد دعا ڪيان؟

چيائين ته ”پلي بددعا ڪيو“ پاڻ ان کي بددعا ڪيائون ته اتي جو اتي اٿڻو ٿي ويو (۱)

۲- بيهقي سعيد بن مسيب کان روايت آندي آهي ان فرمايو ته اسين حضرت علي رضي الله عنه سان گڏ مدينه منوره جي قبرستان ۾ وياسون. حضرت علي رضي الله عنه قبرستان وارن سان مخاطب ٿي فرمايو ته: اي قبرن وارا: السلام عليكم ورحمة الله! اوهان پنهنجون خبرون ٻڌائيندؤ يا اسين ٻڌايون؟ سندس ان فرمان کان پوءِ اسان هڪ آواز ٻڌو! اي اميرالمومنين! وعليك السلام ورحمة الله وبركاته اوهان ٻڌايو ته اسان کان پوءِ ڇا ٿيو؟ پاڻ فرمايائون ته: اوهان جون زالون ٻيا مڙس ڪري وينيون، اوهان جا مال تقسيم ٿي ويا. اوهان جو اولاد يتيم بڻجي ويو اوهان جا گهر ٻين وسايا. اسان وٽ اوهان جون خبرون آهي آهن اوهان پنهنجون خبرون ٻڌايو ته اتي دفن ٿيل هڪ ميت ڳالهائي عرض ڪيو ”اسان جا ڪفن سڙي ويا اسان جا وار چڻي ويا بدن جي ڪل ٽڪرا ٽڪرا ٿي وئي، اکين جا اندريان حصا ٽڙي ڳلن تي اچي پيا نڪ مان پونءِ بدبودار پائي وهي وهي سڪي ويو جيڪي عمل ڪري موڪليا

هئاسون اهي لڏا اٿئون جيڪو پوئتي ڇڏي آيا آهيون اهو نقصان
 ڪيوسون هتي ائين پيا آهيون جيئن ڪاشيءَ ڳڙه رکيل هجي* (۱)
 ۳- روايت آهي ته: هڪ ڀيري حضرت علي، حضرت
 امام حسن، حضرت امام حسين رضي الله عنهم آڏيءَ رات
 هڪ چونڊڙ کان ٻڌو ته هي شعر پڙهي رهيو هو.

يَا مَنْ يُحِبُّ دُعَا الْمُضْطَرِّ فِي الظُّلَمِ
 يَا كَاشِفَ الضُّرِّ وَالْبَلَاءِ مَعَ السَّعَمِ

يعني انڌيرن ۾ گھڙندڙ پريشان ٻانهي جي دعا قبول ڪرڻ
 وارا! بيماريءَ سان گڏ مصيبت ۽ تڪليف لاهڻ وارا!
 قَدْ نَامَ وَفَدَكَ حَوْلَ الْبَيْتِ وَانْتَبَهَا
 وَأَنْتَ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ لَمْ تَتَمَّ

بيت الله جي چوڌاري تنهنجي دروازي تي اچڻ وارا نند
 ڪري جاڳيا به آهن ۽ تو اي حي قيوم! نند نه ڪئي آهي.
 هَبْ لِي بِجُودِكَ فَضْلَ الْعَفْوِ عَنْ زُلْمِي
 يَا مَنْ إِلَيْهِ رَجَاءُ الْخَلْقِ فِي الْحَرَمِ
 پنهنجي سخا سان مون کي منهنجي غلطي جي معافي
 عطا ڪر حرم ۾ (حاضر ٿيندڙ) مخلوق تنهنجي (ذات پاڪ) ۾
 اميدوار آهي.

إِنْ كَانَ عَفْوُكَ لَا يَرْجُوهُ ذُو خَطَا
 فَمَنْ يَجُودُ عَلَى الْعَاصِيْنَ بِالنِّعَمِ

جيڪڏهن تنهنجي معافيءَ ۾ گنهگار اميد نه رکي ته
 گنهگارن تي نعمتن ڏيڻ سان ڪير سخاوت ڪندو؟

حضرت علي المرتضى رضي الله عنه اهو ٻڌي هڪ شخص کي فرمايو ته انهيءَ کي وٺي آ ان اچي مذڪور شعرن چونڊڻ کي چيو ته ”تو کي اميرالمومنين“ سڏي رهيو آهي اهو شخص بدن جو هڪ حصو گهليندو حضرت علي رضي الله عنه جي اڳيان اچي بيٺو پاڻ فرمايائونس ته ”مون تنهنجا شعر ٻڌا آهن ٻڌاءِ ته تنهنجو واقعو ڪيئن آهي؟ ان بيان ڪيو ته ”مان گناهه ۽ عياشين سان مشغول رهندو هوس منهنجو پيءُ مون کي روڪيندو هو ته اهي گناهه نه ڪر الله جل شانہ جي قوت ۽ انتقام وڏو آهي ۽ اهو ظالمن کان پري ناهي جڏهن ان نصيحت تي زور ڏنو ته مون ان کي ڏک هنيا ان قسم ڪيو ته مان بيت الله شريف ۾ وڃي الله تعاليٰ جي بارگاهه ۾ توتي فرياد ڪندس ان ائين ڪيو اڃان ان جي مون تي دانهن پوري نه ٿي ته منهنجو سڄو پاسو سُڪي پيو ۽ مان پنهنجي ڪردار تي پشيمان ٿيس ۽ مون ان کي عرض منٿون ڪري راضي ڪيو ته ان فرمايو نيڪ آهي مون جتي تنهنجي خلاف فرياد ڪيو هو اتي ئي تنهنجي معافي وٺڻ لاءِ دعا گهرندس مون ان کي ڏاچيءَ تي وهاريو ۽ مڪه مڪرمه ڏانهن وٺي روانو ٿيس ته وات تي ڏاچيءَ ٿاهه کاڌو ۽ پاڻ هيٺ هڪ پٿر تي ڪريو ته ساهه نڪري ويس. (هاڻي پريشان ٿي الله جل شانہ جي بارگاهه عاليجاهه ۾ باڏائي رهيو آهيان) سيدنا علي رضي الله عنه فرمايس ته ”پڪ تنهنجو پيءُ توسان راضي ٿيو هو؟ عرض ڪيائين ته الله جو قسم آهي ته راضي ٿيو هو. حضرت علي رضي الله عنه اُتي ڪجهه نفل پڙهي آهستي دعائون گهريون ۽

فرمايائين ته اي برڪت وارا اٿي بيھ" ته اھو چڱو ڀلو ٿي اٿي
بيٺو ۽ اھڙو بڻجي ويو جيئن اڳي ھو پوءِ پاڻ فرمايائونس ته
"جيڪڏھن تون اھو قسم نہ کڻي ها ته پنھنجي پيءُ کي راضي
ڪيو ھيئي ته مان تنھنجي حق ۾ دعا نہ گھران ها" (۱)

ع۴۔ ھڪ شخص رنگ جو ڪارو، حضرت علي رضي الله
عنه سان محبت رکندو ھو ان چوري ڪئي ته کيس سيدنا
علي ڪَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ جي خدمت ۾ پيش ڪيو ويو پاڻ
پڇيائونس ته تو چوري ڪئي آھي؟ عرض ڪيائين ته "ھاڻو" پوءِ
شرعي حد لڳائيندي پاڻ ان جو ھٿ وڍايائون. اھو جڏھن درٻار
عاليه مان ٻاھر نڪتو ته کيس واٽ ۾ حضرت سلمان فارسي
رضي الله عنه ۽ ابن الكواء مليا ابن الكواء پڇيس ته: تنھنجو
ھٿ ڪنھن وڍيو آھي؟ ٻڌايائين ته: مومنن جي امير، مسلمانن
جي اڳواڻ، يعسوب، رسول الله صلى الله عليه وسلم جي
نياڻي، بتول جي مڙس (رضي الله عنھما) ابن الكواء چيس ته ان
تنھنجو ھٿ وڍايو آھي ۽ تون وري ان جي تعريف ڪري رھيو
آھين؟ ان چيو ته "مان سندس تعريف ڇو نہ ڪيان ان ته منھنجو
ھٿ وڍي مون کي جھنم جي باھ کان ڇڏايو آھي" حضرت
سلمان فارسي رضي الله عنه اھو سڀ ڪجهه ٻڌي اچي حضرت
علي رضي الله عنه کي ٻڌايو پاڻ اھو ٻڌي ان کي پنھنجي درٻار
۾ گھرائي سندس ھٿ جي ڪٽڻ واري حصي کان ڪارائيءَ
کي وٺي مٿان رومال ڏئي ڍڪي ڪجهه دعا جا ڪلما پڙھيائون
ته مٿان ھي آواز ٻڌڻ ۾ آيو "ھٿ تان رومال مٿي کڻو" مٿي

ڪنيائون ته هٿ سڄو ٿي ويو ۽ الله جل شانہ جي قدرت ۽
ڪرم سان تمام سهڻو هو (۱)

۵۵۔ جنگ صفين ڏانهن ويندي رستي ۾ سندن ساٿين
کي تمام گهڻي اڃ لڳي انهن چارئي طرف نهاريو پر کين پاڻي نه
مليو سيدنا علي رضي الله عنه انهن کي فرمايو ته ”اڳتي هلو“
سيئي هليا ته اڳيان هڪ گرجا (عيسائين جو عبادت خانو) نظر
آيو سڀ اتي ويٺا ۽ گرجا جي پادري کان پاڻيءَ جو پڇيائون ان
ٻڌايو ته پاڻي هتان کان ۶ ميل اڳتي آهي ساٿين عرض ڪيو ته:
حضرتا! اجازت ڏيو ته ”همت ڪري ۶ ميل پنڌ ڪري اتي
پهچون“ پاڻ فرمايائون ته اڳتي هلڻ جي ضرورت ناهي اتي ئي
هڪ طرف اشارو ڪري فرمايائون ته هتي زمين کوٽيو اتي پاڻي
آهي. سڀني اتي زمين کوٽي ته اندران هڪ پٿر ظاهر ٿيو سڀني
زور لڳايو پر اهو پٿر پري نه ڪري سگهيا حضرت علي رضي
الله عنه گهوڙي تان لهي ان کي اٿاهين پري ڪيو ته هيٺان منو
۽ صاف پاڻي هو. سڀني خوش ٿي پيتو ۽ پاڻ ان تي اهو ساڳيو
پٿر رکي فرمايائون ته مٽيءَ کان بچاءَ لاءِ هي پاڻي ڍڪيل چڱو
آهي جيڪڏهن ڪو پيئڻ گهري ته پاسي کان پاڻي پي وٺي
ايتري ۾ اهو پادري اتي آيو ۽ حضرت علي رضي الله عنه کان
پڇيائين ته ”اوهان نبي يا مقرب ملائڪ آهيو؟ پاڻ فرمايائون ته
”نه“ عرض ڪيائين ته ڀلا آهيو ڪير؟ پاڻ فرمايائون ته ”مان
رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جو نياڻو آهيان“ ان عرض
ڪيو ته ”هٿ وڌايو ته مان اوهان جي هٿ تي بيعت ڪري

مسلمان ٿيان* پاڻ هٿ وڌايائون ته اهو بيعت ڪري ڪلمه شهادت پڙهي مسلمان ٿيو پاڻ ان کان پڇيائون ته تو هن وقت تائين ايمان نه آندو هو ۽ هينئر هڪدم ڪيئن مسلمان ٿيڻ جو ارادو ڪيئي؟ عرض ڪيائين ته: هيءَ گرجا ان جي هٿ تي فتح ٿيڻي آهي جيڪو هن پٿر کي پري ڪري چشمي کي ظاهر ڪندو اهو الله جل شانہ جي رسول عليه الصلوة والسلام جو نياڻو هوندو. هن کان اڳي گهڻائي ماڻهو آيا. پر ڪير به هن پٿر کي هٽائي نه سگهيو سيدنا علي رضي الله عنه اها ڳالهه ٻڌي ايترو رنو جو سندس ڏاڙهي مبارڪ آلي ٿي وئي ان کان بعد فرمايائون ته ”هر حمد الله جل شانہ جي ان پاڪ ذات جي لاءِ آهي جنهن مون تي ڪرم فرمائي منهنجو ذڪر اڳين ڪتابن ۾ به ڪرڻ فرمايو“ ان کان پوءِ اهو پادري سندس لشڪر ۾ شريڪ ٿي جنگ ۾ آيو ۽ جنگ ڪندي شهيد ٿي ويو (۱)

ع۶- حضرت علي رضي الله عنه جي سائين ۾ هڪ نوجوان هو جيڪو ڪيترا ڀيرا سندن رفيق رهي جنگين ۾ وڙهي چڪو هو هڪ ڀيري پاڻ فجر نماز کان فارغ ٿي هڪ خادم کي فرمايائون ته فلاڻي جاءِ تي هڪ گهر آهي ان گهر ۾ زال ۽ مڙس هڪ ٻئي سان جهيڙو ڪري رهيا آهن انهن کي اسان جو پيغام ڏئي اسان ڏانهن وٺي آ اهو خادم اتي پهتو ڏٺائين ته واقعي جهيڙو هلي رهيو هو ۽ زال سان جهيڙو ڪرڻ وارو اهو ئي سندن سات ۾ هلڻ وارو نوجوان هو جڏهن دربار

حيدري ۾ آيا ته پاڻ ان نوجوان کان پڇيائون ته ”تو ۽ تنهنجي گهرواريءَ ۾ سڄي رات جهيڙو ڇو هليو آهي؟ ان عرض ڪيو ته ”قبلا سائين! ان جو سبب هي آهي جو مون هن عورت سان نڪاح ڪرڻ کان پوءِ جڏهن ان کي ڏٺو ته مون کي ان کان سخت نفرت پيدا ٿي آهي مان هن کي طلاق ڏيڻ ٿو گهران هيءَ مون سان نڪاح ۾ رهڻ تي زور ڏئي رهي آهي ان ضد ۾ سڄي رات جهيڙو هلندو رهيو آهي ۽ اڃان به جهيڙو هليو پئي ته اوهان جو ماڻهو بهتو ۽ اوهان جي خدمت ۾ حاضر ٿيا آهيون“ پاڻ ٻيا ماڻهو ٻاهر ڪڍي ان عورت کان پڇيائون ته ”تون هن نوجوان کي اڳ ۾ سڃاڻندي آهين؟ ان عرض ڪيو ته نه صرف ايترو ڄاڻان ٿي ته اهو ڪالهه کان منهنجو مڙس آهي پاڻ فرمايائونس ته ”هاڻي تون چڱيءَ طرح سمجهي وئي هوندينءَ پر مان جيڪو توکان پڇان ان جو جواب صحيح ۽ سچو ڏجان ڪوڙ ڪڏهن نه هڻجان“ ان عرض ڪيو ته ”بالڪل ڪوڙ نه هڻنديس“ پاڻ فرمايائونس ته ”تون فلاڻي ماڻهو جي ڌيءَ آهين تنهنجو سوت تو تي عاشق ٿي پيو هو ان عرض ڪيو ته ”بالڪل صحيح آهي“ پاڻ فرمايائونس ته ”تنهنجي پيءُ ضد ۾ اچي تنهنجو نڪاح ان سان نه ڪرايو ۽ ان کي گهر ۾ اچڻ کان روڪي ڇڏيائين“ ان عرض ڪيو ته ”هاڻو“ پاڻ فرمايائونس ته هڪ ڏينهن تون گهر مان ٻاهر نڪري وئينءَ ته رستي ۾ تنهنجو سوت تو کي مليو ۽ اوهان ٻنهي کان صبر ٿي نه سگهيو اوهان زنا ڪئي ۽ تون ان مان حامله ٿي وئينءَ ان راز کي توخفيه رکيو“ ان عرض ڪيو ته ”بيشڪ ائين ئي ٿيو هو“ پاڻ فرمايائون ته ”تنهنجي ماءُ

تنهنجي رازدار هئي رات جو توکي ٻار ڄڻ جا سور محسوس ٿيا ته تنهنجي ماءُ توکي جهنگل ۾ ٻار ڄڻ لاءِ ٻاهر وٺي وئي ۽ تو پنهنجي پيءُ کان لڪ ۾ ٻار ڄڻيو. ”ان عرض ڪيو ته هاڻو پاڻ فرمايائونس ته ”پوءِ تو ان ٻار کي ڪپڙي ۾ ويڙهي هڪ پٽ جي هيٺان رکي ڇڏيو اتفاقاً ان وقت هڪ ڪٽو اچي ان ٻار کي سنگهڻ لڳو تو ان ڪٽي کي پٿر هنيو ته ان جي بجاءِ ان ٻار جي مٿي ۾ لڳو ۽ ان مان رت وهڻ لڳو ۽ تنهنجي ماءُ ڪپڙو ڦاڙي ان ٻار جي رت وهڻ واري جاءِ کي ٻڌو ۽ ٻار اتي ڇڏي تون ۽ تنهنجي ماءُ گڏ اٿاهين نڪري ويون اهو ٻڌي اها عورت نهايت شرمسار ٿي ۽ عرض ڪيائين ته ”يَا مِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! كَأَنَّكَ ثَالِثُنَا“ اي مومنن جا امير! ڇڻ ته اوهان اسان جا ٽيون نمبر ساٿي هئا. واقعو بالڪل پورو صحيح آهي. پاڻ فرمايائونس ته: توکي خبر آهي ته پوءِ اهو ٻار ڪيڏي ويو ۽ ان جو ڇا ٿيو؟ ان عرض ڪيو ته ”والله اعلم پيو اوهان کي اها خبر هوندي؟ پاڻ فرمايائون ته اهو رات جو اتي پيو هو جو ايندڙن ۽ ويندڙن ان کي ڏٺو ۽ ڪٿي ان کي پاليو جوان ٿي اسان جي صحبت ۾ رهيو ۽ ان صحبت جي برڪت سان الله تعاليٰ ان جي دل ۾ تولا ۽ نفرت پيدا ڪري ان کي زنا کان بچايو“ پوءِ ان کي سڌي مٿو ڪولائي عورت کي ڏيکاريائون ته ان تي اهو پٿر جو نشان موجود هو ۽ پوءِ فرمايائون ته ”ٻئي وڃو هي تنهنجو مڙس ناهي پٽ آهي.“

(۱)

شهادت

سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه سنه ۴۰ هـ ۱۰ م اصح
 قول مطابق سترهين تاريخ رمضان مهيني ۱۰ شهيد ٿيو (۱) ان
 وقت سندس عمر مبارڪ امام محمد باقر جي قول مطابق ۶۳
 سال هئي (۲) ڳالهه هيئن آهي ته جڏهن مسلمانن ۾ هڪ ٻئي
 سان اختلاف وڌيا جهيڙا جنگيون ٿيون ته ٽن شخصن ۱:
 عبدالرحمن بن ملجم ۲: برڪ بن عبدالله ۳: عمر بن بڪير پاڻ
 ۾ فيصلو ڪيو ته حضرت علي، حضرت معاوية، حضرت عمرو
 ابن العاص رضي الله عنهم تنهي کي قتل ڪرڻ گهرجي تانت
 هي اختلاف ختم ٿين ۽ ڪنهن کي ڪنهن جو خوف نه رهي.
 پوءِ ابن ملجم (ملعون) حضرت علي کي برڪ حضرت معاويه
 کي، ابن بڪير حضرت عمرو بن العاص کي قتل ڪرڻ جو
 پنهنجي پنهنجي سر ڌمو ڪيو ته تنهي اصحابن کي هڪ ئي رات
 قتل ڪندا. پوءِ ٿئي انهن جي شهرن ڏانهن ان ارادي سان روانا
 ٿيا حضرت علي ڪوفي ۾ رهندو هو ان جي ڪري ان کي
 شهيد ڪرڻ وارو ابن ملجم (ملعون) اتي پهتو ۽ حضرت علي
 رضي الله عنه جي شهيد ڪرڻ جي لاءِ سوچيندو رهيو نيٺ
 هڪ ڏينهن سنه ۴۰ هـ رمضان المبارڪ مهيني ۱۷ تاريخ
 سهڻو شير خدا ڪَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ الْكَرِيمَ پنهنجي گهر مبارڪ
 کان نماز ادا ڪرڻ ۽ مائهن کي نماز جي لاءِ جاڳائڻ لاءِ

(۱) الكامل في التاريخ ص ۳۸۷- جلد ۳، البداية والنهاية
 ص ۳۳۹- جزء ۷، صفة الصفوة جزء ۱ جلد ۱ الاصابة ص ۵۱-
 جلد ۲ (۲) تهذيب التهذيب ص ۳۳۸- جلد ۸

نڪتو ته ان وقت ئي بدبخت شقي القلب ابن ملجم سندس منهن مبارڪ تي اهڙو زور سان تلوار جو وار ڪيو جو تلوار سندس چهري مبارڪ جي مٿين حصي کي ڪٽي دماغ تائين پهتي ماڻهو اهو واقعو ڏسنديئي ان بدبخت قاتل تي وري پيا ۽ کيس گرفتار ڪري ورتائون پر پاڻ ان زخم کي برداشت نه ڪندي صرف هڪ جمعه جو ڏينهن ظاهري حياتيءَ سان زندهه رهي پئي ڏينهن بروز چنڇر انتقال فرمايائين ۽ روح پرواز ٿيڻ کان اڳي پنهنجي روئندڙ نياڻي ام ڪلثوم کي فرمايائين ته نه رڻو مان ڏسان ٿو ته الله جا ملائڪ ۽ نبي ۽ حضور عليهم الصلوة والسلام جن مون لاءِ منتظر آهن ۽ حضور مون کي بهشت ڏانهن سڏي رهيا آهن ۽ وصيت ڪرڻ کان پوءِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَڪَاتُهِ چئي لَالَهُ الْآلَهُ پڙهندي سندن روح روانو ٿيو. (۱) اِنَالله وَاَنَا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ.

حضرت امام حسن، حضرت امام حسين ۽ حضرت عبدالله بن جعفر رضي الله عنهم کيس غسل ڏنو. حضرت امام حسن رضي الله عنه سندس جنازي جي نماز پڙهائي (۲) ۽ سندس جنازي جي نماز ۾ چار تڪيرون هيون حضرت علي کي تن ڪپڙن ۾ ڪفن ڏنو ويو.

(۱) اسدالغابهه ص ۳۹ - جلد ۴ (۲) تاريخ سلام اردو ص ۴۹۶ -

جلد ۶ (۳) طبقات ابن سعد ص ۲۹ - جلد ۴ اسدالغابهه ص ۳۷ -

تدفین

کيس هڪ (مشهور) قول موجب نجف ۾ دفن ڪيو ويو ۽
ڪن جو چوڻ آهي ته سندس رهائش گاهه ۾ (۱)

خلافت جي مدت

سندس خلافت جي مدت ٽن مهينن ۽ پندرهن ڏينهن گهٽ
پنج سال هئي. (۲)

حضرت علي جو قاتل پونين مان

نهایت بدبخت هوندو.

عبيدالله کان روايت آهي ته نبي پاڪ عليه الصلواة
والسلام جن حضرت علي رضي الله عنه کي فرمايو ته اولين
مان وڏو بدبخت (حضرت صالح علي نبينا وعليه الصلواة
والسلام جي) ڏاڇيءَ جو ٿيڻ وڃي ٿو ۽ آخريين مان اهو
وڏو بدبخت هوندو جيڪو توکي ڏک هڻندو (شهيد ڪندو) ۽
ان جاءِ ڏانهن به اشارو ڪيائون جتي ڏک هڻندو. (۳) سندس
خلافت ٽن مهينن گهٽ پنج سال هلي شهادت وقت سندس عمر
مبارڪ ۶۳ سال هئي. عبدالرحمن بن ملجم مراد قبيلي مان هو
علامه ذهبي لکيو آهي ته اهو نياڳو پهريان حضرت علي جي
شييعن مان هو سندس خدمت ۾ ڪوفي ۾ ايندو هو پوءِ پليد
خارجي بڻيو هو. (۴) علامه موصوف لکيو آهي ته اهو ابن

(۱) تهذيب التهذيب ص ۳۳۸ - جلد ۷ (۲) الاصابه ص ۵۱۰

جزء ۷ (۳) طبقات ابن سعد ص ۳۵ - جلد ۳ (۴) سيرت ابن

حصه سير الخلفاء الراشدين ص ۶۸۷

ملجم قطام بنت شحنة هڪ عورت تي عاشق ٿيو هو ان جي پيءُ ۽ ڀاءُ کي حضرت علي نهروان واري ڏينهن قتل ڪيو هو ان جي پلانڊ ۾ ان عورت ابن ملجم کي چيو هو ته مون کي ٽي هزار درهم ڏي ۽ حضرت علي رضي الله عنه کي شهيد ڪر ته پوءِ توسان شادي ڪيان تڏهن اهو ڪم ڪيو هيائين. (۱)

علامه ابن الاثير لکيو آهي ته سيدنا علي رضي الله عنه کي خبر هئي ته فلاڻي سال ۾ فلاڻي مهيني ۾ فلاڻي رات سندس شهادت ٿيندي (۲) والله اعلم.

بري سان ڀلائي

علامه موصوف لکيو آهي ته حضرت علي رضي الله عنه جو دشمن ابن ملجم جڏهن گرفتار ڪيو ويو ته سيدنا علي رضي الله عنه فرمايو ”ان کي کاڌو سٺو ڪارايو، بسترو نرم ڏيو جيڪڏهن مان (ظاهري زندگيءَ سان) زندهه رهيس ته جيڪو مون کي وٺيو اهو فيصلو ڪندس.“ (۳)

ابن ملجم کي سزا

سيدنا علي رضي الله عنه جي رحلت کان پوءِ سندس قاتل ابن ملجم لعنة الله عليه کي ٻاهر ڪڍي آيا ٻين ماڻهن ان کي باهه ۾ ساڙي ڇڏڻ جي لاءِ چيو پر حضرت امام حسن، حضرت امام حسين ۽ حضرت عبدالله بن جعفر رضي الله عنهم

(۱) ساڳيو حوالو ص ۶۸۵ - (۲) اسدالغابه ص ۳۷ - جلد ۴ (۳)

اسدالغابه ص ۳۹ - جلد ۴

فرمايو ته اسان کي ڇڏيو ته اسين ٿا پنهنجي دل جي باهه جو اوهر ڪڍون. پوءِ اول ان جا هٿ پير وڌيائون ته به ڪو نه ڪڍيو وري سندس اکين ۾ باهه ۾ گرم ڪيل سرمي واري سرائي وڌائون ته به نه ڪڍيو وري سندس زبان ڪٽيائون ان کان پوءِ باهه ۾ ساڙي ڇڏيائونس. (۱)

حضرت علي رضي الله عنه لاءِ صحابه ڪرام جا ارشاد

ع۱- حضرت عمر رضي الله عنه فرمايو ته ”علي اسان ۾ وڌيڪ قاضي آهي. (۲)

ع۲- ابن عمر فرمايو ته (سيدنا) علي رضي الله عنه ۾ ٽي اهڙيون خصلتون هيون جو جيڪڏهن انهن مان هڪ به مون ۾ هجي ته اها مون لاءِ عرب جي ڳاڙهن اٺن کان پلي آهي. ۱: حضور عليه الصلوة والسلام جن ان کي پنهنجي نياڻي ڏني ۽ ان مان کيس اولاد ٿيو ۽ ۲: رسول الله صلى الله عليه وسلم جن مسجد مان ان جي اچڻ وڃڻ جو دروازو بند نه ڪرايو ۽ ۳: حضور عليه الصلوة والسلام جن کيس خيبر جي ڏينهن اسلام جو جهنڊو عطا فرمايو. (۳)

ع۳- حضرت علي رضي الله عنه جي شهادت کان پوءِ حضرت امام حسن منبر تي چڙهي فرمايو ”اي انسانو! اڄ اهڙو مڙس رحلت ڪري ويو جو نه ان کان اڳيان وڌيا ۽ نه ان کي

(۱) اسدالغابه ص ۳۹- جلد ۴ طبقات ابن سعد ص ۳۹- جلد ۲ (۲)

حلية الاولياء ص ۶۵- جزء ۱ (۳) الرياض النضرة ص ۲۵۳- جلد ۶

پويان پهچي سگهندا. نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن ان کي جنگ لاءِ موڪليندا هئا ته ان جي سڃي کان جبريل ۽ ڪبي کان ميڪائيل هوندو هو. فتح ڪرڻ کان سواءِ نه موٽندو هو. عمرو بن اضم کان روايت آهي ته: حضرت امام حسن کي ڪنهن چيو ته حضرت جي شيعن مان ڪي چون ٿا ته اهو وري موٽي ايندو. (قرآن ۾ بيان ڪيل) ”ذَابَةَ الْأَرْضِ“ اهو آهي. پاڻ فرمايائين ته ”ڪوڙ ٿا هڻن اهي ان جا شيعا حيدار ناهن اهي ان جا دشمن آهن جيڪڏهن ائين هجي ها ته نه اسين ان جو ورثو ورهايون ها ۽ نه ان جون گهرواريون ڪو ٻيو نڪاح ڪن ها.“ (۱)

ع۴- حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمايو ته ”حضرت علي جون چار خوبيون اهڙيون آهن جيڪي ڀاڙي گڏ پين کي نه مليون ۱: اهو عرب ۽ عجم ۾ پهريون آهي جنهن اول حضور عليه الصلوة والسلام سان نماز پڙهي ۲: جنگين ۾ اسلام جو جهنڊو ان کنيو ۳: احد واري جنگ ۾ گڏ رهيو ۴: رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کي غسل ڏياري مزار ۾ لاهڻ ۾ به گڏ رهيو.“ (۲)

ع۵- حضرت ابن عباس فرمايو ته: ”جڏهن اسان وٽ علي جي ڪا فتويٰ ڪنهن معتبر ماڻهوءَ جي هٿان پهچندي آهي ته اسين ان تي رهندي ان کان ٻئي سوچ ڏانهن نه ويندا آهيون.“ (۳)

(۱) طبقات ابن سعد ص ۳- جلد ۲ تهذيب الڪمال ص ۲۶۰- جلد ۵

(۲) المستدرک للحاكم ص ۱۱۱- جلد ۳ (۳) الصواعق ص ۱۲۷

ع۶۔ سیده عائشہ رضي الله عنها فرمايو ته: ”علي نبوي سنت جو وڏو عالم آهي.“ (۱)

ع۷۔ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه فرمايو ته ”مدينه منوره جي رهاڪن ۾ علي علم ورثي جو وڏو عالم آهي.“ (۲)
ع۸۔ حضرت ابن عباس رضي الله عنه جو فرمان آهي ته حضرت علي حضور عليه الصلوة والسلام جي قربت سان گڏ سندس وجود علم، حڪمت ۽ دانائيءَ سان ڀريل هو.

ع۹۔ سیده عائشہ رضي الله عنها کان موزن تي مسح ڪرڻ جو مسئلو پڇيو ويو ته پاڻ فرمايائين ”علي وٽ وڃو ان کان پڇو.“

حضرت علي رضي الله عنه جي فيصلي کي حضرت عمر رضي الله عنه وٽ اهميت

ع۱۰۔ زيدبن علي پنهنجي پيءُ کان ان پنهنجي ڏاڏي کان روايت آندي آهي ته هڪ حامله عورت حضرت عمر رضي الله عنه وٽ زنا جو اقرار ڪيو پاڻ ان کي سنگسار ڪرڻ جو حڪم ڪيائين. حضرت علي رضي الله عنه ان عورت کي ڏسي پڇيو ته هن جو ڪهڙو حال آهي؟ ٻڌايائونس ته حضرت عمر هن جي سنگسار ڪرڻ جو حڪم ڪيو آهي. حضرت علي ان عورت کي واپس ڪرايو ۽ حضرت عمر سان ڳالهائي چيو ته ”اوهان جو حڪم ته هن تي هلندو پيٽ وارو ڪيڏانهن ويندو؟ پوءِ حضرت عمر حضرت علي جي فيصلي کي اهميت ڏيندي ان کي ٻار ڄڻ تائين مهلت ڏني. (۳)

(۱) اسدالغابه ص ۲۹۔ جلد ۴ الرياض النضرة ص ۲۵۵۔ جلد ۲

(۲) ساڳيو حوالو (۳) ساڳيو حوالو

اوهان الله جي نور سان ڏٺو

ع ۱۱۔ محمد بن زياد کان روايت آهي ته: حج جي موقعي تي هڪ شخص حضرت عمر رضي الله عنه کي ڏٺي ته (حضرت) علي (رضي الله عنه) مون کي اک ۾ ڏک هنيو آهي پاڻ ان کي فرمايائين تو تي قدرتي نظر پئي آهي ۽ ٿوري دير کان پوءِ حضرت علي به اتي آيو ان پاڻ ٻڌايو ته هن طواف ڪندي نامحرم ڏانهن نهاريو ٿي ان جي ڪري ان کي لپاٽ هنئي اتم حضرت عمر رضي الله عنه فرمايو ته ”اوهان الله جي نور سان ڏٺو هو.“

جنهن قوم ۾ علي نه هجي ڪاش

مان انهن ۾ زنده نه هجان

ع ۱۲۔ حضرت ابو سعيد خدري رضي الله عنه فرمايو ته ”مون حضرت عمر کان حضرت علي سان ڳالهائيندي ٻڌو ته چوي پيو اي حسن جا پيءُ! مان الله کان پناهه ٿو گهران ته اهڙي قوم ۾ زنده رهان جنهن ۾ تون نه هجين. (۱) سبحان الله ڇا هڪ ٻئي سان محبت ۽ پيار هو الله جل شانہ اسان کي به انهن سڀني ڀلارن سان محبت نصيب ڪري. آمين.“

ع ۱۳۔ ام المومنين سيده ام سلمه رضي الله عنها فرمايو ته: جنهن علي رضي الله عنه کي گار ڏني ان رسول الله صلي الله عليه وسلم کي گار ڏني.“

ع ۱۴۔ سعد بن مالک فرمايو ته ”جيڪڏهن ڪو منهنجي مٿان ويڻ وارو ڪرڻ رکي چوي ته (حضرت) علي کي گاريون ڏي نه ته ٻه اڌ ڪندو سانء ته مان ٻه اڌ ٿيڻ قبول ڪندس حضرت علي جي بي ادبي نه ڪندس.“

ع ۱۵۔ ابو الطفيل هڪ اصحابي رضي الله عنه کان روايت آندي آهي ته ”حضرت علي جي شان ۾ ايتريون روايتون آهن جو انهن مان جيڪڏهن هڪڙي هڪڙي سڀني ماڻهن ۾ ورهائجي ته سڀني کي پوري اچي وڃي.“

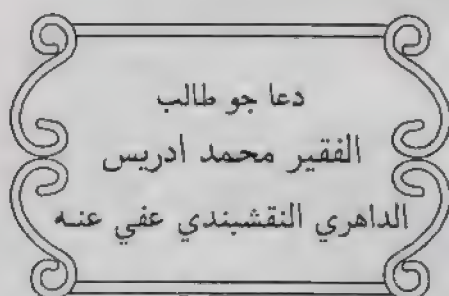
ع ۱۶۔ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه فرمايو ته ”ارْقُبُوا مُحَمَّدًا فِي أَهْلِ بَيْتِهِ“ نبي پاڪ عليه الصلوة والسلام جن جو سندن اهليت ۾ خيال رکندا ڪيو (۱) يعني انهن جي عزت ۽ احترام ڪندا رهو.

ع ۱۷۔ فردوس الاخبار ۾ حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه کان روايت آهي ته حضرت علي جي محبت گناهه مڃيندڙ آهي ۽ ان جي دشمني ايڏو گناهه آهي جو ڪا به نيڪي ان کي مڃي نه سگهندي. (۲) الحمد لله جو اڄ اربعاء جي ڏينهن صبح جو ستين بجهه مؤرخه ۱۱ شعبان ۱۴۲۴هـ الموافق ۲۰۰۳، ۱۰، ۸ع تي مختصر مگر جامع ڪتاب ”فتح القوي الغالب في سيرت سيدنا علي بن ابي طالب“ ڪرم الله وجهه لکي پورو ڪيم. شال ڪريم رب ڪرم ڪندي پنهنجي

(۱) مصنف ابن ابي شيبه ص ۳۷۳۔ جلد ۹ (۲) اوراق غم

ص ۲۱۱۔

حيب ڪريم عليه الصلواة والسلام جي صدقي مون گنهگار
 جي هيءَ خدمت قبول ڪري ۽ مظهر ولايت، منبع فيض و
 هدايت سيدنا علي المرتضى رضي الله عنه جي روح پر فتوح
 جي انوار و تجليات سان مون کي به منور فرمائي.

تقریظ: از مناظر اهل السنة والجماعة حضرت علامه
مولانا مفتي عبد الرحيم سڪندري دامت عنايته

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي ونسلم علي حبيبه الكريم وعلي
آله واصحابه واحبائه اجمعين

اما بعد: حضرت نبي كريم، رؤف رحيم، رحمة للعالمين
صلى الله عليه وسلم جن جي بي مثال صحابه ڪرام رضوان
الله عليهم اجمعين جي شان کي بيان ڪندي رب كريم ارشاد
فرمايو:

”مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ

بَيْنَهُمْ، تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجَدًا يَتَنَبَّهُونَ فَضَلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا.“ (۱)

ترجمو: محمد (صلى الله عليه وسلم) الله جو رسول آهي
۽ جيڪي ان سان گڏ آهن ڪافرن تي تمام سخت آهن (پر)
پاڻ ۾ مهربان آهن، تون انهن کي رکوع ۽ سجده جي حالت ۾
ڏسندين جنهن سان الله جي مهرباني ۽ رضامندي کي ڳولين ٿا
يعني: رسول الله صلى الله عليه وسلم تي ايمان آڻڻ وارا،
محبوب ڪريم جي پاڪ صحبت مان فيض ياب ٿيڻ وارا
صحابي سڳورا ڪافرن جي مقابلي ۾ ته انتهائي سخت، بهادر ۽
طاقتور آهن، مگر اهي صحابي سڳورا پاڻ ۾، هڪ ٻئي لاءِ
تمام رحيم، نرم دل، محبت ڪندڙ، شفيق، ايتار همدري ۽
پاڻيچاري جو ڪامل جذبو رکندڙ، مهربان ۽ وفادار ساٿي آهن.

مٿين آيت سڳوريءَ ۾ بالعموم رسول الله صلى الله عليه وسلم جي تمام صحابه ڪرام ۽ بالخصوص خلفاء راشدين رضي الله عنهم جو شان ۽ توصيف بيان ڪئي وئي آهي.

جيئن ان آيت شريف جي تفسير ۾ علامه ابن عادل دمشقي (متوفي ۸۸۰ هـ) ۽ علامه ابن جوزي (متوفي ۵۹۷ هـ) لکن ٿا: حضرت مبارڪ بن فضاله کان روايت آهي ته حضرت امام حسن بصري (متوفي ۱۱۰ هـ) رحمه الله عليه فرمايو:

”وَالَّذِينَ مَعَهُ“ مان مراد ابوبڪر صديق آهي. ”أَشْدَاءُ عَلَى الْكُفَّارِ“ مان مراد عمر فاروق آهي. ”رَحَمَاءُ بَيْنَهُمْ“ مان مراد عثمان غني آهي. ”تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجْدًا“ مان مراد حضرت علي المرتضيٰ آهي. (۱)

ثابت ٿيو ته ”خلفاء راشدين“ يعني حضرت سيدنا ابوبڪر صديق، حضرت سيدنا عمر فاروق، حضرت سيدنا عثمان ذوالنورين ۽ حضرت سيدنا علي المرتضيٰ رضي الله عنهم، پاڻ ۾ هڪ ٻئي لاءِ وفادار، ڏک سک ۾ هڪ ٻئي جا ساٿي ۽ همدرد، هڪ ٻئي لاءِ محبوب ۽ مهربان هيا مگر هن پرفتن دور ۾ ڪجهه باطل فرقن، رسول الله ﷺ جي صحابه ڪرام بالخصوص خلفاءِ ثلاثه ۽ حضور جن جي اهل بيت جي اهڙي انداز ۾ تصوير ڪشي ڪئي آهي، جنهن مان گهٽ علم ۽ عقل وارو ماڻهو اهو سمجهڻ لڳو آهي ته حضرت ابوبڪر، حضرت عمر ۽ حضرت عثمان حضور جن جي اهل بيت ۽ خصوصاً حضرت علي سائينءَ جا دشمن هيا. (معاذ الله)

(۱) تفسير الحسن البصري ص ۲۹۳ - جلد ۲، اللباب في علوم الكتاب ص ۵۱۷ - جلد ۱۷، زاد المسير ابن جوزي ص ۴۴۶ - جلد ۷

حالانڪ حقيقت ان جي بلڪل ابتڙ آهي ڇو ته حضرت علي سائين حضرت ابوبڪر صديق ۽ حضرت عمر فاروق کي ”افضل“ ۽ رسول الله صلي الله عليه وسلم جا برحق خليفه مڃيندو هو.

زير نظر ڪتاب ”سيرة سيدنا علي المرتضيٰ رضي الله عنه“ حضرت علي سائين جي سيرة ۽ حالات زندگي جو جامع آهي. جنهن ۾ اسان جي مايه ناز عالم دين، واعظ الاسلام، شيخ الحديث والتفسير حضرت مولانا الحاج محمد اديس ڏاهري دامت برڪاته العالیه حضرت علي سائين جي سيرة جي هر پهلو کي بهترين ۽ محققانه نموني اجاگر ڪيو آهي. پر اسان هتي حضرت ابوبڪر صديق، حضرت عمر فاروق ۽ حضرت عثمان ذوالنورين بابت حضرت علي سائين رضي الله عنه جا چند ارشادات لکون ٿا، جن مان هر هڪ مسلمان چڱي طرح سمجهي سگهي ٿو ته حضرت علي جي نگاهه ۾ ”خلفاءِ ثلاثه“ جو ڪيتري قدر مقام ۽ مرتبو هيو ۽ حضرت علي وٽ سيدنا صديق اڪبر، سيدنا فاروق اعظم ۽ سيدنا عثمان غني جي ڪيتري اهميت ۽ فضيلت هئي.

عنه عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّهُ لَمَّا سَأَلَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: ذَلِكَ أَمْرٌ سَمَاهُ اللَّهُ صَدِيقًا عَلَى لِسَانِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. (۱)

حضرت علي سائين کان جڏهن حضرت ابوبڪر صديق بابت سوال ڪيو ويو ته فرمايائين: اهو اهو شخص آهي، جنهن جو الله تعاليٰ، حضرت جبريل ۽ حضرت محمد صلي الله عليه وسلم جي زبان تي ”...ين“ جو رکيو آهي.

ع۲۔ عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ: قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَلِيٍّ فِي بَيْتِهِ، فَقُلْتُ: يَا خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَهْلًا، وَيَحْكَ يَا أَبَا جُحَيْفَةَ، لَا يَجْتَمِعُ حَبِي وَبَغْضُ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ فِي قَلْبِ مُؤْمِنٍ. (۱)

ابو جحيفه چوي ٿو ته آئون حضرت علي وٽ ويس ۽ مون چيو ته: اي رسول الله کان بعد ٻيلارا شخص! ته حضرت علي فرمايو: اي ابو جحيفه! ائين نه چو ٿو تي افسوس آهي منهنجي محبت ۽ ابوبڪر ۽ عمر سان بغض، ڪنهن مومن جي دل ۾ گڏ نٿا ٿي سگهن.

ع۳۔ حضرت عامر شعبي چيو ته مون سان ابو جحيفه ڳالهه ڪئي (جنهن کي حضرت علي ”وہب الخير“ چونڊو هو) ته حضرت علي سائين مون کي فرمايو: يَا أَبَا جُحَيْفَةَ، أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَفْضَلِ هَذِهِ الْأُمَّةِ بَعْدَ نَبِيِّهَا؟ قُلْتُ، بَلَى قَالَ: وَلَمْ أَكُنْ أَرَى أَنْ أَحَدًا أَفْضَلَ مِنْهُ قَالَ: أَفْضَلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ بَعْدَ نَبِيِّهَا أَبُو بَكْرٍ وَبَعْدَ أَبِي بَكْرٍ عُمَرُ وَبَعْدَهُمَا آخَرُ ثَالِثٌ وَلَمْ يُسَمِّهِ. (۲)

اي ابو جحيفه! ڇا آئون توکي خبر نه ڏيان ته هن امت ۾ سندن نبي کان بعد افضل ڪير آهي؟ مون عرض ڪيو ته هائو حالانڪ آئون ان وقت حضرت علي کان ڪنهن ٻئي کي افضل نه سمجهندو هوس. پوءِ حضرت علي فرمايو: هن امت ۾ نبي کان بعد افضل ابوبڪر آهي. ۽ ابوبڪر کان بعد افضل عمر آهي ۽ انهن ٻنهي کان بعد ٽيون جڻو آهي جنهن جو نالو نه ٻڌايائون.

(۱) ابن عساکر ص ۳۵۶۔ جلد ۳۰، کنز العمال ع ۳۶۱۴۔

(۲) ابن عساکر ص ۲۵۵۔ جلد ۳۰

ع۴۔ حضرت محمد بن عقیل کان روایت آهي ته هڪ پيري حضرت علي رضي الله عنه خطبه پڙهندي، ماڻهن کان سوال ڪيو ته، ”مَنْ أَشْجَعَ النَّاسِ؟“ ماڻهن ۾ سڀ کان وڌيڪ دلير ڪير آهي؟ ماڻهن چيو اي مومنن جا امير! اوهان سڀ کان وڌيڪ دلير آهيو. حضرت علي فرمايو ”مون ته هميشه پاڻ جهڙي کي جنگ لاءِ للڪاريو آهي، مگر مون کي سڀني ماڻهن کان وڌيڪ دلير جي خبر ڏيو ته اهو ڪير آهي؟“ ماڻهن عرض ڪيو ته ”اسان کي خبر ناهي، اوهان ٻڌايو“ تنهن تي حضرت علي فرمايو:

”أَبُو بَكْرٍ أَنَّهُ لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ جَعَلْنَا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَرِشًا، فَقُلْنَا مَنْ يَكُونُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِئَلَّا يَهْوِيَ إِلَيْهِ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. فَوَاللَّهِ، مَا دَنَا مِنْهُ أَحَدٌ إِلَّا أَبُو بَكْرٍ شَاهِرًا بِالسَّيْفِ عَلَى رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. لَا يَهْوِي إِلَيْهِ أَحَدٌ إِلَّا أَهْوَى إِلَيْهِ فَهَذَا أَشْجَعُ النَّاسِ“ (۱)

سڀ کان وڌيڪ دلير ابوبڪر آهي ڇو ته جڏهن اسان ”بدر واري ڏينهن“ حضور جن جي آرام لاءِ هڪ ننڍو شاميائو کوڙيو هيو ته ان جي حفاظت ۽ حضور جن تي بهري ڏيڻ لاءِ ماڻهن کي چيوسون ته ڪير آهي جيڪو رسول الله سان گڏ رهي جيئن مشرڪن مان ڪو حضور جن تي حملي آور نه ٿئي الله جو قسم! ابوبڪر کان سواءِ اسان مان ٻيو ڪو به اڳتي نه وڌيو. ابوبڪر صديق، اگهاڙي تلوار سان حضور جن جو پهريدار ٿي بيٺو ۽ جيڪو به حملي آور حضور جن ڏانهن وڌيو ٿي ته حضرت ابوبڪر ان کي پسپا ڪندو ٿي رهيو، تنهن ڪري ابوبڪر ئي سڀني کان وڌيڪ دلير آهي.

۵۵- حضرت زيد بن وهب کان روایت آهي ته سويد بن غفلة حضرت علي جي خلافت واري دور ۾ وٽن ويو ۽ عرض ڪيائين تيا امير المؤمنين! اني مررت ٻنڌڻ ۾ ابا بڪر ۽ عمر ٻغير الذي همالة اهل، فنهض المنبر فقال: والذي فلق الحبة وبرء النسمه لا يحبهما المؤمن ولا يبغضهما ويخالقهما الاشقي مارق فحبهما قربة وبغضهما مروق مابال اقوام يذكرون اخوي رسول الله صلى الله عليه وسلم ووزيره وصاحبيه، وسيدى قریش وأبوى المسلمين فانا بريء ممن يذكركهما وعليه معاقب. (۱)

اي مومنن جا امير! بیشڪ آئون هڪ ٽولي وٽان اچي لنگهيس، جيڪي حضرت ابوبڪر ۽ حضرت عمر رضي الله عنهما بابت سندن شايدان شان ڳالهين جي ابتڙ، ٻيو ڪجهه چئي رهيا هئا. پوءِ حضرت علي رضي الله عنه منبر تي چڙهيا ۽ فرمايائون ”مون کي ان ذات جو قسم آهي جنهن دائن کي چيريو ۽ روح کي پيدا ڪيو ته انهن ٻنهي ڀلارن سان مؤمن ئي محبت ڪندو آهي ۽ انهن ٻنهي سان بغض رکندڙ ۽ مخالفت ڪرڻ وارو بدبخت بي دين هوندو آهي انهن ٻنهي جي محبت عبادت آهي ۽ انهن ٻنهي سان بغض رکڻ بي ديني آهي. انهن بدبختن جو ڪهڙو حال ٿيندو جيڪي رسول الله صلى الله عليه وسلم جي ديني ڀائرن ۽ رسول الله جي وزيرن، سچن ساٿين ۽ قرشين جي سردارن جو غلط نموني تذڪرو ڪن ٿا جيڪو به انهن جي ڳلا ڪري ٿو آءُ ان کان بيزار آهيان ۽ ان کي سزا ڏيندس.

ع۶۔ حضرت قيس مارقى تابعي کان روايت آهي ته
حضرت علي سائين فرمايو: سَبَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ وَتَنِي أَبُو بَكْرٍ وَثَلَّثَ عُمَرُ. (۱)

رسول الله صلى الله عليه وسلم جن مرتبي ۾ سڀني کان
مٿي آهن، ابوبڪر ٻئي نمبر تي ۽ عمر ٽئين نمبر تي آهي.

ع۷۔ حضرت خطاب واسطي کان روايت آهي ته حضرت
علي سائين فرمايو: ”لَا تُفْضِلُونِي عَلَى أَبِي بَكْرٍ وَلَا عَلَى عُمَرَ وَلَا
كَانَ ذَاشِيئًا تَقَدَّمَتْ لِعَاقِبَتِ فِيهِ، بَيْنَا أَنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَبَلَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَقَالَ: يَا عَلِيُّ! هَذَا سَيِّدَا
كُھُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مَا خَلَا فِيهِمُ الْإِنْبِيَاءُ فَلَا تُخْبِرُهُمَا.“ (۲)

مون کي ابوبڪر ۽ عمر تي فضيلت نه ڏيو، جيڪڏهن
ڪنهن به مون کي اڳتي ڪيو ته ضرور آءُ ان کي سزا ڏيندس،
هڪ ڀيري آئون رسول الله صلى الله عليه وسلم سان گڏ ويٺو
هيس. اڃانڪ ابوبڪر ۽ عمر ظاهر ٿيا ته پاڻ ڪريمن فرمايو:
اي علي! اهي ٻئي نبين (عليهم السلام) کان سواءِ جنت جي
پوڙهن جا سردار آهن، پر انهن ٻنهي کي نه ٻڌائجان.

ع۸۔ حضرت عبد خير تابعي کان روايت آهي ته، قَامَ
عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمِنْبَرِ فَذَكَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فَقَالَ: قَبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتُخِلَفَ
أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَعَمِلَ بِعَمَلِهِ وَسَارَ بِسِيرَتِهِ، حَتَّى قَبِضَهُ

(۱) مسند امام احمد ص ۱۳۲۔ جلد ۱ ابن عساکر ص ۳۷۸۔

جلد ۳۰ (۲) ابن عساکر ص ۱۷۲۔ جلد ۴۴

الله عَزَّوَجَلَّ عَلَى ذَٰلِكَ، ثُمَّ اسْتَخْلَفَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى ذَٰلِكَ فَعَمِلَ بِعَمَلِهِمَا وَسَارَ بِسِيرَتِهِمَا حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ عَلَى ذَٰلِكَ. (۱)

حضرت علي رضي الله عنه منبر تي بيهي رسول الله صلى الله عليه وسلم جو ذکر خير ڪندي فرمايو، رسول الله صلى الله عليه وسلم وصال فرمايو ته حضرت ابوبڪر رضي الله عنه سندن جاءِ نشين ٿيو پوءِ ان رسول الله صلى الله عليه وسلم جي طريقي ۽ سيرت تي هلي ڏيکاريو تان جو کيس الله تعاليٰ وفات ڏياري. پوءِ حضرت عمر رضي الله عنه خليفو ٿيو، جنهن رسول الله صلى الله عليه وسلم ۽ حضرت ابوبڪر رضي الله عنه جي طريقي ۽ سيرت تي هلي ڏيکاريو تان جو الله تعاليٰ ان کي وفات ڏياري.

ع ۹۔ حضرت نزال بن سبره کان روايت آهي ته: سَأَلْنَا عَلِيًّا عَنْ عُثْمَانَ فَقَالَ: ذَٰلِكَ أَمْرٌ أَدْعَى فِي الْمَلَأِ الْأَعْلَى ذَٰلِ النُّورَيْنِ خَتَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ابْنَتَيْهِ، ضَمِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ

اسان حضرت علي کان حضرت عثمان جي باري ۾ پڇيو ته فرمايائين: اهو اهڙو نيڪ مرد آهي جنهن کي ملائڪن جي جماعت ۾ ذوالنورين (بن نورن وارو)، رسول الله صلى الله عليه وسلم جو نياڻو سڏيو ويندو آهي ان لاءِ رسول الله صلى الله عليه وسلم جنت ۾ گهر جي ضمانت ڏني آهي.

ع ۱۰۔ حضرت ثابت بن عبيد کان روايت آهي ته هڪ

(۱) مسند امام احمد ص ۱۲۸۔ جلد ۱ حديث ع ۱۰۵۸۔

ماثو حضرت علي سائين كي چيو: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! إِنِّي رَاجِعٌ إِلَى الْمَدِينَةِ، وَإِنَّهُمْ سَائِلِي عَنْ عُثْمَانَ، فَمَاذَا أَقُولُ لَهُمْ؟ قَالَ: أَخْبِرْهُمْ أَنَّ عُثْمَانَ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقُوا وَآمَنُوا، ثُمَّ اتَّقُوا وَاحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١)

اي مومنن جا امير! آئون جڏهن مدينه وڃان ۽ اتان وارا مون کان حضرت عثمان رضي الله عنه بابت پڇن ته آءُ انهن کي ڇا چوان؟ حضرت علي فرمايو: انهن کي چئجان ته حضرت عثمان انهن شخصن مان آهي جن جو قرآن مجيد ۾ هن طرح ذڪر آهي اهي شخص جن ايمان آندو ۽ سٺا عمل ڪيائون، پوءِ الله کان ڊنا ۽ ايمان آندائون، پوءِ الله کان ڊنا ۽ نيڪيون ڪيائون ۽ الله تعاليٰ انهن نيڪو ڪارن سان محبت رکي ٿو.

ع ١١- حضرت قيس بن عباد کان روايت آهي ته مون حضرت علي سائين کي فرمائيندي ٻڌو ”اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِنْ دَمِ عُثْمَانَ، وَلَقَدْ طَاشَ عَقْلِي يَوْمَ قُتِلَ عُثْمَانُ وَأَنْكَرْتُ نَفْسِي وَجَآؤُنِي لِلْبَيْعَةِ فَقُلْتُ: إِنِّي لَا سَتَحِييَ مِنَ اللَّهِ أَنْ أُبَايِعَ قَوْمًا، قَتَلُوا رَجُلًا، قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”أَلَا أَسْتَحِييَ مِمَّنْ تَسْتَحِييَ مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ.“ (٢)

اي منهنجا الله! آءُ حضرت عثمان رضي الله عنه جي خون واري معاملي کان تنهنجي اڳيان بيزاري ٿو ڪيان بيشڪ حضرت عثمان جي شهادت واري ڏينهن منهنجو عقل گم ٿي ويو ۽ مون پنهنجو زندهه رهڻ ناپسند ڪيو، جڏهن مون وٽ ماڻهو

(١) ابن عساکر ص ٤٦٦- جلد ٣٩ كنز العمال ع ٣٦٢٥٣- (٢)

ابن عساکر ص ٤٥٠- جلد ٣٩ مستدرک حاکم ص ٩٥- جلد ٣

بيعت لاء آيا ته مون چيو: آء الله کان حياءُ ٿو ڪيان جو انهن کان بيعت وٺان جن اهڙي شخص کي شهيد ڪيو آهي جنهن لاءِ رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايو هيو: ”آئون اهڙي شخص کان چو نه هيان ڪيان جنهن کان ملائڪ سڳورا حياءُ ڪن ٿا.“

ع ۱۲۔ حضرت عبد خير همداني کان روايت آهي ته ”وَصَّاتُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ بِرَحْبَةِ الْكُوفَةِ، فَقَالَ لِي: يَا عَبْدَ خَيْرٍ سَلْنِي، قُلْتُ: عَمَّ أَسْأَلُكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! قَالَ: وَصَّاتُ رَسُولِ اللَّهِ كَمَا وَصَّاتَنِي، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَوَّلُ مَنْ يُدْعَى إِلَى الْحِسَابِ، فَقَالَ: أَنَا، أَقِفْ بَيْنَ يَدَي رَبِّي يَوْمَ الْقِيَمَةِ مَا شَاءَ اللَّهُ؟ ثُمَّ أَخْرَجْ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لِي، قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ يَقِفُ مِثْلَ مَا وَقَفْتُ مَرَّتَيْنِ، أَوْ كَمَا وَقَفْتُ، ثُمَّ يَخْرُجُ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ، قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، يَقُومُ كَمَا قَامَ أَبُو بَكْرٍ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يَخْرُجُ، وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ، قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: ثُمَّ أَنْتَ يَا عَلِيُّ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ؟ قَالَ: عُثْمَانُ ذُو حَيَاءٍ، سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ لَا يُوقَفَ لِلْحِسَابِ، فَشَفِّعَنِي فِيهِ“ (۱)

مون حضرت علي رضي الله عنه کي ڪوفه ۾ وضو ٿي ڪرايو ته مون کي حضرت علي فرمايو: اي عبد خير مون کان سوال ڪر! مون عرض ڪيو: اي اميرالمومنين! اوهان کان ڪهڙو سوال ڪيان؟ پاڻ فرمايائون: مون به هڪ ڀيري رسول الله صلى الله عليه وسلم کي ائين ئي وضو ڪرايو، جيئن تون

مون کي وضو ڪرائي رهيو آهين مون رسول الله صلى الله عليه وسلم کي عرض ڪيو يارسول الله! قيامت جي ڏينهن حساب لاءِ اڳ ۾ ڪنهن کي سڏيو ويندو؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايو ”مون کي“ آءُ الله تعاليٰ جي اڳيان ايستائين بيهندس جيستائين الله تعاليٰ گهرندو. پوءِ آءُ اتان نڪرندس ۽ مون کي ته الله تعاليٰ بخشي ڇڏيو آهي. حضرت علي چيو: يارسول الله پوءِ حساب لاءِ ڪنهن کي سڏيو ويندو؟ رسول الله فرمايو. ”پوءِ ابوبڪر صديق اچي بيهندو. اهو مون وانگر اچي اوترو وقت بيهندو جيترو آءُ بيهندس يا ان کان ٻيڻو وقت بيهندو. پوءِ اهو به نڪرندو ۽ ان کي الله معاف ڪري ڇڏيو هوندو. پوءِ مون عرض ڪيو يارسول الله! ان کان بعد ڪنهن کي سڏيو ويندو؟ پاڻ فرمايائون: پوءِ عمر بن الخطاب کي سڏيو ويندو. اهو به ابوبڪر جيترو وقت اچي بيهندو پوءِ اهو نڪرندو ۽ ان کي الله تعاليٰ معاف فرمائيندو. مون عرض ڪيو يارسول الله پوءِ حساب لاءِ ڪير سڏيو ويندو پاڻ فرمايائون: ”اي علي! پوءِ توکي سڏيو ويندو“ مون عرض ڪيو: يارسول الله عثمان بن عفان ڪيڏانهن ويندو؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ”عثمان حياءَ دار آهي ان بابت مون پنهنجي رب کان سوال ڪيو آهي ته ان کي حساب لاءِ نه بيهاريو وڃي. پوءِ ان بابت الله منهنجي سفارش منظور فرمائي آهي.“

ع ۱۳- حضرت علي المرتضيٰ رضي الله تعاليٰ عنه کان

روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايو:

”رَحِمَ اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ زَوْجَنِي ابْنَتَهُ وَحَمَلَنِي إِلَى دَارِ الْهَجْرَةِ
وَأَعْتَقَ بِلَالًا مِنْ مَالِهِ رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ يَقُولُ الْحَقُّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا
تَرَكَهُ الْحَقُّ وَمَالُهُ الصِّدِّيقُ رَحِمَ اللَّهُ عُثْمَانَ تَسْتَحْيِيهِ الْمَلَائِكَةُ
رَحِمَ اللَّهُ عَلِيًّا أَللَّهُمَّ ادْرِ الْحَقَّ مَعَهُ حَيْثُ دَارَ.“ (۱)

الله ابوبڪر تي رحم ڪري، ان پنهنجي ڌيءُ جو مون سان
نڪاح ڪرايو ۽ مون کي هجرت گاهه تائين پهچايو ۽ بلال کي
پنهنجي مال مان آزاد ڪيائين.

الله عمر تي رحم ڪري جو اهو حق جي ڳالهه چئي ڏيندو
آهي توڙي جو ڪڙي هجي ان کي حق چوڻ، اهڙو ڪري ڇڏيو
آهي، جن ته ان جو ڪو به دوست نه آهي الله عثمان تي رحم
ڪري جو ان کان ملائڪه حياءُ ڪندا آهن. الله علي تي رحم
ڪري. اي الله! حق کي علي سان گردش ڏيار، جيڏانهن اهو
گردش ڪري.

مٿي اهي چند حديثون لکيون ويون آهن جيڪي حضرت
علي رضي الله عنه کان روايت ٿيل آهن جن ۾ حضرت علي
رضي الله عنه ٽن اصحابن سڳورن، حضرت ابوبڪر صديق،
حضرت عمر فاروق ۽ حضرت عثمان غني رضي الله عنهم
اجمعين جي مناقب ۽ فضائل کي فراخ دلي سان بيان فرمايو
آهي. جنهن مان آساني سان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته خلفاءِ
راشدين رضوان الله عليهم اجمعين پاڻ ۾ هڪ ٻئي لاءِ وفادار،
ڏک سک جا ساٿي ۽ پاڻ ۾ کير ڪندڙ هيا. انهن کي هڪ ٻئي
جو دشمن يا خصوصًا اصحاب ثلاثه کي حضرت علي رضي

الله عنه ۽ اهل بيت اطهار جو دشمن پائڻ قرآن ۽ حديث جي انڪار ڪرڻ جي مترادف آهي.

الله تعاليٰ اسان جي فاضل محقق، مفسر قرآن علامه الحاج محمد اديس ڏاهري دامت برڪاتهم العالیه کي خصري حياتي فرمائي، جنهن حضرت علي رضي الله عنه جي مفصل سوانح حيات لکي اهل سنت و جماعت تي عظيم احسان فرمايو آهي. اميد ٿي ڪجي ته هي ڪتاب سنڌي خوانده حضرات لاءِ ڪارآمد ۽ مفيد ثابت ٿيندو.

وما توفيقني الا بالله العلي العظيم

فقير عبدالرحيم سڪندري

خادم مدرسه صبغة الهدى.

شاهپور چاڪر ضلع سانگهڙ

۱۹ ذوالقعد شريف ۱۴۲۴ھ

مطابق ۱۲ جنوري ۲۰۰۴ع

تقریظ: حضرت علامہ مولانا مفتي عبدالرحمن نتوي دامت برکاتہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي هدانا للاسلام بفضلہ العظیم. والصلوة والسلام علي حبيبہ الکریم سيدنا محمد وعلي آلہ الزکين وصحبہ الہادين المہدين وعلي من اقتدى بهم اقتدى القديم. اما بعد! ناظرين باتمکين جي خدمت ۾ عرض تہ مفسر قرآن مبلغ اسلام خطيب اهل سنت بليل مدينہ حضرت علامہ الحاج مولنا محمد ادریس صاحب اسان جي دارالعلوم ۾ تشريف فرما ٿيا جن هن حقير کي ارشاد فرمايو تہ سندس لکيل ڪتاب ”فتح القوي الغالب في سيرة سيدنا علي بن ابي طالب رضي الله عنه“ تي حضرت علي ڪرم الله وجهه جي دور خلافت جي فتوحات ۽ حضرت معاوية رضي الله تعالى عنه سان اختلافات بابت تقریظ لکان جيئن تہ اهي ٻئي پهلو پنهنجي اندر ۾ ڪيترن امورن کي سمائين ٿا. جنهن ڪري انهن تي قلم کڻڻ کان اڳ ۾ ان امور کي واضح ڪرڻ ضروري آهي. ان سبب پهريائين ان امور منجهان ضروري امور عرض ڪري پوءِ مٿين پهلون تي گفتگو ڪبي.

- (۱) اهي ٻئي پهلو ايمانيات منجهان نہ آهن جو انڪار سبب ڪنهن کي ڪافر قرار ڏئي سگهجي.
- (۲) انهن ٻنهن پهلون جو ثبوت قرآن ۽ حديث منجهان قطعاً نہ آهي ڇاڪاڻ تہ اهي بعد جي پيداوار آهن.
- (۳) انهن پهلون جو تعلق تاريخ سان آهي ۽ تاريخ جو اڪثر حصو يا ڏند ڪٿائن خيالات ۽ هر ٻڌل ڳالهه تي سندرو

ٻڌڻ سان آهي. جنهن ڪري تاريخي واقعات ۾ غل و غث ۽
 رطب ويا بس بلڪل ڪثرت سان آيل آهن وري اڪثر راويان
 تاريخ مختلف نظرين ۽ مختلف عقيدن سان وابسته هئا جن
 پنهنجي تعصب ۽ غلو سبب تاريخ کي موڙي پنهنجي ذهن سان
 هم ڪنار ڪيو جنهن جو صاحب بدايه ۽ صاحب تاريخ طبري
 مختلف جاين تي تبصرو ڪيو آهي. جيئن ته ڪا به تاريخي
 حقيقت قطعي ۽ حتمي نه آهي ان ڪري حق کي پرکڻ لاءِ
 صرف تاريخ تي اڪتفان ٿي ڪري سگهجي. جنهن ڪري تاريخ
 جي طالب لاءِ لازمي آهي ته تاريخ جي پيچيدگي ۽ هر موڙ کي
 قرآن پاڪ ۽ احاديث شه لولاڪ عليه الصلوة والسلام ۽
 اجماع امت جي آڏو رکي پوءِ جيڪي تاريخي حقائق قرآن ۽
 حديث ۽ اجماع سان ٺهڪي اچن ته انهن کي وڻجي نه ته تاريخ
 کي يڪسر ڇڏي ڏجي ۽ سمجهڻ گهرجي ته ان ۾ مٿيان اسباب
 داخل آهن.

جيستائين تاريخ جو طالب ان معيار ڪسوٽي کي مضبوط
 نه وٺندو تيستائين اهو تاريخي ڌوڪي ۾ رهندو وڏو خطرو آهي
 ته هو گمراهه ٿي ويندو الله تعاليٰ محفوظ رکي.

ياد رهي ته اهي ستون لکڻ ۾ مون کي تاريخ جي عظمت
 کان انڪار نه آهي. ڇو ته تاريخ ٿي هڪ اهڙو علم آهي جنهن
 سان قومن جو جياپو آهي ۽ انهيءَ سان گڏوگڏ ماضي ۽ حال
 جو حسين امتزاج پڻ آهي ۽ بعد ۾ ايندڙ قومون اڳ گذريل
 قومن ۽ واقعن کان آشنائي حاصل ڪن ٿيون. بلڪ منهنجو
 مقصد هي آهي ته تاريخ جي املهه ماڻڪ موتي حاصل ڪرڻ لاءِ
 قرآن، احاديث ۽ اجماع امت معيار ۽ اهڙي طرح ذريعا آهن جن

سان سمنڊ منجهان موتي ڳولڻ لاءِ اهڙي طرح تاريخ جو طالب محتاج آهي جهڙي طرح سمنڊ جي سڇيءَ سڀ منجهان موتي ڪڍڻ لاءِ ان جا طالب رسائيءَ جي ذريعن جا محتاج هوندا آهن.

جمله صحابه ڪرام عليهم الرضوان سڄا ۽ معتبر آهن. هر هڪ اصحابي اسان جي لاءِ واجب الاحترام آهي. سندن هر قول صحيح آهي. جيئن ابن الاثير عليه الرحمة فرمائي ٿو ته فانهم كلهم عدول لا يتطرق اليهم الجرح لان الله عزوجل ورسوله عليه السلام زكياهم وعدلاهم يعني صحابه ڪرام سڀئي معتبر آهن جن جي جرح نه ٿي ڪري سگهجي ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ ۽ ان جي رسول حبيب عليه السلام انهن کي پاڪ ۽ معتبر بنايو آهي.

واصحاب النبي صلى الله عليه وسلم والله الحمد من اصدق الناس حديثا عنه لا يعرف منهم من تعد عليه كذبا مع انه كان يقع من احدثهم من الهنات مايقع ولهم ذنوب وليسوا معصومين ومع هذا فقد جرب اصحاب النقره والامتحان احاديثهم واعتبروها بما تعتبر الاحاديث فلم يوجد عن احدهم تعد كذبة بخلاف القرن الثاني فانه كان في اهل الكوفة جماعة يتعمدون الكذب ولهذا كان الصحابة كلهم ثقاتا باتفاق اهل العلم بالحديث والفقهاء (منهاج السنة) يعني بحمده تعاليٰ صحابه ڪرام عليهم الرضوان سڀئي سڄا آهن. سندن ڄاڻي وائي ڪوڙ ڳالهائڻ ثابت نه آهي اگرچہ بعضن کان لغزشون ٿيون آهن جنهن ڪري انهن کان گناهه ٿي سگهن ٿا جو اهي معصوم نه آهن. تاهم ناقدن انهن جي حديثن کي ٻين جي

حديثن وانگر پرکي پوءِ ورتو آهي. مگر ڪنهن به صحابيءَ جو عمداً ڪوڙ نه ثابت ٿي سگهيو آهي. انهن کان بعد قرن ثاني ۾ ڪو في ۾ هڪ اهڙي جماعت گذري جيڪا ڪوڙ کان ڪم وٺندي هئي حاصل ته صحابه ڪرام سڀ معتبر آهن جنهن تي حديث ۽ فقه جي علماءَ جو اتفاق آهي.

سند جو سالار علماءَ جو منهدارلين جو تاجدار حضرت مخدوم محمد هاشم نٿوي عليه الرحمة فرمائي ٿو ته: قد ذكر في كتب العقائد ان اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم ورضي عنهم كلهم عدول سواء كانوا هاديا او تعلقوا بالدنيا وسواء باشرو القتال فيما بينهم بعد زمنه صلى الله عليهم وسلم ام لا. (فرائض الاسلام)

يعني عقائد جي ڪتابن ۾ آهي ته سڀ صحابه ڪرام معتبر آهن خواه انهن جو دنيا سان واسطو رهيو هجي يا نه حضور صلى الله عليه وسلم جي زماني بعد اهي پاڻ ۾ وڙهيا هجن يا نه مخدوم صاحب اڳيان لکي ٿو ته اسان تي فرض آهي ته انهن کي سٺن لفظن سان ياد ڪريون. اهڙي طرح شرح فقه اڪبر ۽ داخل نصاب ڪتاب شرح عقائد ۾ آهي.

(۵) انبياءَ عليهم السلام کان بعد باقي جملہ انسانن کان سڀ صحابه پلا آهن جيئن ته حضرت مخدوم محمد هاشم رحمۃ الله عليه فرمائي ٿو ته اصحاب النبي عليهم السلام افضل البشر بعد الانبياءَ عليهم السلام (فرائض السلام)

(۶) صحابه ڪرام حضور عليه الصلوة والسلام جي منبع فيض منجهان براه راست پرايو آهي جيئن ته قرآن ڪريم ۾ الله تعاليٰ فرمايو آهي ته لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ

رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ ۚ اللَّهُ تَعَالَىٰ مُؤْمِنٌ تِي احسان فرمايو آهي جو انهن
منجهان هڪ اهڙو رسول انهن ۾ موڪليائين جيڪو انهن کي
قرآن پڙهي ٻڌائي ٿو ۽ انهن کي پاڪ ڪري قرآن ۽ حڪمت
سيکاري ٿو.

هن آيت منجهان ظاهر آهي ته صحابه ڪرام کي حضور
عليه الصلوة والسلام پاڪ بنايو آهي. ان سان گڏوگڏ سڀ
صحابه ڪرام حضور عليه الصلوة والسلام جا بلا واسطه
شاگرد آهن. شاگرد جو ڪمال استاد جو ڪمال آهي. جيڪڏهن
شاگرد ۾ نقص نڪتو ته استاد جي ساڪ متاثر ٿيندي.

اها ذات گرامي جا انسانيت ذات جا محسن ۽ معلم آهن.
۲۲ سال تعليم ۽ تربيت ڏيڻ جي باوجود ڇا اهڙا افراد تيار نه
ڪري سگهيا جيڪي سندس پروگرام کي اڳتي پهچائين؛ يقيناً
فوج در فوج لک کان وڌيڪ شمع رسالت جا پروانا تيار ٿيا جن
سندن هڪل تي ليڪ چئي پنهنجا اجهڻ، جان، ٻار ٻچا قربان
ڪري دنيا ۾ زنده مثال قائم ڪري ڇڏيا. اڄ انهن جي
ڪاوشن جو نتيجو آهي جو مسلمان سڄي دنيا جي اندر ڪنڊ
ڪڙڇ ۾ پکڙيل آهي. هن حقيقت کي همدرديءَ سان غور
ڪجي ته شيڪن جي اها پڙ پڌري ٿي پوندي جيڪي چون ٿا ته
۲۳ سالن جي دور ۾ صرف ڇهه ست ماڻهون تيار ٿي سگهيا
باقي سڀ منافق يا بعد ۾ مرتد ٿي ويا ”لاحول ولا قوة الا بالله“
توهان غور ڪريو ته اها ڪهڙي ريت حضور عليه الصلوة
والسلام جي محنت ۽ ڪوشش مٿان پنهنجي اندر کي نارڻ لاءِ
پاڻي ڦيرائڻ جي خراب حرڪت آهي.

توهان دنيا ۾ محرڪ ڏنا هوندا جيڪي تحريڪ هلائڻ بعد مري وڃن تڏهن به انهن جي تحريڪ هلندي رهندي آهي حضور عليه الصلوة والسلام الله تعالى جا آخري نبي آخري پيغام کڻي آيا. ڪين الله تعالى جي مدد به هر موڙ تي پهتي پوءِ به سندس وصال وقت سڀ هليا ويا صرف ڪجهه جڻا رهيا الله تعالى قرآن ڪريم ۾ فرمايو آهي ته ”مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْئَهُ فَازْرَهُ فَاسْتَعْلَظَ فَاكْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا“

محمد (عليه الصلوة والسلام) الله تعالى جو رسول آهي جيڪي (صحابه) ساڻس گڏ آهن اهي ڪافرن تي سخت ۽ پاڻ ۾ رحمڻل آهن (پيارا پرين) تون انهن کي رکوع ۽ سجدي ۾ ڏسين ٿو. جيڪي الله تعالى جي ڀلائي ۽ رضا ڳولي رهيا آهن جن جي نشاني سندن منهن ۾ سجده جو اثر، نورانيت آهي توراۃ ۽ انجيل ۾ سندن صفت اها بيان ٿيل آهي جن جو مثال ان پوک وانگر آهي جنهن پنهنجو سلو ڪڍي ان کي طاقت ڏئي پوءِ سخت بنجي پنهنجي پاڙ تي بيٺو آهي جيڪو هاريءَ کي وڻي ٿو ته جيئن ان سببان ڪافرن کي چيڙائي. الله تعالى انهن ماڻهن سان جن ايمان آڻي چڱا ڪم ڪيا آهن مغفرت ۽ وڏي اجر جو وعدو فرمايو آهي.

ناظرين ڪرام! الله تعالى صحابه ڪرام جو شان ڪهڙي پاڪيزه انداز سان بيان ڪري مثال سان واضح ڪيو آهي. وري

انهن جي خويين سان گڏوگڏ سندن خلوص عبادت ۽ رب سان
 نيهن نپاڻن جي شاهدي اڳين ڪتابن سان گڏوگڏ هن ڪتاب ۾
 پڻ ڏئي رهيو آهي. پوءِ ڪنهن کي مجال آهي جو انهن شمع
 رسالت جي پروانن سان همسري ڪري هرگز نه هرگز نه
 همسري ته ڇا پر انهن جي، ان هڪ گهڙيءَ کي نٿو پهچي
 سگهي جيڪا هنن سهڻي حبيب سان گهاري.

روي عن جابر بن عبدالله قال قال رسول الله صلى الله عليه
 وسلم "لَا تَمَسُّ النَّارُ مُسْلِمًا رَأَى أَوْ رَأَى مَنْ رَأَى" "ترمذي"
 حضرت جابر بن عبدالله کان روايت آهي ته حضور صلي الله
 عليه وسلم جن فرمايو "جنهن مسلمان مون کي ڏٺو يا ان
 اصحابيءَ کي ڏٺائين جنهن مون کي ڏٺو ته ان کي جهنم جي
 باهه نه پهچندي".

عن عبدالله بن مغفل قال قال رسول الله صلى الله عليه
 وسلم "اللَّهُ أَلَّفَ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ عَرَضًا مِّنْ بَعْدِي فَمَنْ
 أَحَبَّهُمْ فَبِحَبِيٍّ أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ وَمَنْ آذَاهُمْ
 فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ وَمَنْ آذَى اللَّهَ يُوْشِكُ أَنْ
 يَأْخُذَهُ"

ترجمه: حضرت عبدالله بن مغفل کان روايت آهي چيائين
 ته حضور عليه الصلوة والسلام جن فرمايو ته منهنجي اصحابن
 جي باري ۾ الله تعاليٰ کان ڊڄو، الله تعاليٰ کان ڊڄو. انهن کي
 (پنهنجي گفٽگو ۾) نشان نه بنايو. جيڪو ماڻهو انهن سان
 محبت رکي ٿو ته اهو منهنجي محبت جي ڪري انهن سان
 محبت رکي ٿو ۽ جيڪو ماڻهو انهن سان بغض رکي ٿو اهو مون
 سان بغض رکڻ جي ڪري انهن سان بغض رکي ٿو. جنهن انهن

کي ڏکيو تنهن مون کي ڏکيو جنهن مون کي ڏکيو ان الله تعالیٰ کي ڏکيو. جنهن الله تعالیٰ کي ڏکيو ته جلد الله تعالیٰ ان کي سزا ڏيندو. ان حديث شريف ۾ حضور عليه الصلواة والسلام پنهنجي محبت جو معيار صحابه ڪرام جي محبت کي قرار ڏنو آهي. صحابه ڪرام سان بغض رکڻ سائينءَ جن سان بغض رکڻ جي برابر قرار ڏنو ويو آهي. صحابه ڪرام کي ڏکيو خود الله تعالیٰ ۽ ان جي حبيب ڪريم کي ڏکيو جي برابر آهي. جيڪو الله تعالیٰ جي عذاب کان نٿو بچي سگهي. المعتقد المنتقد جي حاشيه تي اعلىٰ حضرت عليه الرحمة فرمائين ٿا ته ڪنهن به صحابيءَ سان بغض رکڻ حتىٰ ڪه حضرت معاوية سان بغض رکڻ خود الله تعالیٰ جي حبيب سان بغض رکڻ آهي.

امام مالڪ بن انس فرمائين ٿا ته ڪنهن به صحابيءَ سان جيڪو شخص بغض رکي ٿو ان تي هي آيت ڪريمه ”لَيَغِطَّ بِهِمُ الْكُفَّارُ“ ٺهڪي اچي ٿي ته الله تعالیٰ صحابه ڪرام جو شان هن ڪري بلند ڪيو آهي ۽ ان تورات ۽ انجيل ۾ سندن صفت بيان ڪري ۽ قرآن ڪري ۾ مثال سان واضح ڪيو آهي ته جيئن ڪافر جيڪي صحابه جا دشمن آهن سي پلي چڙن ۽ سڙن.

عن بريدة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ”ما من أصحابي يموت في أرض إلا بعثه الله قائداً ونورا لهم يوم القيامة“ ترمذي

ترجمه: حضرت بريدة کان روايت آهي چيائين ته حضور عليه الصلواة والسلام فرمايو آهي ته جنهن زمين ۾ ڪو به

اصحابي فوت ٿيو اهو اصحابي قيامت جي ڏهاڙي اتي جي رهواسين لاءِ نور ۽ قائد بنجي ايندو. سڀني اصحابن ۾ افضل حضرت ابوبڪر پوءِ حضرت عمر پوءِ حضرت عثمان پوءِ حضرت علي رضي الله تعالى عنهم آهن جيئن ته داخل نصاب ڪتاب شرح عقائد جي متن ۽ شرح عقائد جي شرح استيعاب ۽ شرح فقه اڪبر ۽ فرائض الاسلام ۾ آهي ۽ سندن خلافت پڻ ان ترتيب سان ثابت آهي.

طوالت کان بچڻ خاطر صرف فرائض الاسلام جي عبارت حاضر خدمت آهي افضل الصحابه ڪلھم ابوبڪر الصديق ثم عمر الفاروق ثم عثمان ذوالنورين ثم علي المرتضيٰ ثم من بعدهم.

ترجمو: سڀني صحابن ۾ حضرت ابوبڪر صديق پوءِ حضرت عمر فاروق پوءِ حضرت عثمان ذوالنورين پوءِ حضرت علي المرتضيٰ افضل آهن بعد ۾ ٻيا صحابه ڪرام آهن عليهم الرضوان، جيئن ته حديث شريف ۾ آهي ته عن ابن عمر قال كُنَّا نُحِبُّ رَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَخِيرُ أَبَا بَكْرٍ ثُمَّ عُمَرَ ابْنَ الْخَطَّابِ ثُمَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ. (بخاري)

ابن عمر رضي الله تعالى عنهما کان روایت آهي ته اسان حضور صلی الله علیه وسلم جي زماني ۾ ماڻهن جي فضيلت بابت ڳالهائيندا هئاسين. پهرين حضرت ابوبڪر پوءِ حضرت عمر فاروق پوءِ حضرت عثمان بن عفان جي فضيلت سمجهندا هئاسون.

عن ابن عمر رضي الله تعالى عنهما كُنَّا نَقُولُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيًّا أَفْضَلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ بَعْدَهُ أَبُو بَكْرٍ ثُمَّ عُمَرُ ثُمَّ عُثْمَانُ (ابو داؤد) حضرت ابن

عمر کان روايت آهي ته اسان حضور عليه الصلوة والسلام جي ظاهري زندگيءَ جي وقت چوندا هئاسون ته هن امت ۾ حضور عليه الصلوة والسلام آهي ان کان بعد سڀ کان افضل حضرت ابوبڪر پوءِ عمر فاروق پوءِ حضرت عثمان آهي.

اصول حديث جو قانون آهي ته صحابه مذكوره الفاظ ڳالهائين ته اهي حديث جي حڪم ۾ چڻبا. جيئن علامه نووي لکي ٿو ته اذا قال الصحابي كنا نقول او كنا نفعل الى ان قال وقال الجمهور من المحدثين واصحاب الفقه والاصول ان لم يصفه الى زمن رسول الله صلى الله عليه وسلم فليس بمرفوع بل هو موقوف وان اضافه فقال كنا نفعل في حياة رسول الله اوفي زمنه او بعد اويين اظهرنا ونحو ذلك فهو مرفوع هذا هو المذهب الصحيح (مقدمه شرح مسلم).

عن علي رضي الله تعالى عنه خَيْرُ النَّاسِ بَعْدَ أَبِي بَكْرٍ عُمَرُ الْفَارُوقُ وَعُثْمَانُ ذُو النُّورَيْنِ ثُمَّ أَنَا (فصل الخطاب) حضرت علي رضي الله تعالى عنه کان روايت آهي ته حضرت ابوبڪر کان بعد عمر الفاروق ۽ عثمان ذوالنورين پوءِ آئون سڀني ماڻهن کان ڀلا آهيون. حضرات گرامي مٿين حديثن مان ثابت ٿيو ته حضور صلى الله عليه وسلم جي زماني مبارڪ ۾ سڀني صحابه ڪرام جو فيصلو رهيو آهي ته سڀ صحابه کان افضل حضرت ابوبڪر پوءِ عمر فاروق پوءِ عثمان ذوالنورين آهن. انهي فيصله کي تسليم ڪري حضرت علي ڪرم الله وجهه پنهنجي فضيلت چوٿين نمبر تي بيان ڪئي آهي.

حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي استيعاب کان نقل ڪندي لکيو ته عن الحكم بن جحد قال قال عَلِيٌّ لَا يُفْضَلُنِي عَلَيَّ

أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ أَحَدَ الْأَجَلِّدُ تَهَ حَدَّ الْمُفْتَرِي (قرة العينين)

ترجمه: حکم بن جحد کان روایت آهي ته حضرت علي فرمايو ته جيڪو ماڻهو مون کي حضرت ابوبڪر ۽ عمر کان وڌيڪ سمجهندو آءُ ان کي ڪوڙي شخص واري حد هڻندس. استيعاب ۾ آهي ته عباس دوري يحيى بن معين کان روایت آندي آهي ته هن امت ۾ سڀ کان ڀلو حضرت ابوبڪر پوءِ عمر پوءِ عثمان پوءِ علي آهي.

علماء عظام جو ان ترتيب سان چئن يارن جي فضيلت تي اجماع آهي (نبراس) متان شيعا چون ته اسان کي ان مسئلي بابت واضح حديث ڏيکاريو ان ڪري صرف هڪ حديث پيش خدمت آهي.

وڌيڪ حديثون بخاري ۽ مسلم ۾ ڏسي سگهجن ٿيون. عن عمرو بن العاص ان رسول الله صلى الله عليه وسلم بَعَثَهُ عَلَى جَيْشِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ عَائِشَةُ قُلْتُ مِنَ الرِّجَالِ قَالَ أَبُوهَا قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ عُمَرُ فَعَدَّ رِجَالًا.

حضرت عمرو بن العاص کان روایت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کيس سلاسل جي لشڪر جو ڪمانڊر ڪري موڪليو چوي ٿو ته مون سائينءَ جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي عرض ڪيو ته قبلا! توهان کي ڪير وڌيڪ پيارو آهي؟ سائين جن فرمايو ته ”عائشه“ عرض ڪيم ته مردن منجهان ڪير؟ فرمايائون ته ”ان جو پيءُ“ عرض ڪيم ته پوءِ ڪير فرمايائون ته ”عمر“ پوءِ چند مردن جا نالا ورتائون.

هن حديث مذڪور مان ظاهر آهي ته علماء، صوفياءَ صحابه ڪرام جو اجماع پر حضرت علي جو فيصلو بلڪ

حضور عليه الصلوة والسلام جو فيصله پڻ ان ترتيب سان فضيلت جو آهي ته پوءِ فضيلت جو مڃڻ عين ايمان آهي. پوءِ بعض ماڻهن جا خيالات ۽ حوالا ناقابل سماعت آهن.

سندن خلافت به ساڳي ترتيب سان اهل سنت و تحق آهي. جيئن ته شرح عقائد شرح فقه ۽ فرائض الاسلام ۾ آهي. اختصار لاءِ صرف فرائض الاسلام جي عبارت حاضر خدمت آهي. نوٽن سان خلافة الخلفاء الاربعة على الترتيب المعروف بين اهل السنة والجماعة حق (فرائض الاسلام) مطلب ته حضرت علي رضي الله تعالى عنه ان ترتيب خلافة کي تسليم ڪيو جيئن ته جنگ جمل جي صلح بابت ڪوشش وقت خطاب ڪندي فرمائي ٿو ته قام علي في الناس خطيبا وذكر الجاهلية وشقاءها واعمالها وذكر الاسلام وسعادة اهله بالالفه وجماعة وان الله جمعهم بعد نبيه عليه السلام علي الخليفة" ابي بكر الصديق ثم بعده علي عمر بن الخطاب ثم علي عثمان (نهج البلاغة) ترجمه: حضرت علي خطاب لاءِ بيٺا، جاهليت جي بدبختي ۽ بدکرداري جي ذڪر بعد اسلام ۽ ان جي سعادت ۽ باهمي محبت ۽ اجماع جو ذڪر ڪري فرمايائون ته الله تعالى حضور عليه السلام کان بعد ابوبڪر صديق ان کان بعد عمر ان کان بعد عثمان جي خدمت تي امت کي جمع فرمايو.

ان جي تائيد شيعن جي مڃيل ڪتاب نهج البلاغة مڪتوب ٤- مان ٿئي ٿي جنهن ۾ حضرت علي حضرت معاويه کي خط ۾ لکي ٿو "انه بايعني القوم الذين بايعوا ابابكر وعمر وعثمان علي ما بايعوهم عليه فلم يكن للشاهد ان يختار ولا

للفائب ان يردو انما الشورى للمهاجرين والانصار فان اجتمعوا
 علي رجل وسموه اماما كان ذالك لله رضي ترجمه: منهنجي
 بيعت انهن ماڻهن ڪئي آهي جن حضرت ابوبڪر ۽ عمر ۽
 عثمان جي ڪئي آهي جنهن لاءِ انهن اهي ساڳيا بنياد رکيا پوءِ
 حاضر پنهنجي مرضي نٿو هلائي سگهي نه ٿي غائب رد ڪري
 سگهي ٿو ڇو ته شوري مهاجرن ۽ انصارن جو حق آهي جنهن
 کي انهن اتفاق ڪري امام تسليم ڪيو ان تي الله تعاليٰ به
 راضي آهي. هن مان ثابت ٿيو ته حضرت علي نه رڳو خلافت
 جي ترتيب کي صحيح سمجهي ٿو. بلڪ ان کي واجب سمجهي
 ٿو، ۽ ڪنهن ردوبدل جو اختيار نٿو مڃي ۽ اها ترتيب الله تعاليٰ
 کي پسند آهي. هتي شيعه چوندا آهن ته حضور عليه الصلواة
 والسلام فرمايو ته جنهن جو آءٌ دوست آهيان ان جو حضرت
 علي دوست آهي ان سڄي حديث ۾ وصي يا خليفه جو ڪو به
 لفظ ذڪر ٿيل نه آهي ته مقرر ڪيو ويو. سندن دعويٰ جي
 خلاف سندن ئي ڪتاب نهج البلاغه جي مٿين عبارت پيش ٿي
 جنهن مان صاف ظاهر آهي ته حضرت علي وصي نه هو
 جيڪڏهن حضرت وصي هجي ها ته پاڻ ان فيصله جي تائيد نه
 ڪري ها نه ٿي الله تعاليٰ کي پسند هجي ها.

خود شيعن جي تفسير ابن الفرات ڪوفي ۾ چوٿين سياره
 جي هن آيت ”لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ
 فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ“ جي تفسير ۾ لکي ٿو ته حضور عليه الصلواة
 والسلام حضرت علي کي وصي بنائڻ جو ارادو فرمايو پوءِ الله
 تعاليٰ مٿين آيت نازل فرمائي جنهن ڪري سائينءَ جن وصي
 مقرر نه ڪيو.

هن آيت جي معنيٰ هي آهي پيارا، توکي ان بابت ڪو اختيار نه آهي حتىٰ ڪه الله تعالىٰ انهن کي معاف ڪري يا عذاب ڪري ڇو ته اهي ظالم آهن.

حضرات گرامي: توهان ڏٺو ته شيعي عالم جو فيصلو واضح اعلان آهي ته سائينءَ جن حضرت علي کي وصي مقرر نه ڪيو جيڪڏهن بخاري شريف ۾ حديث قرطاس مان ڪو شيعه دليل وٺي ته حضور عليه الصلوة والسلام فرمايو ته مون کي ڪاغذ ڏيو ته آءُ توهان کي لکي ڏيان ته جيئن توهان گمراه نه ٿيو. حضرت عمر ڪاغذ آڻڻ جي منع ڪئي، ان ۾ سائين جن حضرت علي کي وصي مقرر ڪن ها؟ ان لاءِ جواباً عرض ته ان ۾ ڪٿي ذڪر آهي ته حضور عليه الصلوة والسلام حضرت علي کي وصي ڪرڻ جو ارادو ڪيو توهان کي ڪٿان الهام ٿيو حالانڪ ڪاغذ آڻڻ جي منع صرف حضرت عمر ڪو نه ڪئي ان ۾ ڪيترا ٻيا اصحابي به شامل هئا پوءِ هڪ حضرت عمر جو نالو وٺڻ سندن اندر جي ڪاروائي آهي. بس دراصل سائينءَ جن جي تڪليف کي مدنظر رکي حضرت عمر ۽ ٻين اصحابن سوچيو ته الله تعالىٰ دين جي تڪميل جي گواهي ڏئي چڪو آهي ته “الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ” مون اڄ توهان جو دين ڪامل ڪري ڇڏيو آهي. سائين جن ان جي ڪا تشريح ڪرڻ چاهين ٿا. جنهن ڪري کين اها تڪليف نه ڏجي. ڪن اصحابن چيو ته ڪاغذ پيش ڪجي مگر اتفاق نه ٿيو، جيڪڏهن حضرت علي کي وصي ڪرڻ مقصود هو ته سائينءَ جن ان کان پوءِ چند ڏينهن دنيا ۾ هئا سائينءَ جن اهڙو اعلان نه ڪيو. اهو دليل آهي ته وصيت يا نئون حڪم نه هو صرف تشريح هئي

جيڪا سائينءَ جن نه ڪئي. بلڪ واضح اشارو خلافت بابت حضور عليه الصلوة والسلام حضرت ابوبڪر لاءِ فرمايو جيئن حديث شريف آهي. عن عائشة قالت قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه "أَدْعِي لِي أَبَا بَكْرٍ أَبَاكَ وَأَخَاكَ حَتَّى أَكْتُبَ كِتَابًا فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتِمَّنِي مُمَنٍّ وَيَقُولَ قَائِلٌ أَنَا أَوْلَى وَيَأْيَى اللَّهُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَّا أَبَا بَكْرٍ" (مسلم) ترجمه: حضرت عائشه کان روايت آهي ته حضور عليه الصلوة والسلام پنهنجي بيماريءَ وقت کيس فرمايو ته تون پنهنجو پيءُ ۽ پنهنجو ڀاءُ مون وٽ گهراءِ ته جيئن آءٌ ڪتاب لکي ڏيان جو خطرو آهي ته تان ڪو آرزو ڪري چوي ته آءٌ وڌيڪ لائق آهيان پر الله تعاليٰ ۽ مؤمن حضرت ابوبڪر کان سواءِ ٻي ڪنهن کي قبول نه ڪندا. ان جي شرح ۾ علامه نووي فرمائي ٿو وفي هذا الحديث دلالة ظاهرة لفضل أبي بڪرن الصديق رضي الله تعالى عنه واخبار منه "صلى الله عليه وسلم بما سيقع في المستقبل بعد وفاته وان المسلمين يا بون عقد الخلافة لغيره "نووي" (٢)

ترجمه: هن حديث مان حضرت ابوبڪر صديق جي فضيلت ظاهر آهي ته حضور عليه السلام پنهنجي وفات بعد ايندڙ زماني جي خبر ڏين ٿا ته مسلمان حضرت ابوبڪر کان سواءِ ٻئي ڪنهن جي خلافت قبول نه ڪندا.

حضرات گرامي ڏسو ته حضور عليه الصلوة والسلام ڪهڙي غيبي خبر ڏئي رهيا آهن ان سان گڏو گڏ فرمايائون ته الله تعاليٰ وٽ به حضرت ابوبڪر جي خلافت کان سواءِ ٻئي ڪنهن جي خلافت قبول نه آهي ان کان سواءِ ٻيون به ڪيتريون

ئي حديثون ان بابت ملن ٿيون صرف اختصارًا هن حديث تي اکتفا ڪجي ٿي.

هاڻي توهان خود فيصلو ڪريو ته جنهن جي خلافت الله تعالیٰ ۽ ان جي حبيب عليه الصلوة والسلام کي پسند هجي ۽ حضرت علي الله جو رضامنڊو ان کي سمجهي جيئن ته شيغن جي مڃيل ڪتاب نهج البلاغه مان حوالو اڳ ۾ گذري چڪو آهي. ان جي خلافت کي نه مڃڻ ۽ ان کي غاصب لٽيرو چوڻ الله تعالیٰ ۽ ان جي حبيب عليه الصلوة والسلام سان بغاوت آهي. ”نهج البلاغه ۽ خطبه شقشقيه هڪ نظر ۾“ نهج البلاغه شيغن وٽ نهايت معتبر ڪتاب آهي سندن چوڻ موجب حضرت علي جا خطبا ان ۾ جمع ٿيل آهن جيڪڏهن چشم تعصب هٽائڻ بعد ڏسجي ٿو ته اهي خطبا خالص حضرت علي جا نه آهن بلڪ انهن ۾ سندن نظرين کي شامل ڪيو ويو آهي ڇاڪاڻ ته اهو ڪتاب متضاد امورن تي مشتمل آهي جيئن اڳتي مثال ڏيندس انشاء الله تعالیٰ اهو ئي سبب آهي جو تاريخ جي معتبر ڪتاب وفيات الاعيان ۾ ان کي جعلي قرار ڏنو ويو آهي جيئن لکي ٿو قد اختلف الناس في ڪتاب نهج البلاغه المجموع من كلام الامام علي ابن ابي طالب هل هو جمعه ام جمع الرضي وقد قيل انه ليس من كلام علي وانما الذي جمعه ونسبه اليه هو الذي وضعه والله اعلم بالصواب.

ترجمه: نهج البلاغه حضرت علي جي ڪلام بابت ماڻهن ۾ اختلاف آهي ڇا ان کي علي المرتضیٰ جمع ڪيو آهي يا رضي ان بابت چيو ويو آهي ته اهو حضرت علي جو ڪلام نه آهي بلڪ ان کي جنهن به جوڙيو آهي انهي ان کي حضرت علي

ڏانهن منسوب ڪيو آهي شيغن جي مذهب ۾ تقيه يعني ڪوڙ ڳالهائڻ ڪار ثواب آهي ان ڪري اهي هميشه سني سڏائي مذهب ۾ دخل اندازي ڪندا رهيا آهن. ان ڪري عجب نه آهي ته رضي يا پائس مرتضىٰ گڏ ڪري ثواب ڪمايو هجي.

سلسله نقشبندي ۽ قادريه جو برک اڳواڻ شاه غلام علي جيڪو عالم مشهور هجڻ سان گڏوگڏ عارف بالله هو جنهن پنهنجي مرشد مرزا مظهر جان جانان جي نظر ڪرم سان براه راست حضور عليه الصلوة والسلام ۽ حضرت غوث اعظم کان فيض پرايو هو. اهو لکي ٿو ته خطبه نهج البلاغه صحت ندارد (مڪاتيب شاه غلام علي) ترجمه: خطبا نهج البلاغ وارا صحيح نه آهن ان ۾ خطبه شقشقيه آهن جنهن کي شيغن ۾ وڏي اهميت حاصل آهي ڇاڪاڻ ته ان ۾ حضرت ابوبڪر حضرت عمر حضرت عثمان تي وڏا چوه چنڊيا ويا آهن. انهن جي سڄي خطبن پڙهڻ بعد نتيجو نڪري ٿو ته حضرت علي انهن تنهن يارن کي غاصب، لٽيرو پرايو حق ڪائيندڙ سمجهي ٿو. سندن خلافت کي ناحق سمجهي ٿو. انهن جي وفات کي سنن لفظن ۾ ياد نٿو ڪري العياذ بالله ڪجهه اڳ ۾ حديث شريف اجماع سان گڏوگڏ شيغن جي مڃيل ڪتاب نهج البلاغه تاريخ جي ڪتاب بڻايو جا حوالا عرض ڪيا اٿم جن مان ثابت آهي ته خلافت جي مذڪوره ترتيب حق آهي جنهن کي حضرت علي الله جو رضامنڊو سمجهي ٿو ۽ جنهن کي مهاجر ۽ انصار امام مقرر ڪن اهو امام آهي ان کي ڪو به رد نه ٿو ڪري سگهي ته پوءِ حضرت علي وري خطبه شقشقيه

۾ انهن کي لٽيرو ۽ غاصب ۽ ناحق سمجھي اهو نه رڳو تضاد آهي بلڪ پنهنجي فيصله کي نه مڃڻ آهي. اها تضاد بياني ڪتاب نهج البلاغه ۾ آهي. شقشقيه منجهان ظاهر آهي. تنهن يارن جي وفات کي حضرت علي ڪابه اهميت نه پر سنن لفظن ۾ به ياد نه ٿا ڪن. جڏهن حضرت عمر جي شهادت جو ڏک بيان ڪندي حضرت علي نهج البلاغه خطبو ع ۳۲۵- ۾ فرمائي ٿو ته الله تعاليٰ جي لاءِ فلان (عمر) جي آزمائش آهي جنهن ٽيڙائي سڌي ڪئي، مرض جو علاج ڪيو فتني کي هٽائي سنت قائم ڪيائين دنيا کان صاف ۽ ٿوريءَ عيب سان هليو ويو. پلاين کي پرايائين ۽ صاف بچيو رهيو ۽ الله تعاليٰ جي فرمانبرداري ڪندو رهيو.

توهان غور ڪريو ته نهج البلاغه خصوصاً شقشقيه ڪيتري قدر تضاد ۾ ڀريل آهي. شقشقيه ۾ تنهن يارن کي ان زيبائيندڙ لفظن ۾ ياد ڪيو ويو آهي. ۽ هن خطبي ۾ ڏسو ته حضرت عمر جي ڪهڙي ريت تعريف ڪئي وئي آهي. وري نهج البلاغه خطبو ع ۱۳۲- ۾ حضرت عمر کي رومين سان بنفس نفيس خود جنگ کان روڪيندي حضرت علي فرمائي ٿو ته توهان پاڻ جيڪڏهن رومي دشمن سان ٽڪرندا ته پوءِ مسلمانن لاءِ سندن پري وارن شهرن ۾ توهان کان سواءِ ڪو به اجهو نه رهندو جنهن ڏانهن رجوع ڪري سگهن. هن خطبي ۾ حضرت عمر کي حضرت علي مسلمانن لاءِ اجهو ۽ پناهه ٿو سمجھي اهڙي ريت ٻيا به ڪيترائي خطبا آهن جن سان شقشقيه متضاد آهن. تضاد بياني نهج البلاغه ۽ ان جي خطبه شقشقيه جي ساک وڃائي ڪين غلط ثابت ڪري ٿي.

ع ۱۰- انبياء عليهم السلام کان سواء ٻيو ڪو به انسان معصوم نه آهي، نه صحابه ڪرام نه ٿي اهلييت عظام معصوم آهن. صحابه ڪرام بابت عبارت اڳ پيش ڪري چڪو آهيان. اهڙي ريت حضرت ملا علي قاري شرح فقه اڪبر ۾ پڻ فرمايو آهي. علامه فضل الرسول لکي ٿو ته واعتقاد نامعشر اهل السنة تركية جميع الصحابة باثبات حق منهم والثناء عليهم كما اتتلى الله سبحانه ورسوله صلى الله عليه وسلم وعليهم من غير ادعاء العصمة لاحد منهم (المعتقد)

يعني اسان اهل سنت والجماعة سمورن صحابن کي معتبر سمجهون ٿا. جيئن ته الله تعالى ۽ رسول الله صلى الله عليه وسلم انهن جي ثنا خواني ڪئي آهي. مگر انهن جي معصوم هجڻ جي دعويٰ نه ٿا ڪريون. عدم عصمت اهل بيت بابت شيخين جي ڪتاب نهج البلاغة ۾ حضرت علي جو وصيت نامو جيڪو صفيين کان واپسيءَ وقت امام حسن کي لکيو هئائين موجود آهي جنهن مان ظاهر ٿئي ٿو ته حضرت امام حسن معصوم ناهي. ان کان واضح نهج البلاغة خطبه ع ۲۴- ۾ حضرت علي فرمائي ٿو ته فاني لست في نفسي بفوق ان اخطي ولا آمن ذالك من فعلي الا ان يكفبني الله مني نفسي ما هو املك به مني فانما انا وانتم عبيد مملوكون لارب غيره.

يعني آءٌ پنهنجي سر پنهنجي فعل ۾ خطا کان بچيل ناهيان نه ٿي آءٌ پاڻ کي خطا کان محفوظ سمجهان ٿو. مگر الله تعالى منهنجي نفس جي ڪفايت ڪري جنهن جو اهو مون کان وڌيڪ مالڪ آهي آءٌ ۽ توهان رب جا ٻانها ۽ مملوڪ آهيو ان کان سواءِ ٻيو ڪو به رب ناهي.

ان منجهان ظاهر آهي ته حضرت علي ڪرم الله وجهه جو نظريه آهي ته ڪو به اهلبيت معصوم نه آهي.

۱۱۷- هر مسلمان تي لازم آهي ته حضرات صحابه جي عظمت پنهنجي اندر ۾ رکي ۽ انهن جي اختلافات ۽ جنگين بابت سٺو موقف اپنائي. جيئن ته داخل نصاب ڪتاب شرح عقائد ۽ شرح فقه اڪبر ۽ فرائض الاسلام ۾ آهي. ٻي صورت ۾ الله تعاليٰ ۽ ان جي حبيب عليه الصلوة والسلام جي غضب کان بچي نٿو سگهي.

حضرت علي ۽ حضرت معاويه جا فضائل:

حضور عليه الصلوة والسلام فرمايو آهي. مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ (ترمذي) ترجمو: جنهن جو آءٌ دوست آهيان ان جو علي به دوست آهي خير جي موقعه تي حضور عليه السلام فرمايو ته آءٌ هي جهنڊو ان کي ڏيندس جنهن جي هٿ تي الله تعاليٰ فتح ڪرائيندو، اهو الله تعاليٰ ۽ ان جي رسول سان محبت رکي ۽ اهي ان سان محبت رکن ٿا. پوءِ سڀئي اصحاب ان سلسله ۾ سڄي رات ڪچهري ڪندا هن انتظار ۾ رهيا ته سائينءَ جن اها ڪنهن تي عنايت ڪندا. صبح تي سڀ صحابه حضور عليه الصلوة والسلام جي خدمت ۾ حاضر ٿيا. سڀ هن اميد ۾ هئا ته مون کي من جهنڊو ملي. حضور عليه الصلوة والسلام فرمايو علي بن ابي طالب ڪٿي آهي؟ صحابه عرض ڪيو ته ان کي اڪين ۾ تڪليف آهي هتي ڪونهي ان ڏانهن ماڻهو موڪلي ڪيس گهرايائون. جڏهن حضرت علي آيو ته حضور عليه الصلوة والسلام ان جي اڪين ۾ پڪ مبارڪ وجهي دعا

ڪيائون ته گوياء ڪيس اڪين ۾ سور هو ئي ڪو نه. پوءِ ان کي جهنڊو ڏنائون حضرت علي عرض ڪيو ته يار رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم آئون تيسنائين وڙهان جيستائين اسان جهڙا مسلمان ٿين. حضور عليه الصلوة والسلام فرمايو ته تون آرام سان وڃي انهن جي ميدان ۾ پهچ پوءِ اسلام جي دعوت ڏئي انهن کي ٻڌاء ته الله تعالى جا حق ڪهڙا آهن. الله تعالى جو قسم ته تنهنجي ڪري الله تعالى جيڪڏهن ڪنهن کي هدايت ڏئي ته ڳاڙهين ڏاڇين کان تنهنجي لاءِ بهتر آهي. (مسلم)

عن ام سلمة تقول كان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقول "لَا يُحِبُّ عَلِيًّا مُنَافِقٌ وَلَا يُبْعِضُهُ مُؤْمِنٌ" ترمذي
حضرت ام سلمه چوي ٿي ته حضور عليه الصلوة والسلام جن فرمائيندا هئا ته حضرت علي سان منافق محبت نه رکنڊو ۽ مؤمن ان سان بغض نه رکنڊو. هنن حديثن مان ثابت ٿيو ته حضور عليه الصلوة والسلام سان محبت لاءِ پرک حضرت علي جي محبت آهي ان سان بغض منافقي آهي ۽ حضرت علي الله تعالى ۽ ان جي حبيب سان محبت رکي ٿو ۽ اهي حضرت علي سان محبت رکن ٿا.

عن عبدالرحمن بن عميره قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم لِمُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ هَادِيًا مَّهْدِيًا وَاهْدِبْهُ (ترمذي)

عبدالرحمن بن عميره کان روايت آهي ته حضور عليه الصلوة والسلام حضرت معاوية لاءِ هيءَ دعا ڪئي ته اي منهنجا الله ان کي هدايت ڪندڙ هدايت وراو بناء ۽ ان جي ذريعي ٻين کي هدايت پهچاء. عن ابن عباس رضي الله تعالى عنه قال جاء

جبرئيل الى النبي فقال يَا مُحَمَّدُ! اسْتَوصُ بِمَعَاوِيَةَ فَإِنَّهُ أَمِينٌ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ وَنِعْمَ الْأَمِينُ (تطهير الجنان واللسان) ابن عباس فرمايو ته حضرت جبرئيل حضور عليه الصلوة والسلام جي خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪيائين ته يا محمد! معاوية جي باري ۾ نصيحت ڪريو جو هيءُ ڪتاب (قرآن) جو امين آهي.

اصل حقيقت

عبدالله بن سبا جنهن کي تاريخ ۾ سندس ماءُ سوداءُ ڏانهن منسوب ڪري ابن سوداء جي لفظ سان ذڪر ڪيو ويو آهي. اهو يهودي هو. حضرت عثمان جي دور ۾ منافقا نه اسلام قبول ڪيائين جيڪو مسلمانن جي عروج کان خائف هجڻ سبب مسلمانن ۾ تفرقه وجهڻ لاءِ مسلمانن جي صف ۾ داخل ٿي ويو هو. اهو شخص اهو هو جنهن شيعيت جو بناد رکيو. سندس ڦٽه انگيزي ۽ شرارت پذيري سبب کيس حضرت عثمان شام ملڪ ڏانهن نيڪالي ڏني ڇڏي هئي. جتي هن پنهنجي مشن ناڪام ڏسي مصر جو منهن ڪيو ۽ اتي فتنه جا چار وڃائڻ شروع ڪيائين. شيعن جو مسئلو ۽ علي ولي الله ۽ عثمان، عمر، صديق غاصب وغيره جا نعره ايجاد ڪيائين. چند ساڻي اتي پيدا ٿي ويا جن خفيه طور ماڻهن کي حضرت عثمان ۽ حڪام جي خلاف پڙڪايو ان ريت شور ۽ فتنه پيدا ٿيو پوءِ اڳتي اهي ماڻهو جن کي سندن برن ڪردارن سبب حضرت عثمان سزائون ڏنيون اهي ان کي ملي ويا. محمد بن حذيفه جيڪو حضرت عثمان جو خود هڪ نڀايل شخص هو اهو ملي ويو جنهن کي حضرت عثمان جي شڪايت سبب عهدو

گورنريءَ تان هٿايو ۽ محمد بن ابوبڪر اهڙا ٻيا اندر جا سڙيل
بين شهرن بصره ۽ ڪوفه مان ملي ويا جن فتنه اٿاريو. (ڪامل
۳ طبري ۳ هدايه ۷)

وري حضرت عثمان جي حسن رواداري ۽ نرم مزاجيءَ
سبب سندس بعضي حڪام خصوصاً مروان جي ڪارواين انهن
ابن سوداءِ ۽ سندس حوارين کي وڌيڪ موقعه ڏنو. ابن سوداءِ
پنهنجي ڀارتي جو پروگرام اهڙي طرح مخفي ڇڏايو هو جو
سندن ڪارڪنن کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي خبر نه پئجي
سگهي. ان طرح هن حڪمرانن جا عيب خطن ذريعه مختلف
شهرن ۾ پنهنجي همنائن تائين پهچايا. بصره ۽ ڪوفه ۾ اڳ
۾ ئي ابن سوداءِ ڦري آيو هو جتي هن جا هم خيالي ماڻهون اڳ
۾ ئي موجود هئا. ان ريت ابن سبا جو هيءُ قتنه زور وٺي ويو.
حضرت عثمان کي اها خبر پئجي وئي جنهن مختلف شهرن ۾
پنهجا نمائندا موڪليا. جيئن ته تحريڪ جي پاڙ مضبوط ٿي
چڪي هئي خصوصاً مصر جتي ابن سوداءِ رهندو هو وري اهو
قتنو نهايت گجهو هو جيڪي ماڻهو ابن سوداءِ جي چڪر ۾ ڦاٿل
هئا. انهن ۽ ٻين ماڻهن اهڙي ڳالهه جو انڪار ڪيو اهڙي طرح
اهي نمائندا سراغ ڳولڻ ۾ ناڪام ويا.

نمائندن مديني موٽي اچي حضرت عثمان کي رپورٽ ڏني
ته ڪو به قتنه نه آهي. جتي ڪٿي امن سڪون آهي. ان جي
باوجود حضرت عثمان هڪ فرمان جاري ڪيو ته مديني جي
ماڻهن کان معلوم ٿيو آهي ته ڪن ڪارڪنن ڪن ماڻهن سان
ڏاڍايون ڪيون آهن اهي موسم حج ۾ هئا انهن جي دادرسي
ڪئي ويندي ان سان ماڻهن ۾ خوشيءَ جي لهر اچي وئي.

حضرت عثمان مختلف علائقن جا حڪام گھرائي انهن کان
 مدينه جي افرادن کان مليل خبر بابت پڇيو هنن تسلي ڏني ته
 اهڙي ڪا ڳالهه نه آهي خود حضرت عثمان مختلف ماڻهون اڳ
 موڪلي معلومات ڪئي هئي. جن جي رپورٽ مطابق هر علائقي
 ۾ امن و عدل هجڻ جي خبر ملي ان جي باوجود حضرت عثمان
 پنهنجي علائقائي حڪام کي مزيد تاڪيد ڪري روانه ڪيو.
 فتنه انگيزيءَ ۽ بلوائن جي مليل پڳت ڪنهن حد تائين زور
 وٺي چڪي هئي. جن پروگرام ٺاهيو ته حضرت عثمان کي قتل
 ڪجي ان لاءِ ابن سبا ذوالحج جو مهينو منتخب ڪيو ڇاڪاڻ
 ته مديني جا ماڻهون ۽ اتي جا حڪام حج لاءِ ويل هوندا. ان
 وقت حضرت عثمان وٽ افراڊي قوت گهٽ هوندي ان ۾
 پنهنجي ڪار گذاري ڪئي ويندي. ان سلسله ۾ ابن سبا
 جيڪو مصر ۾ هو ان ڪوفه ۽ بصره جي پنهنجن ساٿين کي
 اطلاع ڏنو جيڪي شوال مهيني ۾ حج لاءِ سفر ڏيکاري نڪتا
 مگر هو حج تي نه ويا. هنن پنهنجي پروگرام کي پوري ڪرڻ
 لاءِ مديني پاڪ جو رخ ڪيو. ان ريت هڪ ٽولو مصر کان
 نڪتو جن ۾ ابن سبا ۽ محمد بن ابوبڪر شامل هئا، ٻيو ٽولو
 بصره کان، ٽيون ٽولو ڪوفه کان نڪتو جن ۾ اشتر شامل
 هو. جملہ ٻن کان اڍائي هزارن جي اندر هئا جن وڏي
 هوشياريءَ بعد مديني پاڪ پهچي شور، غوغا ۽ فتنه برپا
 ڪيو. حضرت علي جي عمر بن مسلم جي سمجھائڻ بعد
 واپس ٿيا. وري تنهن ٽولن مديني پاڪ جو رخ ڪيو ڇاڪاڻ
 ته هو پنهنجي مشن ۾ ناڪام ٿي چڪا هئا. ٽئي ٽولا هڪ ئي
 وقت پهچي ويا ۽ حضرت عثمان تي حمله جي تياري ڪيائون.

حضرت عليء انهن کي چيو ته وري ڇو آيا آهيو؟ مصرين چيو ته حضرت عثمان جي لکيل مهر سان خط ۾ محمد بن ابوبڪر کي قتل جو حڪم اتي جي حاڪم ڏانهن لکيل مليو اٿئون. اهڙي طرح ڪوفين پنهنجي نالي، بصرين پنهنجي نالي خطوط پيش ڪيا. حضرت علي انهن کي حضرت عثمان وٽ وٺي ويو. حضرت عثمان انهن کان پنهنجي لاعلمي ڏيکاري حضرت علي ان جي تصديق ڪئي. ياد رهي ته حضرت علي ۽ ٻين صحابه ڪرام انهن تنهي گروهن کان پڇيو ته توهان تنهي گروهن جا رستا مختلف آهن. ۽ توهان هتان پنهنجي پنهنجي علائقن ڏانهن واپس ٿيا وري هڪ ئي وقت ٿئي گروهه گڏجي ڪيئن آيا آهيو. ظاهر ۾ توهان جي ملي پڳت ۽ سازش ٿي ڏسجي هنن ان جو ڪو جواب نه ڏنو ڇوڻ لڳا ته بس اسان کي عثمان نه کپي اسين کيس قتل ڪنداسين ايئن چئي انهن حضرت عثمان کي گهيرو ڪيو پاڻي بند ڪيو بالآخر چاليهه ڏينهن محاصره رهيو ۽ ۱۸ ذوالحج ۳۵هـ ۾ حضرت عثمان کي شهيد ڪيو ويو. (ڪامل ۳ بديه ۳ طبري بالاختصار)

ياد رهي ته حضرت عثمان جي شهادت ۾ حضرت علي يا ٻيو ڪو به صحابي شامل نه هو نه ئي ڪنهن اصحابيءَ جو ڪنهن بلواڻيءَ سان عمل دخل هو جيئن ته بديه جلد ۵ ۾ موجود آهي. ڪن تاريخ وارن حضرت عدي بن حاتم صحابيءَ جو نالو بلواڻن ۾ لکيو آهي اهو صحيح نه آهي. جيڪو بديه جي قول سان تڪرارجن سان گڏوگڏ شان صحابيت جي خلاف آهي. جن کي مصطفیٰ عليه الصلوة والسلام جن پاڪ بنائين

اهي حضرت عثمان جهڙي جليل قدر صحابيءَ کي شهيد ڪن اهو خلاف عقل آهي.

اهڙي طرح مسلم جي شهر ڪو به صحابي شامل نه هو. ڪن تاريخن ۾ عثمان جي قاتلن ۾ ڪو به صحابي شامل نه هو. ڪن تاريخن ۾ لکيل آهي حضرت عائشه حضرت عثمان کي نعر سڏيندي هئي ۽ ماڻهن کي اڪسائيندي هئي ته نعر (عثمان) کي قتل ڪيو. اها پڻ تاريخي ڏند ڪٿا آهي ڇو ته قرآن ڪريم ۾ الله تعاليٰ فرمايو آهي ”وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ بِشِّئِ الْإِسْمِ الْفُسُوقِ بَعْدَ الْإِيمَانِ“ ترجمو: هڪ ٻئي کي بيچڙن لقبن سان نه سڏيو ايمان آڻڻ بعد گناهه وارو نالو بيچڙو آهي. حضور عليه الصلوة والسلام جنهن کي پاڪ ڪيو هجي وري اهڙي شان واري پاڪ دامن جنهن جي شان ۾ سورة نور جا ٻه رکوع نازل ٿين جيڪي ڪل ارڙهن آيتون آهن ۽ حضور عليه الصلوة والسلام جي ازواج مطهرات بابت قرآن گواهه هجي ته اهي پاڪيزه آهن جيئن ته قرآن ڪريم ۾ ازدواجي دستور بيان ڪندي الله تعاليٰ فرمايو آهي. ”الْخَيْثَاتُ لِلْخَيْثِثِينَ وَالْخَيْثِثُونَ لِلْخَيْثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ“ ترجمو: پليت عورتون پليت مردن لاءِ ۽ پليت مرد پليت عورتن لاءِ آهن. ۽ پاڪيزه عورتون پاڪيزه مردن لاءِ ۽ پاڪيزه مرد پاڪيزه عورتن لاءِ آهن. هن مان ثابت ٿيو ته حضور عليه الصلوة والسلام جون ازواج مطهرات سڀ پاڪيزه آهن پوءِ ڪيئن حضرت عائشه يهوديءَ جو نالو حضرت عثمان جهڙي شخصيت مٿان مڙهيندي وري ظلم هيءَ ته قتل، جهڙو بيچڙو فعل حضرت عثمان جهڙي شخصيت لاءِ رڳو تجويز نه پر ماڻهن کي ان تي اڪسائي وري

جڏهن بلوائي خليفه مظلوم کي شهيد ڪن ته ان جي قصاص لاءِ پاڻ اتي جنگ ۾ شريڪ ٿئي اهو عقل ۽ نقل جي خلاف ۽ نافابل قبول حقيقت آهي. تاريخ قرآن ۽ حديث نه آهي جو ان کي ضرور قبول ڪجي. خود حديث شريف کي قبول ڪرڻ لاءِ اهم شرط رکيا ويا آهن جن جي معيار تي جيڪي حديثون آيون انهن کي قبول ڪيو ويندو. پر جيڪڏهن قرآن ۽ حديث سان ٺهڪي نه اچن سي تاريخي ڏند ڪٿائون ڪيئن وٺيون.

وري شيمن جون تاريخي حقيقتون اڪثر ابومخنف، لوط بن علي ۽ هشام بن محمد بن سائب تي بنياد رکن ٿيون. جيئن ته تاريخ طبري سڄي ابو مخنف جي روايتن سان ڀريل آهي اهي غالباً شيعه تقيه باز ۽ ڪذاب يعني وڏا ڪوڙا هئا. (منهاج السنة) انهن ڪوڙن پنهنجي حاسديت سبب ڪيتريون تاريخي حقائق کي مسخ ڪري هميشه لاءِ حقيقت جي طالبن کي رڳو اصل حقيقت کان محروم نه ڪيو آهي پر عالم تحقيق کي اوجھل بنائي ڇڏيو آهي. جنهن سبب امت مسلمہ افراتفري، انتشار ۽ جنگ وجدال جو شڪار بنجي وئي آهي. اهو وڏو الميه آهي جنهن جا اهڙا مؤرخ ذميوار آهن.

حضرت عثمان جي دور جون فتوحات

آفريقا، قسطنطينه، آرمينه، قبرص، طبرستان حضرت عثمان جي دور ۾ فتح ٿيا حضرت عمر جي شهادت بعد خراسان، فارس، آذربائيجان ۽ سبجستان جيڪي حضرت عمر جي دور ۾ فتح ٿيا انهن ۾ باغين مٿو ڪنيو ۽ انهن علائقن تي قابض ٿيا مگر حضرت عثمان انهن کي دوباره فتح ڪري

سلطنت اسلاميه ۾ داخل ڪيا. ان ريت ڪابل ۽ غزني فتح ڪري سلطنت اسلاميه جون سرحدون هندستان تائين پهچايون. (ڪامل ۲ ۽ فتوح البدان)

حضرت علي رضي الله تعالى عنه جي خلافت

۲۵ ذوالحج حضرت علي ڪرم الله وجهه جي خلافت عمل ۾ آئي. جيڪا انهيءَ ترتيب سان برحق آهي. ان ريت حضرت علي حضور عليه الصلوة والسلام جو چوڻون نمبر خليفه مقرر ٿيا ان تي امت مسلمه جو اجماع آهي. جيئن ته فرائض الاسلام، شرح فقه اڪبر، شرح عقائد ۽ منهاج السنة ۾ آهي. جيئن ته حضرت عثمان جي شهادت واقع ٿي چڪي هئي ان ڪري وڏن اصحابن ڪرامن حضرت عليءَ کان مطالبو ڪيو ته قاتلن کان قصاص ورتو وڃي جو خدا جو حڪم آهي. جنهن تي حضرت علي جو چوڻ هو ته هينئر بلوائن جو زور آهي. ڪجهه وقت انتظار ڪيو وڃي مگر ان مسئلہ مسلمانن ۾ زور ورتو.

حضرت بيبي عائشه، حضرت زبير جيڪو عشرة مبشرة منجهان هجڻ سان گڏوگڏ حضور عليه الصلوة والسلام جو پڦاٽ هو. حضرت طلحة عشرة مبشرة هجڻ سان گڏوگڏ حضور عليه الصلوة والسلام جو مرجاءِ نشان هو. جنهن جنگ احد ۾ جڏهن ڪافرن کي ڪجهه سرسي ملي ڪجهه مسلمان شهيد ٿيا کي پڇڻ لڳا. ڪافرن حضور عليه الصلوة والسلام کي شهيد ڪرڻ لاءِ تير وسايا تڏهن حضرت طلحة حضور عليه الصلوة والسلام کي پنهنجي پٺيان بيهاري ڍال سان حضور عليه

الصلوة واسلام جو پڄاء ڪيائين. جنهن سبب سندن سڄو بدن تيرن سان چڙجي ويو. وري جڏهن ڀال هٿن مان ڪري پيس ته حضور عليه الصلوة والسلام تائين پهچندڙ تيرن کي هٿن سان روڪيندو رهيو جنهن سبب سندس هڪ هٿ مبارڪ ڪيرو ٿي ويو. انهن قصاص وٺڻ لاءِ تحريڪ هلائي آخر جنگ جمل جو معرڪه ۳۵هـ ۾ تيار ٿيو. حضرت علي جو لشڪر هڪ پاسي ته ٻئي پاسي هن حضراتن جو لشڪر بالآخر حضرت قعقاع جي ڪوشش سان ٻنهي ڌرين جي وچ ۾ صلح طئي ٿيو مگر ابن سبا ۽ ٻين بلوائين ڏٺو ته اسان حضرت عثمان رضي الله تعالى عنه جا قاتل آهيون حضرت علي اسان کان قصاص وٺندو. هنن عافيت هن ۾ سمجهي ته وڳوڙ ختم نه ٿئي. ابن سبا جي مشوري سان بلوائن رات جي وقت ستلن کي شينون ڪيو. پوءِ ٻنهي طرفن ۾ جنگ شروع ٿي وئي انهي جنگ ۾ پنج هزار ماڻهو هڪ طرف جا شهيد ٿي ويا، ان ريت ابن سبا بلوائن پنهنجي سازش ۾ ڪامياب ٿي ويا. انهي جنگ ۾ حضرت زبير ۽ حضرت طلحة به شهيد ٿي ويا. (بدايه و طبري ڪامل ۳)

حضرت امير معاويه جيڪو حضرت عثمان جو سوٽ هو اهو قصاص لاءِ آيو جنهن ڏٺو ته قاتلان عثمان کان قصاص نه ورتو ويو پر وري به انهن ماڻهن مان هڪڙن کي عهدن تي فائز ڪيو ويو ۽ ٻيا حضرت علي سان گڏ آهن ته پوءِ هن جنگ لاءِ تياري ڪئي. حضرت علي دور اندوشي کان ڪم وٺندي هڪ وفد حضرت امير معاويه ڏانهن موڪليو ته جيئن هن کي سمجهائين ته بيعت قبولي. حضرت معاويه انهن کي جواب ڏنو

تہ پھريائين حضرت علي انهن قاتلن کان قصاص وٺي پوءِ آءِ سندس بيعت ڪندس. جيڪڏهن حضرت علي قصاص نہ وٺي سگهي تہ پاڻ انهن کان پري رهي تہ آئون قصاص وٺان. ان نياپي سان حضرت معاوية حضرت علي ڏانهن هڪ وفد پڻ موڪليو حضرت علي ان ڳالهه لاءِ تيار نہ ٿيا. جيئن نهج البلاغه مڪتوب ۵۸ ۽ مڪتوب ۹ ۾ آهي. بالآخر سـ۳۷ هـ ۾ جنگ صفين جو خون خوار واقعو پيش آيو. جنهن ۾ حضرت عمار ۽ بيا ڪيترائي اصحابي شهيد ٿي ويا. هڪ اندازي موجب حضرت معاوية جي لشڪر منجهان ويهه هزار ماڻهون ۽ حضرت علي جي لشڪر منجهان چاليهه هزار ماڻهون شهيد ٿيا. حضرت معاوية جي لشڪر قرآن نيزن تي ٻڌي مٿي کنيا تہ قرآن حڪيم مطابق فيصلو ٿئي پوءِ جنگ بند ٿي فيصلو ٿيو تہ هر هڪ طرف کان هڪ امين مقرر ٿي جنهن کي فيصله تحڪيم چيو وڃي ٿو. حضرت علي جي طرف کان ابوموسيٰ اشعري ۽ حضرت امير معاوية جي طرفان حضرت عمرو بن العاص امين مقرر ٿيا. هيءُ جيڪو فيصله ڪندا پنهنجن ڌرين کي قبول هوندو ۽ منظور ڪرڻو پوندو هن منجهان ظاهر آهي تہ حضرت عائشه، حضرت زبير حضرت طلحه ۽ حضرت معاوية جي جنگ براه راست حضرت علي سان نہ هئي نہ ئي انهن جو اهو مقصد هو.

هنن حضراتن جو مقصد صرف قاتلن کان پنهنجي ڪردار موجب قصاص وٺڻ هو. توهان ڪتاب ڪامل في التاريخ کولي ڏسو تہ حضرت معاوية حضرت علي جي بيعت ۽ خلافت جو شروع ۾ انڪاري نہ هو. ان ڳالهه جي تصديق لاءِ مٿين حقيقت کان علاوه هيءُ واقعو شاهد عدل آهي. تہ مدينه پاڪ

لڳ عباسين جي ننڍڙي رياست قائم هئي. ان جي حڪمران مسلمانن جي افراتفري ڏسي مدينه پاڪ تي حملہ جو ارادو ڪيو جڏهن حضرت معاوية کي اها خبر پهتي ته ترت حضرت معاوية هن کي ڌمڪي ڀريو حڪم لکي موڪليو ته اڙي عيسائي! اسان جي اختلاف کي ڏسي دماغ خراب نه ٿئي جيڪڏهن تو کا به حرڪت ڪئي ته حضرت علي جو پهريون سپاهي آءٌ هوندس. جيڪو تنهنجو مقابلو ڪندو. (ڪامل ۳)

توهان اندازو لڳايو ته حضرت معاوية حضرت علي جو پاڻ کي سپاهي لکي رهيو آهي. اهڙي طرح حضرت طلحه قاتلانہ حملي ۾ آخري حالت ۾ زمين تي ڪريل آهي اتان اچي هڪ شخص لنگهيو ان کي سڏ ڪري چيائين ته تون حضرت علي جي لشڪر منجهان آهين هن چيو هائو. حضرت طلحه چيو ته هٿ ڊگهو ڪر آءٌ حضرت علي لاءِ تنهنجي هٿ تي بيعت ٿو ڪريان (ڪامل) صبح جي وقت حضرت علي جڏهن حضرت طلحه وٽان اچي لنگهيو ڏٺائين ته حضرت طلحه شهيد ٿيو پيو آهي وڌي اچي حضرت علي روئي سندس ان هٿ کي چميو جيڪو حضور عليه الصلوة والسلام جي بچاءَ لاءِ بي طاقت ٿي چڪو هو. (ڪامل)

انهن حقيقتن کي سامهون رکندي منصف آسانيءَ سان فيصله ڪري سگهي ٿو ته انهن حضراتن مان ڪنهن به جنگ ذاتيات جي ڪري نه ڪئي آهي، بلڪ اصل مقصد قصاص هو جنهن جي لاءِ بلوائي رکاوٽ هيا اصل جنگ انهن سان هئي. جڏهن ٻئي حڪم حضرت ابو موسيٰ اشعري ۽ حضرت عمرو بن عاص دومة الجندل جي مقام تي پنهنجن ڌرين جي فيصله

لاءِ بهتا تڏهين پنهين جئن فيصله ڪيو ته خلافت مجلس شوريٰ جي حواليه ڪجي جنهن کي اهي چاهين ان کي خليفه مقرر ڪن. حضرت علي جي معزوليءَ جو حضرت ابو موسيٰ اعلان ڪري جڏهن ته حضرت امير معاوية جي معزوليءَ جو اعلان حضرت عمرو بن عاص ڪري مگر حضرت عمرو بن عاص اعلان نه ڪيو جنهن سبب وڳوڙ ختم نه ٿيو (الڪامل البدايه) حضرت عمرو بن عاص ڏٺو ته حضرت علي جي معزوليءَ جو اعلان ابو موسيٰ ڪيو ته هاڻي ڪو به خليفه نه رهيو. پوءِ حضرت عمرو بن عاص حضرت معاوية لاءِ خلافت جي تحريڪ هلائي ان ريت حضرت معاوية پنهنجي خلافت جي دعويٰ ڪئي. (طبري جلد ۳ منهاج السنة جلد ۲) اها انهن جي اجتهادي غلطي هئي ڇاڪاڻ ته حضرت علي جي خلافت حق هئي اهل عقد وحل بيعت ڪري چڪا هئا. جيئن ته اهي ٻئي صحابه هئا. جن لاءِ اسان کي حضور عليه الصلواة والسلام جي صدقي عزت ۽ محبت ڪرڻي آهي. جهڙي طرح اڳ ۾ ان سلسله جون حديثون گذريون آهن. ان ڪري اسان کي سندن بابت زبان کولڻ جو حق نه آهي. ٻي صورت ۾ ايمان جو خطرو آهي. وري اهو مسئلہ نه ايمانيات منجهان آهي نه ئي قبر ۽ حشر ۾ ان بابت پڇا ٿيندي نه ئي اسان تي انهن بابت فيصله ڪرڻ جو ذمه آهي ان ڪري ان مسئلہ بابت خاموشي اختيار ڪجي جنهن ۾ عاقبت ۽ سلامتي آهي.

حديث شريف ۾ آهي ته عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قَالَ يَكُونُ لِأَصْحَابِي مِنْ بَعْدِي ذَلَّةٌ يُغْفَرُهَا اللَّهُ لَهُمْ بِسَابِقَتِهِمْ مَعِيَ يَعْمَلُ بِهَا قَوْمٌ مِنْ بَعْدِهِمْ فَيُكَفِّرُهُمُ اللَّهُ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ (شدذات)

ترجمه: حضور صلی الله علیه وسلم جن کان روایت آهي سائين جن فرمايو ته مون کان بعد منهنجن اصحابن ۾ ڪجهه اقرا تفريون ٿينديون جن کي الله تعالیٰ منهنجي ساٿ سبب معاف فرمائيندو. انهن کان بعد هڪ اهڙي قوم هوندي جيڪا ان کي وٺندي. الله تعالیٰ انهن کي منهن ۾ جهنم ۾ وجهندو. ان ڪري انهن حضراتن بابت زبان ڪشائيءَ کان پاسو ڪرڻ گهرجي.

جيئن ته حضرت علي جو تقريباً پنج سال دور اندروني خلقشار ۽ مسلمانن جي باهمي جنگ وجدال جو شڪار رهيو. وري مسئلہ تحكيم بعد حضرت جي لشڪر منجهان خارجي نڪتا جن حضرت علي سان وڏيون جنگيون ڪيون. ان سبب حضرت علي جي دؤر ۾ ڪا به قابل ذڪر فتح نه ٿي البتہ سندس حڪم مطابق سندس فوجي دستن پيش قدمي ڪئي مگر قلات وٽ سڄو دستو دشمن هٿان شهيد ٿي ويو. (فتوح البلدان)

دعائو جو محتاج

الفقيه لاشي عبدالرحمن

التتوي غفر له

تقریظ: محترم جناب ڊاڪٽر حافظ غلام محمد ڏاهري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حامداً ومصلين

زير نظر ڪتاب حضرت علي المرتضيٰ شير خدا ڪَرَّمَ اللهُ وجهه جن جي سيرت طيبه جو هڪ عظيم شاهڪار آهي. جيڪو سنڌ جي هڪ مايه ناز عالم باعمل، رئيس المفسرين فخر الواعظين حضرت علامه الحاج محمد اديس ڏاهري ادام الله فيوضه جن جي محنت جو نتيجو آهي. پاڻ وعظ ۽ تبليغ سان گڏ تصنيف ۽ تاليف جو ڪم به هٿ ۾ کنيو اٿن جيڪو انتهائي اهم ۽ مشڪل آهي. پاڻ خلفاء راشدين سڳورن جي سيرت طيبه بابت علحده علحده ڪتاب لکي عظيم احسان ڪيو اٿن. شال رب ڪريم جل جلاله کين خضري حياتي عطا فرمائي جو سندن رهيل تصنيفات به جلد منظر عام تي اچي وڃي. خاص ڪري تفسير ”احسن البيان“ جا باقي رهيل ٻارا به پڙهي قلبي سڪون حاصل ڪيون. آمين ثم آمين.

حضرت قبل سائين جن جي حڪم موجب راقم پنهنجي ڪم علمي ۽ ڪم فهميءَ کي شدت سان محسوس ڪندي ”خارجي تحريڪ“ ۽ حضرت علي المرتضيٰ ۽ حضرت امير معاويه جي جنگ بابت اهل سنت جي موقف متعلق لکيو آهي. جنهن جو پس منظر هن طرح آهي.

حضرت محمد ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو ارشاد گرامي آهي ته ”اي علي! تون منهنجي امت ۾ حضرت عيسيٰ ابن مريم وانگر آهين؟“ (۱)

(۱) مقدمة الكامل للمبرد ايضاً مشکوٰة ص ۵۶۵

پاڻ سڳورن جو فرمان مبارڪ انتهائي اهم معنيٰ رکي ٿو.
پر افسوس جو هڪ جماعت يعني خارجين وري کيس گمراه،
فاسق، فاجر، ڪافر ۽ واجب القتل سمجهيو. (معاذالله)

انهن خارجين جو بنياد (جنگ صفين) ۾ پيو ان کان اڳ ۾
اهي خارجي حضرت علي المرتضيٰ جا مخلص، جان نثار،
دوست ۽ ساٿي هئا. پر (تحكيم) کان پوءِ اهي ماڻهون سندن
جاني دشمن ٿي پيا. اصل صورت حال هن طرح آهي ته حضرت
علي المرتضيٰ حضرت امير معاويه رضي الله تعالى عنهما سان
اختلاف جي ڪري جنگ لاءِ تيار ٿيو ۽ حضرت امير معاويه
رضي الله تعالى عنه پنهنجي طرف جي فوجين کي حڪم ڪيو
ته نيزن تي قرآن شريف کڻي مٿي بلند ڪيو. جنهن جو مطلب
اهو هو ته اسان ٻئي فرقا مسلمان آهيون تنهن ڪري تلوار سان
فيصلو نه ڪرڻ گهرجي، بلڪ قرآن شريف جي حڪم مطابق
فيصلو ڪرڻ گهرجي. اهو ڏسي حضرت علي رضي الله تعالى
عنه کي سندن جان نثارن چيو ته ڳالهه بلڪل معقول ۽ درست
آهي. قرآن شريف کي رکي فيصلو ڪيو وڃي ۽ انهيءَ فيصلي
ڪرائڻ تي حضرت علي المرتضيٰ تي سندس جان نثارن تمام
گهڻو زور ڀريو جنهن ڪري حضرت علي المرتضيٰ تحكيم تي
راضي ٿيو ۽ حضرت علي المرتضيٰ ۽ حضرت امير معاويه جي
وچ ۾ هڪ دستاويز لکيو ويو، جنهن ۾ اهو لکيو ويو ته
حضرت علي رضي الله تعالى عنه ۽ حضرت امير معاويه رضي
الله عنه حڪم يعني فيصلو ڪندڙن جي فيصلي کي تسليم
ڪندا.

حضرت علي المرتضى جي طرف کان حضرت ابو موسيٰ اشعري نمائنده مقرر ٿيا ۽ حضرت امير معاويه جي طرف کان حضرت عمرو بن العاص (فاتح مصر) نمائندو مقرر ٿيو. فيصلي کان پوءِ حضرت علي المرتضى جا اهي ٽي دوست جن کيس تحكيم يعني فيصلي ڪرائڻ تي زور پريو هو اهي اعتراض ڪرڻ لڳا ته اوهان فيصلو ڇو ڪرايو حالانڪ ”ان الحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ“ يعني خدا تعاليٰ کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي به فيصلي جو حق نه آهي.

لهذا اهي ماڻهو جن جو تعداد ڇهه هزار هو حضرت علي المرتضى کان ناراض ٿي ڪوفي جي ڀرسان هڪ ڳوٺ نالي ”حروراءِ“ ۾ گڏ ٿيا. ”حروراءِ“ ۾ گڏ ٿيڻ ڪري حضرت علي المرتضى انهن جو نالو حروري رکيو. پر خارجي انهيءَ نالي سان پاڻ کي نه سڏرائيندا هئا. فقط هڪ خارجي شاعر پاڻ کي ”حروري“ سڏيو آهي. عام ماڻهو انهن کي خارجي چوندا هئا ڇو ته اهي ماڻهو امير المؤمنين جي اطاعت کان خارج ٿي ويا هئا ۽ وقت جي خليفن جي خلاف به خروج ڪيو هئائون.

خارجين مان وري ٻن خارجي شاعرن پنهنجي جماعت لاءِ ظاهر ظهور خارجي لفظ استعمال ڪيو آهي. هڪ قطري بن الفجاء المازني جنهن ابو خالد قناني کي جيڪو جهاد تي نه ويو هو جهاد جي رغبت ڏيارڻ لاءِ هيءَ شعر پڙهيا.

أَبَا خَالِدِيَا انْفِرْ فَلَسْتَ بِخَالِدٍ وَمَا جَعَلَ الرَّحْمَنُ عُدْرًا لِّقَاعِدِ
اي! ابو خالد (جهاد لاءِ) نڪر ڇو ته تون هميشه زنده نه

رهندين. الله تعاليٰ جهاد کان ويهي رهندڙن جو عذر نه ٻڌندو.

اتْرَعَمْ اِنَّ الْخَارِجِيَّ عَلَى الْهُدَىٰ وَأَنْتَ مُقِيمٌ بَيْنَ لِصٍّ وَجَاحِدٍ

ڇا تون سمجهين ٿو ته خارجي هدايت تي آهن_ حالانڪ
تون ته چورن ۽ منڪرن (غير خارجين) جي وچ ۾ رهندڙ آهين.
ٻئي شاعر عيسيٰ بن فاتڪ خطي خوراج جو لفظ استعمال
ڪيو آهي جيئن سندس شعر آهي

كَذَبْتُمْ لَيْسَ ذَاكَ كَمَا زَعَمْتُمْ وَلَكِنَّ الْخَوَارِجَ مُؤْمِنُونَ

توهان ڪوڙا آهيو توهان جو گمان غلط آهي. اصل ۾
خارجي ئي مؤمن آهن. اهي باغي خارجي لفظ کي خروج الجهاد
مان مشتق قرار ڏيندا آهن. ۽ انهن پنهنجو نالو ”شاري“ يا
”شراة“ رکيو هو. جنهن جو مطلب اهو وٺندا هئا ته جنت جو
خريدار يا خدا جي رضا جو خريدار يا خدا جي راه ۾ پنهنجي
جان کي وڪڻندڙ. جيئن معدان اياڌي خارجيءَ جو هيءُ شعر
ان ڳالهه ڏانهن اشارو ڪندڙ آهي.

سَلَامٌ عَلَى مَنْ بَايَعَ اللَّهَ شَارِيًا وَلَيْسَ عَلَى الْحَزِ الْمَقِيمِ سَلَامٌ

سلام هجي ان شخص تي جنهن جان وڪڻي الله سان بيعت
ڪئي. جيڪي ماڻهون جهاد نٿا ڪن انهن تي سلام نه هجي.

حضرت علي المرتضيٰ رضي الله عنه خارجين کي سمجهائڻ

لاءِ حضرت عبدالله بن عباس کي موڪليو جنهن انهن کان پڇيو
تہ مَا الَّذِي نَقَمْتُمْ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ؟ يعني اوهان امير المؤمنين
کان ڇو ناراض ٿيا آهيو؟ خارجين جواب ڏنو ته قَدْ كَانَ
لِلْمُؤْمِنِينَ أَمِيرٌ فَلَمَّا حَكَمَ فِي دِينِ اللَّهِ خَرَجَ مِنَ الْإِيمَانِ فَلَيْسَ
بَعْدَ أَقْرَارِهِ بِالْكَفَرِ نَعْدُ لَهُ يَعْنِي پَاڻ امير المؤمنين هو پر جڏهن
حكم الهي ۾ تحكيم (ماڻهن کان فيصلو ڪرائڻ) تي راضي
ٿيو ته ايمان کان خارج ٿي ويو. ان ڪري پاڻ توبه ڪري ۽
ڪفر جو اقرار ڪري ته اسان سندن سات ڏيون.

حضرت ابن عباس فرمايو ته اهو مؤمن جنهن جي ايمان ۾
 ڪڏهن به شڪ جو شائبو نه رهيو هجي اهو وري ڪيئن ڪفر
 جو اقرار ڪري سگهي ٿو؟ خارجين چيو ته پاڻ تحڪيم ڪئي
 اٿس ان ڪري ڪافر ٿي ويو آهي. حضرت عبدالله بن عباس
 فرمايو ته تحڪيم ته ننڍن ننڍن معاملن ۾ به جائز آهي. جهڙي
 طرح مڙس ۽ زال جي اختلافن جي باري ۾ الله تعاليٰ قرآن مجيد
 ۾ فرمائي ٿو. ”وَأَن خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكْمًا مِّنْ أَهْلِ
 وَحَكْمًا مِّنْ أَهْلِهَا“ (۱)

هن آيت جو خلاصو مطلب اهو آهي ته زال ۽ مڙس جي
 اختلافن کي نبيرو لاءِ هڪڙو حڪم مڙس جي خاندان مان ۽
 هڪ حڪم زال جي خاندان مان چونڊيو وڃي ان کان پوءِ
 اختلافي معاملن جي باري ۾ فيصلو ڪيو وڃي. هن مان ظاهر
 ٿيو ته تحڪيم (ٽئين در کان فيصلو ڪرائڻ) قرآن شريف مان
 ثابت آهي تنهن ڪري تحڪيم ڪفر ۽ بي ديني نه آهي اهڙي
 طرح احرام جي حالت ۾ جيڪڏهن ڪنهن شخص کان ڪو
 جانور مري وڃي يعني حرم جو شڪار ڪري ته ان لاءِ به
 تحڪيم جو حڪم آيو آهي ”يَحْكُمُ بِهِ ذُوا عَدْلٍ مِّنْكُمْ“ (۲)

(حرم شريف جي شڪار متعلق) ٻه عدل وارا ماڻهو فيصلو
 ڪن جنهن جو صاف مطلب اهو آهي ته ان شڪار ڪرڻ جو
 فديو اهو آهي جيڪو ٻه عادل ماڻهو مقرر ڪن.

جڏهن انهن معاملن ۾ تحڪيم جائز آهي ته پوءِ اسان جي
 معاملي ۾ به تحڪيم جائز آهي. اهو ٻڌي خارجي پاڻ ۾ چوڻ

لڳا ته انهيءَ سان بحث نه ڪيو ڇو ته اهو اهڙي قوم (قريش) جو فرد آهي جنهن جي متعلق الله تعاليٰ قرآن شريف ۾ فرمايو آهي ته ”بَلْ هُمْ قَوْمٌ خِصْمُونَ“ (۱) يعني اهي قريش وارا جهڳڙالو قوم آهن ۽ هڪ ٻئيءَ جي جاءِ تي قرآن شريف ۾ آهي ”وَتُنذِرُ بِهِ قَوْمًا لَّدَا“ (۲) يعني اي محمد صلي الله عليه وسلم هن قرآن سان جهيڙيڪار قوم (قريش) کي ڊيڄارين جڏهن حضرت عبدالله بن عباس جو چوڻ نه مڃيائون ته حضرت علي المرتضيٰ پاڻ انهن کي سمجھائڻ لاءِ ويا ليڪن وري به ساڳيا اعتراض ڪيائون ۽ ڳالهه نه مڃيائون. تنهن تي حضرت علي المرتضيٰ ڪرم الله وجهه جن هيءُ شعر فرمايو.

يَا شَاهِدَ اللَّهِ عَلَيَّ فَاشْهَدْ   إِنِّي عَلَى دِينِ النَّبِيِّ أَحْمَدُ
اي ڪائنات! تون شاهد رهجان ته آءُ حضرت محمد صلي الله عليه وسلم جي دين تي قائم آهيان.

مَنْ شَكَّ فِي اللَّهِ فَإِنِّي مَهْتَدُ
جيڪڏهن ڪو الله تعاليٰ جي باري ۾ شڪ ڪري ٿو اهو گمراهه آهي آءُ ته هدايت تي آهيان يعني آءُ الله تعاليٰ ۾ ڪو به شڪ نٿو ڪيان.

حضرت علي المرتضيٰ وري ٻيهر حضرت ابن عباس کي خارجين ڏانهن سمجھائڻ لاءِ موڪليو ليڪن وري به ساڳي گفتگو ٿي ۽ خارجي ضد کان نه لٿا. ان کان پوءِ دوباره حضرت علي المرتضيٰ جن پاڻ انهن کي سمجھائڻ لاءِ ويا ۽ پاڻ يزيد بن قيس ارجئي جي تنبوءَ وٽ وڃي ٻه رڪعتون نماز پڙهي ان کان پوءِ لٽ مبارڪ تي ٿيڪ ڏئي تقرير شروع ڪيائون خارجين

وري به ساڳيا اعتراض ڪيا ۽ حضرت علي المرتضيٰ ڪي چيائون ته تون توبه ۽ استغفار ڪر. حضرت علي المرتضيٰ شير خدا فرمايو **اَسْتَغْفِرُ اللهَ رَبِّي مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ وَاتُوبُ اِلَيْهِ.**

اهو ٻڌي خارجي حضرت علي المرتضيٰ سان اچي گڏ ٿيا ۽ ڪوفي ۾ حضرت علي المرتضيٰ سان گڏ جمع جي نماز ادا ڪيائون. مسجد مان نڪرڻ کان پوءِ خارجي چوڻ لڳا ته امير المؤمنين تحڪيم (ماڻهن کان فيصلو ڪرائڻ) ڪي گناه ۽ گمراهي تسليم ڪيو آهي. انهيءَ ڳالهه جو اطلاع جڏهن حضرت علي المرتضيٰ ڪي مليو ته پاڻ انهيءَ وقت تقرير ڪرڻ شروع ڪيائون جنهن ۾ خارجين جي انهيءَ گفتگو جي ظاهر ظهور ترديد ڪيائون. پاڻ تقرير ۾ فرمايائون ته جيڪو به شخص تحڪيم ڪي گمراهي سمجهي ٿو اهو شخص پاڻ گمراه آهي. اهو ٻڌي خارجي وري حضرت علي المرتضيٰ کان ڪاوڙجي ناراض ٿي هليا ويا. حضرت ابن عباس انهن کي ٽيون ڀيرو سمجھائڻ ويو ليڪن خارجي نه مڙيا. ان کان پوءِ وري حضرت علي المرتضيٰ خارجين کي سمجھائڻ ويو. جنهن تي اڳين اعتراضن سان گڏ وري ٻيو به هڪ اعتراض ڪيائون جنهن جو حضرت علي المرتضيٰ انهن کي تسلي بخش جواب ڏنو. اهو ٻڌي هڪ هزار خارجي وري اچي حضرت علي المرتضيٰ سان گڏيا.

خارجين سان جنگ

جڏهن خارجي ڪافي سمجھائڻ کان پوءِ به باز نه آيا ته حضرت علي المرتضيٰ انهن سان جنگ ڪئي. پر جنگ جي شروعات انهن ڪئي.

حضرت علي المرتضى تي سندس سائين ڪافي ڀيرا زور ڀريو ته خارجين سان جنگ ڪريو پر پاڻ فرمايائون. آءُ تيسائين تلوار نه کڻندس جيستائين هو منهنجي خلاف تلوار نه ٿا کڻن.

اهڙي طرح هڪ دفعي هڪ خارجي نالي ”عروه بن اديسه“ حضرت علي المرتضى جي رفيقن تي حملو ڪيو جن مان ”اشعث“ نالي هڪ شخص خچر تي پنيرو وڃي رهيو هو ته عروه خچر جي پنيءَ تي تلوار وهائي ڪڍي جنهن ڪري جهيڙي جي شروعات ٿي. ان کان پوءِ وري هڪ ٻئي خارجيءَ حضرت علي جي جماعت تي حملو ڪيو ۽ ٽن ڄڻن کي شهيد ڪيائين. ان کان پوءِ پوري جماعت تي حملو ڪندو رهيو ۽ هي شعر پڙهندو رهيو.

أَقْتُلْهُمْ وَلَا أَرَىٰ عِلْيًا
وَلَوْ بَدَا أَوْ جَرَتْهُ الْخَطِيئَا

آءُ انهن کي قتل ڪري رهيو آهيان پر علي ڏسڻ ۾ ڪو نه ٿو اچي جيڪڏهن اهو مون کي ملي ويو ته آءُ کيس منهن ۾ ”خطي“ نيزو هڻي ڪيندس.

اهو ٻڌي حضرت علي المرتضى اڳتي وڌيو ۽ کيس جهنم رسيد ڪيائين. پوءِ ته لڙائي وڌي وئي. جنگين ۾ خارجين کي سدائين شڪست ملي. حضرت علي ۽ خارجين جي وچ ۾ جيڪا مشهور جنگ لڳي اها جنگ ”نهروان“ آهي.

جنگ نهروان: هيءَ جنگ ”نهروان“ (ايران جي سرحد)

جي ڀرسان ٿي. هن جنگ جي باري ۾ حضرت علي المرتضى هيءَ پيشنگوئي فرمائي هئي ته منهنجن رفيقن مان ڏهن ڄڻن کان وڌيڪ هن جنگ ۾ شهيد نه ٿيندا ۽ خارجين مان وري ڏهن ڄڻن کان وڌيڪ بچي نه سگهندا.

”وَاللّٰهُ مَا يَقْتُلُ مِنْكُمْ عَشْرَةً وَلَا يَفْلِتُ مِنْهُمْ عَشْرَةً“

يعني: خدا جو قسم توهان مان ڏهن کان وڌيڪ شهيد نه ٿيندا ۽ انهن خارجين مان ڏهن کان وڌيڪ بچي نه سگهندا. جڏهن جنگ شروع ٿي ته خارجي جنگ کان لهرائي پاسو ڏئي وٺي پڳا. اهو ڏسي حضرت علي المرتضيٰ کي سندس ساٿين چيو ته سائين! توهان جي پيشنگوئي غلط ثابت ٿي، خارجي واپس هليا ويا. اهو ٻڌي حضرت علي المرتضيٰ فرمايو. ”وَاللّٰهُ مَا كَذَبْتُ وَلَا كَذَبْتُ“ يعني: خدا جو قسم مون ڪڏهن به ڪوڙ نه ڳالهائيو آهي ۽ نه وري ڪڏهن ڪنهن ڳالهه ۾ ڪوڙو ٿيو آهيان. منهنجي ڳالهه ضرور سچي ٿيندي. ٿوري دير کان پوءِ چيائون ته سائين خارجي پل جي طرف ڏانهن وڃي رهيا آهن. تنهن تي پاڻ فرمايائون. ”وَاللّٰهُ لَنْ يَبْلُغُوا النُّظْفَةَ“ يعني: خدا جو قسم اهي خارجي پاڻيءَ تائين پهچي نه سگهندا. پوءِ واقعي ائين ٿيو جو خارجي پل جي وَر وٽان واپس اچي ويا ۽ سخت جنگ لڳي جنهن ۾ ڪافي تعداد ۾ خارجي مارجي ويا. فقط اٺ چٽا جان بچائي وٺي پڳا ۽ حضرت علي سائينءَ جي ساٿين مان نَوَ چٽا شهيد ٿيا. انهيءَ جنگ، نهروان کان پوءِ به خارجين سان ڪجهه لڙايون ٿيون ليڪن خارجي سدائين ناڪام ٿيندا رهيا.

حضرت علي المرتضيٰ ۽ حضرت امير معاوية رضي الله عنهما جي درميان جنگ ٿيڻ جي ڪري ڪجهه شيعا حضرت امير معاوية تي اعتراض ڪندا آهن. انهن جي اعتراضن جا جواب باصواب ڏجن ٿا.

اعتراض ۱- حضرت علي المرتضى وقت جو خليفو ۽ امير المؤمنين هو انهيء سان امير معاويه جنگ ڪري اسلام کان خارج ٿي ويو. (معاذالله) ۽ وقت جي خليف جي تابعداري جو نه ڪيائين؟

جواب: حضرت امير معاويه رضي الله عنه حضور جن جو اصحابي آهي. اصحابن لاءِ قرآن شريف ۾ حڪم آهي ته: ”رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ“ (پ ۳۰ سورة بينة) يعني الله تعالى انهن کان راضي آهي ۽ اهي (اصحاب) الله تعالى کان راضي آهن. جڏهن اصحابن کان الله تعالى راضي آهي ته پوءِ ماڻهن کي وري ڪنهن اجازت ڏني آهي ته اصحابن کي گهٽ وڌ ڳالهائين. حضور جن فرمايو آهي ته ”إِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا“ (۱) يعني منهنجن اصحابن جو ذڪر نڪري ته خاموشي اختيار ڪريو. انهن کي گهٽ وڌ نه ڳالهايو.

علامه ابن حجر هيثمي لکي ٿو. والواجب ايضا على كل من سمع شيئاً من ذلك ان يثبت فيه والاي نسبته الى احد منهم بمجرد رؤيته في كتاب او سماعه من شخص بل لابد ان يبحث عنه حتى يصح عنده نسبته الى احدهم (۲) خلاصو مطلب ته رڳو ڪنهن ڳالهه کي ڪنهن ڪتاب ۾ ڏسڻ يا ڪنهن شخص جي واتان ٻڌڻ سان ان تي عمل نه ڪيو بلڪ ان ڳالهه جي نسبت جي تصديق ڪبي ۽ بحث مباحثه کان پوءِ ڏسبو ته ان

(۱) مکتوبات امام رباني مکتوب ۲۵۱ ص ۴۱۶- طبراني شريف
الصواعق المحرقة ص ۲۱۶- مطبع ترڪي (۲) الصواعق المحرقة
ص ۲۱۶- مطبع ترڪي

ڳالهه جي نسبت جي سند صحيح ثابت آهي ٻا نه؟ پوءِ جيڪڏهن واقعي اها ڳالهه ثابت ٿيندي ته ان لاءِ سهڻو تاويل ڪيو باقي فقط تاريخي حوالن تي اعتبار نه ڪيو.

انهي ڪري پاڻ سڳورن فرمايو آهي ته ”لَا تُسَبُّوا أَصْحَابِي فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَتَفَقَ مِثْلَ أَحَدٍ مَا بَلَغَ مِثْلَ مَدِّ حَدِيثِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ“ (۱)

هن حديث مان به اصحابن کي گاريون ڏيڻ ۽ گهٽ وڌ ڳالهائڻ جي منع ثابت آهي ۽ حضرت امير معاوية به اصحابي آهي.

اهڙي طرح ٻي حديث ۾ آهي. ”مَنْ سَبَّ أَصْحَابِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ“ (۲)

هن حديث مان ثابت ٿيو ته جيڪو اصحابن کي گاريون ڏئي ٿو ان تي الله تعاليٰ، ملائڪ ۽ ماڻهو لعنت وجهن ٿا.

ٽين حديث: قال النبي صلى الله عليه وسلم ”إِنَّ شِرَارَ أُمَّتِي أَجْرَاهُمْ عَلَى أَصْحَابِي“ يعني منهنجي امت ۾ اهي ماڻهو بيچرا آهن جيڪي منهنجي اصحابن کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ جي جرئت ڪن ٿا. انهن حديثن جي روشنيءَ ۾ اسان کي گهرجي ته حضرت امير معاوية کي گهٽ وڌ نه ڳالهائون.

باقي حضرت علي المرتضيٰ ۽ امير معاوية جي درميان جيڪي جنگيون ٿيون ان لاءِ اهل سنت و جماعت جو عقيدو هن طرح آهي. امام رباني فرمائي ٿو ته ”ومنازعات ومحاربات ڪه درميان ايشان واقع شده است بر محامل نيڪ صرف بايد ڪردواز هوا و تعصب دور بايد داشت زیرا ڪه آن مخالفات مبني بر اجتهاد

(۱) صحيحين (۲) مکتوبات امام رباني ناقلًا عن طبراني روايت

ابن عباس ص ۴۱۴۔

وتأويل بوده نه بر هوا وهوس چنانكه جمهور اهل سنت بر آنند. اما بايد دانست كه محاربان حضرت امير كرم الله تعالى وجهه بر خطا بوده اند و حق به جانب حضرت امير بوده. ليكن چون اين خطا خطا اجتهداي است از ملامت دور است و از مواخذة مرفوع (۱)

ترجمه: اصحابن ۾ جيڪي به جهڳڙا ۽ جهيڙا ٿيا انهن کي نيڪ جاءِ (سهڻي تاويل) تي حمل ڪرڻ گهرجي. نفسياني خواهش ۽ تعصب کان پري سمجهڻ گهرجي. ڇو ته انهن جي مخالفت اجتهدا ۽ تاويل تي مبني هئي. نفسياني خواهشن ۽ آرزو تي نه هئي. اهو ئي اهل سنت و جماعت جو مذهب آهي. پر جائڻ گهرجي ته حضرت امير المؤمنين علي كرم الله وجهه سان لڙائي ڪندڙ ماڻهون خطا تي هئا ۽ حق حضرت امير المؤمنين علي رضي الله عنه جي طرف هو پر جيئن ته وڙهندڙن جي خطا، اجتهداي خطا آهي. تنهن ڪري ملامت کان پري آهي ۽ ان تي ڪو به مواخذة نه آهي اهو ئي سبب آهي جو پاڻ سڳورن فرمايو آهي ته **اَيَاكُمْ وَمَا شَجَرَ بَيْنَ اَصْحَابِي** (۲) يعني منهنجن اصحابن جي وچ ۾ جيڪي به جهيڙا جهڳڙا ٿيا آهن انهن کان توهان پنهنجو پاڻ کي بچايو. هاڻي حضور جن فرمائن ته پاڻ بچايو ۽ گهٽ وڌ نه ڳالهايو. ۽ اصحابن جا دشمن وري انهن کي گاريون ڏين اها ڳالهه اسلام جي خلاف آهي.

حضرت امير معاوية رضي الله عنه جي باري ۾ ته حضرت علي كرم الله وجهه جو فرمان اڃا به وڌيڪ واضح آهي.

(۱) مکتوبات امام رباني مکتوب نمبر ۲۵۱ ص ۴۱۴ - مطبع ترڪي

(۲) مکتوبات امام رباني ص ۴۱۶ - مکتوب ع ۲۵۱ -

جيئن علامہ ابن حجر ہیتمی مکی لکي ٿو ته حضرت علي
ڪرم الله وجهه فرمايو آهي ته:

۱: قَتَلَايَ وَقَتَلَنِي مُعَاوِيَةُ فِي الْجَنَّةِ رواه الطبراني. (۱)

يعني جنگ ۾ جيڪي ماڻهو منهنجي طرف جا شهيد ٿيا
اهي جنتي آهن. پر جيڪي حضرت امير معاوية جي طرف کان
شهيد ٿيا اهي به جنتي آهن.

۲: إِخْوَانُنَا بَغَوْا عَلَيْنَا (۲)

يعني حضرت عليءَ فرمايو ته جنگ جمل ۾ جن اسان سان
جنگ ڪئي اهي به اسان جا ڀائر آهن جن اسان کان حق جي
طلب ڪئي هئي.

ضروري وضاحت

حضرت علي المرتضيٰ جي هن فرمان مبارڪ ۾ لفظ ”بغوا“
قابل غور آهي. اهو لفظ ”البنغي“ مان ورتل آهي جنهن جي معنيٰ
طلب ڪرڻ آهي. جيئن علامه اسماعيل حقي سورة يوسف
جي آيت شريف ”قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا“ جي تفسير ۾
لکي ٿو: ”نبغي“ وهو من البنغي بمعنى الطلب اي اي شيء نطلب
(۳) هن عبارت مان ثابت ٿيو ته انهيءَ لفظ جي معنيٰ طلب ڪرڻ
آهي عام ماڻهو باغي لفظ کي فقط خراب معنيٰ ۾ سمجهندا آهن
سو غلط آهي جهڙي طرح ”بدعت“ حسنه به هوندي آهي نه
سيئه به هوندي آهي اهڙي طرح باغي خير جو به هوندو آهي ته
باغي شر جو به هوندو آهي جيئن حديث ۾ آهي ”يَا بَاغِيَ الْخَيْرِ“

(۱) تطهير الجنان ص ۱۹ - مطبع ترڪي (۲) تطهير الجنان ص ۳۶ -

مطبع ترڪي (۳) تفسير روح البيان جلد ۴ ص ۲۹۱ - مطبع مصر

أَقْبِلْ وَيَا بَاغِيَ الشَّرِّ أَقْصِرْ (۱) يعني: اي خير جا طالب اڳتي وڌي اچي چڱا ڪم ڪر ۽ برائي جا طالب! پوئتي هٽ ۽ برائي نه ڪر. تنهن ڪري هٽ حضرت علي المرتضيٰ جي فرمان مبارڪ مان مراد آهي ته انهن عثمان جي قاتلن کان قصاص وٺي ڏيڻ واري حق جي طلب ڪئي هئي جيڪا سندن جائز گهر هئي.

۳: حضرت علي المرتضيٰ اعلان ڪرايو ته حضرت امير معاوية ۽ سندس لشڪر جن اسان سان "صفين" واري جنگ ۾ مقابلو ڪيو آهي ايماندار آهن اسين انهن کان ايمان ۾ وڌيڪ ناهيون ڇو جو رب اسان جو هڪ آهي ۽ نبي اسان جو هڪ آهي ۽ اسلامي دعوت ۾ هڪ آهيون. الله ۽ سندس رسول جي تصديق ڪرڻ ۾ هڪجهڙا آهيون. انهن سڀني ڳالهين ۾ اسين انهن کان وڌيڪ نه آهيون فقط حضرت عثمان غنيءَ رضي الله عنه جي خون بابت اختلاف ٿيو آهي. جو اسين قتل عثمان کان بري آهيون.

انهيءَ حضرت عليءَ جي قطعي فيصللي لاءِ ڪتاب نهج البلاغه موجود آهي جيڪو شيعةن وٽ معتبر ڪتاب آهي ۽ اهو ڪتاب حضرت عليءَ جي خطبن ۽ فرمانن جو مجموعو آهي ان ۾ ائين لکيل آهي عبارت هن طرح آهي.

ومن كلام له عليه السلام كتبه الى اهل الامصار يقتص فيه ماجري بينه وبين اهل الصفين وكان بدا امرنا انا التقينا والقوم من اهل الشام. الظاهر ان ربنا واحد ونبينا واحد ودعوتنا في الاسلام واحد والا نستزيدهم في الايمان بالله والتصديق برسوله ولا يستزيدوننا الامر واحد الا ما اختلفنا فيه من دم عثمان ونحن منه براء الخ. (۲)

(۱) مشکوة المصابيح ڪتاب الصوم ص ۱۷۳ - مطبع ڪراچي

(۲) نهج البلاغه جلد ۲ ص ۱۵۱ - مطبع مصر

حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه بابت پاڻ سڳورن جو فرمان:

۱: حضور جن هڪ دفعه حضرت امير معاويه کي هن طرح دعا ڪئي.

”اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ هَذَا دِيًّا مَهْدِيًّا وَاهْدِيهِ“ (۱)

ترجمه: اي الله! (حضرت) امير معاويه کي هدايت ڪندڙ هدايت يافته بناء ۽ ان جي ذريعي ماڻهن کي هدايت ڏي.

۲: هڪ ٻي حديث ۾ آهي ته پاڻ سڳورن حضرت امير معاويه کي هن طرح دعا ڪئي. ”اللَّهُمَّ عَلِّمْ مُعَاوِيَةَ الْكِتَابَ وَالْحِسَابَ وَقِهِ الْعَذَابَ“ (۲)

ترجمه: اي الله! حضرت معاويه کي حساب ۽ ڪتاب سيکار ۽ ان کي جهنم جي عذاب کان بچاء.

۳: حضرت عمرو بن عاص جو بيان آهي ته مون نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم کان امير معاويه بابت هن طرح ٻڌو.

”اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ وَمَكِّنْ لَهُ فِي الْبِلَادِ وَقِهِ الْعَذَابَ“ (۳)

ترجمو: اي الله (حضرت) معاويه کي ڪتاب سيکار ۽ شهر ۾ ان جو ٽڪاڻو بناء ۽ ان کي عذاب کان بچاء.

۴: روايت ۾ اچي ٿو ته پاڻ سڳورن هڪ معاملي ۾ حضرت ابوبڪر ۽ حضرت عمر رضي الله تعالى عنهما کي صلاح، مشوره لاءِ گهرايو ليڪن ٻئي جڳا سوچيندا رهيا ۽

(۱) جامع ترمذي جلد ۷ ص ۲۵۷ - (۲) الاستيعاب ص ۳۸۱ - جلد

۲. مجمع الزوائد ص ۳۵۶ - جلد ۹ ايشا كنز العمال جلد ۷ ص ۸۷ -

(۳) ايشا النجوم الزاهره جلد ۱ ص ۱۳۴ - مطبع مصر. مجمع الزوائد

منبع الفوائد جلد ۹ ص ۳۵۶ - مطبع بيروت

مشوره ڏئي نه سگهيا ته حضور جن فرمايو ”اَدْعُوا مُعَاوِيَةَ اَحْضِرُوهُ
اَمْرَكُمْ فَاِنَّهُ قَوِيٌّ اَمِينٌ“ (۱)

ترجمه: (حضرت) امير معاوية کي سڏ ڪيو ۽ معاملو ان
جي سامهون رکيو ڇو ته اهو قوي آهي (صلاح ڏيندو) ۽ امين
آهي (غلط صلاح نه ڏيندو).

۵: هڪ روايت ۾ آهي ته حضور جن سواريءَ تي سوار ٿيا
۽ حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه کي پنهنجي پٺيان
ويهاريائون ۽ ٿوري دير کان پوءِ پاڻ فرمايائون اي معاوية!
تنهنجي جسم جو ڪهڙو حصو منهنجي جسم کي لڳي رهيو
آهي. ان عرض ڪيو ته يارسول الله! منهنجو پيٽ ۽ (سينو)
توهان جي جسم مبارڪ سان گڏ مليل آهي اهو ٻڌي پاڻ
سڳورن دعا ڪيس. ”اللهم املاه علما“ (۲) ترجمو: اي الله! ان
کي علم سان ڀري ڇڏ.

حضرت امير معاوية بابت اصحابن جي راءِ

۱: هڪ دفعي حضرت عمر فاروق رضي الله تعالى عنه جي
سامهون حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه جي برائي
بيان ڪئي وئي ته پاڻ فرمايائون ”دَعُونَا مِنْ دِمْرِ قَتِي قُرَيْشٍ مَنْ
يُضْحَكُ فِي الْغَضَبِ وَلَا يَنَالُ مَا عِنْدَهُ إِلَّا عَلَى الرَّضَا وَلَا يُؤْخَذُ مَا
فَوْقَ رَأْسِهِ إِلَّا مَنْ نَحَتِ قَدَمَيْهِ“ (۳)

ترجمو: قريش جي ان جوان جي برائي بيان نه ڪريو

(۱) مجمع الزوائد منبع الفوائد جلد ۹ ص ۳۵۶ - مطبع بيروت

(۲) حافظ ذهبي تاريخ الاسلام جلد ۲ ص ۳۱۹ - (۳) ابن عبدالبر

الاستيعاب ص ۲۷۷ - مطبع مصر.

جيڪو ڪاوڙ واري وقت ۾ به ڪلي ٿو (يعني انتهائي بردبار آهي) ۽ ان وٽ جيڪو ڪجهه آهي سو سندس رضامندي کان سواءِ حاصل ڪري نٿو سگهجي.

ان جي مٿي تي جيڪا شيءِ آهي اها سندس پيرن تي جهڪڻ کان سواءِ حاصل ٿي نه سگهندي (يعني انتهائي غيور ۽ شجاع آهي)

۲: حضرت عمر کان منقول آهي ته پاڻ فرمايائون اي ماڻهو! توهان مون کان پوءِ فرقہ بنديءَ کان بچجو پر جيڪڏهن توهان ايئن ڪيو ته سمجهي ڇڏيو ته حضرت امير معاوية شام ۾ موجود آهي. (۱)

۳: حافظ ابن ڪثير نقل ڪري آندو آهي ته حضرت علي المرتضيٰ رضي الله تعالى عنه جن جڏهن جنگ ”صفين“ کان واپس موٽيا ته امير معاوية رضي الله تعالى عنه جي بابت هن طرح فرمايائون:

”أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَكْرَهُوا إِمَارَةَ مُعَاوِيَةَ فَإِنَّكُمْ لَوْ قَدَّ تُمُوهُ رَأَيْتُمُ الرُّؤُوسَ تَنْدِرُ عَنْ كَوَالِهَا كَأَنَّهَا الْحِظْلُ.“ (۲)

ترجمو: اي انسانو! توهان حضرت امير معاوية جي گورنري ۽ امارت کي خراب نه سمجهو. ڇو ته جيڪڏهن توهان ان کي گم ڪيو ته توهان ڏسندا ته توهان جا سر ڪلهن کان ائين ڪپجي ڪرندا جيئن توه پنهجي وٽ تان ڇڄي اچي ڪرندو آهي.

(۱) ابن حجر: الاصابه جلد ۳ ص ۴۱۴ - مطبع مصر (۲)

البدایة والنهاية جلد ۸ ص ۱۳۱ - مطبع مصر

۴: حضرت ابن عباس وٽ هڪ فقهي مسئلہ ۾ حضرت معاوية جي شڪايت ڪئي وئي ته پاڻ فرمايائون. "إِنَّهُ فَقِيهٌ" (۱) ترجمہ: بیشڪ حضرت معاوية رضي الله تعالى عنه فقيه آهي ان جيڪو ڪجهہ ڪيو هوندو علم ۽ فقه جي بنياد تي ڪيو هوندو.

بي روايت ۾ آهي ته حضرت ابن عباس رضي الله تعالى عنه جواب ۾ هن طرح فرمايو: إِنَّهُ صَحِيبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ (۲)

ترجمو: بیشڪ حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه حضور جن جي صحبت جو شرف حاصل ڪيو آهي. تنهن ڪري ان تي اعتراض ڪرڻ اجايو آهي.

۵: حضرت ابن عباس جي آزاد ڪيل غلام حضرت ڪُريب هڪ دفعي حضرت ابن عباس رضي الله عنه وٽ هڪ مسئلي بابت حضرت امير معاوية جي شڪايت واري لهجي ۾ ڳالهه ڪئي ته حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمايو. أَصَابَ أَيُّ بُنْيٍّ لَيْسَ أَحَدٌ مِّنَّا أَعْلَمَ مِنْ مُعَاوِيَةَ (۳)

ترجمو: اي پٽ! حضرت امير معاوية جيڪو ڪجهہ ڪيو سو صحيح آهي ڇو ته اسان ۾ حضرت امير معاوية کان وڌيڪ

(۱) ابن كثير البداية والنهاية جلد ۸ ص ۱۳۱ - مطبع مصر

(۲) ابن حجر الاصابة جلد ۳ ص ۴۱۲ - ايضاً صحيح بخاري جلد

۱ ص ۵۳۱ - مطبع نور محمد دهلي ۱۳۵۷ھ (۳) بيهقي سنن

ڪبري جلد ۳ ص ۲۶ - مطبع حيدرآباد دکن

ڪو به عالم نه آهي هيءُ ته ديني امور جو مثال آهي پر دنياوي ڪمن بابت به حضرت ابن عباس جو قول مشهور آهي.

”مَا رَأَيْتُ أَحَقَّ لِلْمَلِكِ مِنْ مُعَاوِيَةَ (۱)“

ترجمو: مون حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه کان وڌيڪ سلطنت ۽ بادشاهيءَ جو لائق ٻيو ڪو به ماڻهو نه ڏٺو.

۶: حضرت عمير بن سعد رضي الله تعالى عنه جو قول حديث جي مشهور ڪتاب ترمذيءَ ۾ آهي ته حضرت عمر فاروق رضي الله تعالى عنه جڏهن عمير بن سعد کي ”حمص“ جي گورنريءَ تان هٽائي ان جي جاءِ تي حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه کي مقرر ڪيو ته ڪجهه ماڻهن ان بابت گفتگو ڪئي ته حضرت عمير رضي الله تعالى عنه انهن کي سختيءَ سان دڙڪا ڏنا ۽ کين فرمايو ته ”لَا تَذْكُرُوا مُعَاوِيَةَ الْاَيْخِرَ فَاِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ ”اللَّهُمَّ اهْدِهِ“ (۲)

ترجمو: حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه جو ذڪر خير سان ڪريو ڇو ته مون نبي ڪريم صلي الله عليه وآله وسلم جن کان کيس هن طرح دعا ڪندي ٻڌو آهي ته اي الله! هن (امير معاويه) جي ذريعي ماڻهن کي هدايت ڏي.

۷: حضرت سعد بن ابي وقاص رضي الله تعالى عنه جيڪو عشرة مبشرة ۾ شامل آهي ۽ حضرت علي ڪرم الله

(۱) ابن اثير تاريخ ڪامل جلد ۴ ص ۵، ابن حجر الاصابة جلد ۳ ص ۴۱۳- ابن كثير البداية والنهاية جلد ۸ ص ۱۳۵- (۲) جامع ترمذي جلد ۲ ص ۲۴۷- مطبع سعيد ڪمپني ڪراچي

وجهه ۽ حضرت امير معاوية جي جنگين ۾ ڪنهن جو پاسو نه هو فرمائيندو هو. ”مَا رَأَيْتُ أَحَدًا بَعْدَ عُثْمَانَ أَقْصَىٰ مِنْ صَاحِبِ هَذَا الْبَابِ يَعْزِي مَعَاوِيَةَ“ (۱)

ترجمو: مون حضرت عثمان غني رضي الله تعالى عنه کان پوءِ حضرت امير معاوية کان وڌيڪ حق جو فيصلو ڪندڙ نه ڏٺو.

۸: حضرت قبيص بن جابر رضي الله تعالى عنه جو قول آهي ته ”مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَعْظَمَ حِلْمًا وَلَا أَكْثَرَ سُودَدًا وَلَا أَبْعَدَ أَنَاةً وَلَا أَلَيْنَ مَخْرَجًا وَلَا أَرْحَبَ بَاغًا بِالْمَعْرُوفِ مِنْ مَعَاوِيَةَ“ (۲)

ترجمو: مون اهڙو ڪو به ماڻهو نه ڏٺو جيڪو (حضرت) معاوية کان وڌيڪ بردبار، ان کان وڌيڪ سرداريءَ جو لائق، ان کان وڌيڪ عزت وارو ان کان وڌيڪ نرم دل ۽ نيڪيءَ جي معاملي ۾ ان کان وڌيڪ هٿ جو ڇٽل (سخي) هجي.

انهن روايتن مان چڱي طرح اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه ڪيترو نه شاندار اصحابي آهي تنهن ڪري ان کي هرگز گهٽ وڌ ڳالهائڻ نه گهرجي.

مَا رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ ضَرَبَ إِنْسَانًا قَطُّ إِلَّا إِنْسَانًا شَتَمَ مَعَاوِيَةَ.

روايت ۾ اچي ٿو ته حضرت عمر بن عبدالعزيز پنهنجي خلافت جي دور ۾ ڪڏهن ڪنهن کي به ڪوڙا (ديڙا) نه هنيا. پر هڪ ان شخص کي ديڙا هنيائون جنهن حضرت امير معاوية

(۱) ابن ڪثير البدايه والنهايه جلد ۸ ص ۱۲۳ - مطبع مصر

(۲) حافظ ابن ڪثير: البدايه والنهايه جلد ۸ ص ۱۳۵ -

تاريخ الخلفاء للسيوطي ص ۱۴۹ -

جي باري ۾ زبان درازي ڪئي هئي. ان متعلق پاڻ حڪم فرمايائون ته ان شخص کي ڪوڙا هنيا وڃن. (۱)

هڪ شخص عبدالله بن مبارڪ کان پڇيو ته حضرت امير معاوية پلو آهي يا عمر بن عبدالعزيز؟

حضرت عبدالله بن مبارڪ فرمايو: الغبار الذي دخل انف فرس معاوية مع رسول الله صلى الله عليه وسلم خير من عمر بن عبدالعزيز كذا مرة وفي رواية الف مرة (۲)

ترجمو: اها مٽي جيڪا حضرت محمد صلى الله عليه وسلم سان گڏ هجڻ ڪري حضرت امير معاوية رضي الله تعالى عنه جي گهوڙي جي نڪ ۾ داخل ٿي اها حضرت عمر بن عبدالعزيز کان ڪيتراڻي ڀيرا وڌيڪ آهي. هڪ روايت ۾ آهي ته هزار ڀيرا وڌيڪ آهي.

ان کان سواءِ حضرت امام شافعيءَ جو قول جيڪو حضرت عمر بن عبدالعزيز کان به منقول آهي انتهائي اهم آهي. تلك دماء طهر الله عنها ايدينا فلنطهر عنها السنن (۳)

ترجمو: (اصحابن جي اختلافي معاملن بابت ڳالهائڻ اجايو آهي) جو اهي اهڙا رت آهن جن کان الله تعالى اسان جي هٿن کي پاڪ رکيو آهي. تنهن ڪري اسان کي گهرجي ته اسان پنهنجن

(۱) ابن عبدالبر الاستيعاب جلد ۳ ص ۳۸۳- مطبع مصر ايضا البداية والنهاية جلد ۸ ص ۱۳۹- (۲) تطهير الجنان واللسان لابن حجر ص ۱۰- مطبع ترڪي، مکتوبات امام رباني مکتوب ۶۶- ص ۱۵۲- مطبع ترڪي (۳) مکتوبات امام رباني مکتوب نمبر ۲۵۱ ص ۴۵۷- مطبع ترڪي مکتوب ۸۰- ص ۱۸۰-

١٢٧- ان ڪي به ڳالهائڻ کان بچايون ان کان سواءِ اها ڳالهه به ڪتابن ۾ واضح طور لکيل آهي ته حضرت عليءَ سان حضرت امير معاوية جي جنگ خلافت تان ڪا نه ٿي هئي. بلڪه حضرت عثمان جي قاتلن جي گرفتار ڪرڻ جي مسئلي تان ٿي هئي. جيئن علامه ابن ڪثير لکي ٿو.

وقد ورد من غيرو جه ان ابا مسلم الخولاني وجماعة معه دخلوا على معاوية فقالوا له انت تنازع عليا ام انت مثله؟ فقال والله اني لاعلم انه خير مني وافضل واحق بالامرني ولكن الستم تعلمون ان عثمان قتل مظلوما وانا ابن عمه وانا اطلب بدمه وامره الي فقولوا له فليسلم الي قتلة عثمان وانا اسلم له امره فاتوا عليا فكلموه في ذلك فلم يدفع اليهم احدا فعند ذلك صم اهل الشام على القتال مع معاوية (١)

ترجمو: مختلف سندن سان اسان وٽ هيءَ ڳالهه پهتي آهي ته حضرت علي المرتضيٰ ۽ حضرت امير معاوية جي اختلافن دوران حضرت ابو مسلم خولاني رحمة الله عليه ماڻهن جي هڪ جماعت سان گڏجي حضرت امير معاوية وٽ پهتو ۽ کيس چيائين ته تون حضرت عليءَ سان جهڳڙو ڪرين ٿو ۽ ڇا تون انهيءَ جهڙو آهين؟ پوءِ امير معاوية رضي الله تعالى عنه چيو ته خدا جو قسم آءٌ ڄاڻان ٿو ته اهو مون کان ڀلو آهي ۽ خلافت جو وڌيڪ حقدار آهي پر توهان کي خبر نه آهي ڇا؟ ته حضرت عثمان کي ظلم سان شهيد ڪيو ويو آهي ۽ آءٌ سندس سوت

(١) البداية والنهاية جلد ٨ ص ١٢٧- مطبع مصر بيان هذه

ترجمة معاوية

آهيان. تنهن ڪري مون کي ان جي خون جي قصاص ۽ بدلي وٺڻ جو زياده حق آهي. توهان حضرت عليءَ کي چئو ته حضرت عثمان جا قاتل منهنجي حوالي ڪري ته آءٌ خلافت جو سمورو ڪم سندس حوالي ڪريان. پوءِ اهي حضرت عليءَ وٽ آيا ۽ ساڻس ان معاملي بابت ڳالهايون پر حضرت عليءَ ڪو به قاتل انهن جي حوالي نه ڪيو. پوءِ انهيءَ جي ڪري شام وارن حضرت امير معاوية سان گڏ جنگ وڙهڻ جو فيصلو ڪيو.

هن عبارت مان به ظاهر آهي ته حضرت امير معاوية حضرت عثمان رضي الله تعالى عنه جي قاتلن کان قصاص وٺڻ ۾ دير ڪرڻ جي ڪري جنگ ڪئي آهي ۽ معاملي کي حضرت ابو مسلم جي ذريعي حل ڪرڻ جي ڪافي ڪوشش به ڪئي پر معاملو نه ٺهيو. حضرت علي المرتضيٰ وٽ به مختلف اسباب هئا جن کي نظر ۾ رکندي قصاص وٺڻ ۾ دير ڪيائين. اهڙي طرح ابن حجر هيثمي تظهير الجنان ۽ الصواعق المحرقة ۾ آندو آهي تنهن ڪري اسان کي گهرجي ته امام احمد بن حنبل واري عقيدي تي عمل ڪيون. جيئن علامه ابن ڪثير لکي ٿو:

وسئل الامام احمد عما جري بين علي ومعاوية فقرا "تِلْكَ

أَمَّةٌ قَدْ خَلَّتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا

كَانُوا يَعْمَلُونَ" (البقرة) وكذا قال غير واحد من السلف (١)

يعني: امام احمد بن حنبل کان حضرت علي ۽ حضرت امير معاويه جي اختلافن بابت پڇيو ويو ته پاڻ قرآن شريف جي هيءَ

آيت پڙهيائين. اها هڪ جماعت هئي جيڪا گذري ويئي، ان لاءِ ان جي ڪمائي ۽ اوهان لاءِ اوهان جي ڪمائي آهي توهان کان انهن جي ڪمن بابت پڇا ڪا نه ٿيندي. ائين ڪيترن ئي ٻين سلف صالحين به فرمايو آهي.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

پروفيسر

ڊاڪٽر حافظ غلام محمد ڏاهري

گورنمينٽ

مهران ڊگري ڪاليج مورو

رہبر ۽ رهنما

سڀ کان اول مالڪ مٿي جو منو ڪلام قرآن ڪريم

مصنف		
عبدالرحمان ابن الجوزي	دارالكتب العلمية - بيروت	۱. صفة الصفوة
الحافظ يوسف مزي	موسسة الرسالة بيروت	۲. تهذيب الكمال
شاه معين الدين ندوي	اداره اسلاميات ۹۰ اناارڪلي لاهور	۳. سير الصحابة
ابو جعفر طبري	مكتبة اسلاميه طنطا	۴. الرياض النضرة
مفتي احمد يار خان نعيمى	نعيمى كتب خانہ - گجرات	۵. مرآة المناجیح
علامه ابن حجر هيتي	مكتبة القاهرة مصر	۶. الصواعق المحرقة
علامه ابن الاثير الجزري	دارصادر بيروت	۷. الكامل في التاريخ
مولانا عبدالسلام قادري	مكتبة حامديه - گنج بخش روڊ لاهور	۸. نواسه رسول عليه الصلوة والسلام
علامه ابن كثير دمشقي	مكتبة المعارف بيروت	۹. البداية والنهاية
ڊاڪٽر حسن ابراهيم	مكتبة النهضة مصر	۱۰. تاريخ الاسلام عربي
علامه ابن حجر عسقلاني	دارالفكر العربي بيروت	۱۱. تهذيب التهذيب
شاه ولي الله محدث دهلوي	سعيد اينڊ سنز ڪراچي	۱۲. ازالة الخفا اردو
حاڪم نيشاپوري	دارالفكر بيروت	۱۳. المستدرک
علي بن حسين مسعودي	دار عباس احمد الباز المكة المكرمة	۱۴. مروج الذهب
علامه محمد بن عبدالباقي زرقاني	دارالمعرفة - بيروت	۱۵. زرقاني على المواهب

١٦. سير اعلام النبلاء	علامه شمس الدين ذهبي	موسسة الرسالة بيروت
١٧. اسد الغابه	علي بن محمد بن الاثير	دارالباز مكة المكرمة
١٨. مسند امام احمد بن حنبل	حضرت امام احمد بن حنبل	دارالفكر بيروت
١٩. الطبقات	محمد بن سعد	دار صادر بيروت
٢٠. رحماء بينهم	مولوي محمد نافع	دارالتصنيف جامعہ محمدیہ شریف ضلع جھنگ
٢١. الاصابة	علامه ابن حجر عسقلاني	مطبعة السعادة مصر
٢٢. مدارج النبوة اردو	شيخ عبدالحق محدث دهلوي	مدینہ پبلشنگ کراچی
٢٣. سيرة ابن هشام	ابو محمد عبدالملك بن هشام	دارالباز للنشرو التوزيع - مكة المكرمة
٢٤. صحيح بخاري	محمد بن اسماعيل بخاري	نور محمد اصح المطابع - كراچی
٢٥. اوراق عم	سيد محمد احمد قادري	ضياء القرآن پبليکشنز - لاہور
٢٦. فتوح البلدان للبلاذري	احمد بن يحيى بلاذري	دارالكتب العلمية - بيروت
٢٧. مسند علي	علامه جلال الدين سيوطي	مكتبة الايمان - المدينة المنورة
٢٨. البحر الزخار	حافظ الحديث ابوبكر احمد المكي البزار	مكتبة العلوم والحكم.. المدينة المنورة
٢٩. جامع ترمذي	محمد بن عيسى	سعيد - اير - ايچ كمپني كراچی
٣٠. دارقطني	علي بن عمر الدار قطني	الحاسن للطباعة بمصر

٣١. مصنف ابن ابي شيبة	حافظ ابو بكر بن ابي شيبة	الدار السلفية - بمبئي - انديا
٣٢. فضائل الصحابة	امام احمد بن حنبل	موسسة الرسالة - بيروت
٣٣. تفسير صاوي	احمد بن محمد مالكي	شركة مطبعة مصطفى البابي واولاده بمصر
٣٤. ديوان الامام علي	الاستاد نعيم زرزور	دارالكتب العلميه - بيروت.
٣٥. سنن ابي داود	سليمان بن اشعث سجستاني	دارالحديث للطباعة - بيروت
٣٦. تفسير الدر المنثور	علامه جلال الدين سيوطي	دارالفكر بيروت
٣٧. روح المعاني	علامه شهاب الدين آلوسي بغدادي	دارالفكر بيروت
٣٨. روح البيان	علامه اسماعيل حقي	دارالفكر بيروت
٣٩. نور العرفان	مفتي احمد يار خان نعيمى	سنى دارالاشاعت - لاهور
٤٠. تفسير حسيني فارسي	علامه حسين الواعظ	
٤١. حاشيه عثمانيه	شبير احمد عثمانى	المملكة العربية السعوديه
٤٢. صحيح ابن حبان	علاؤ الدين علي بن بلبان	دارالباز عباس احمد الباز مكة المكرمة
٤٣. مرقاة شرح مشكوة	علامه علي قاري	داراحياء التراث العربى
٤٤. حلية الاولياء	ابو نعيم احمد الاصفهاني	دارالكتاب العربى - بيروت
٤٥. مشكوة المصابيح	محمد بن عبدالله الخطيب	سعيد ايچ - ايم -

<p>ڪمپني ادب منزل - ڪراچي المكتبة الثقافية - بيروت</p>	<p>علامه يوسف نبهاني حافظ عبدالرحمان امرتسري</p>	<p>۴۶. جامع ڪرامات الاولياء ۴۷. تاريخ اسلام اردو</p>
--	--	--

تفسير: احسن البيان في تفسير القرآن

مني مصطفى صلي الله عليه وسلم جن جو فرمان آهي ته

خيركم من تعلم القرآن و علمه

ترجمو: توهان مان ڀلارا آهي آھن جيڪي قرآن مجيد پڙھن ۽ پڙھائين ٿا.

مفسر قرآن الحاج علامہ مولانا محمد ادریس ڏاھري صاحب

مدظلہ العالی جن اسان ابوجهن ۽ بي راھ روي ۾ مبتلا ماڻھن لاءِ سولي

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪلام پاڪ جو تفسير لکي اھو ازلي پيغام پهچايو آھي جنھن لاءِ

پٽائي گھوٽ فرمايو آھي ته:

الست بربكم جڏھن ڪن پيڻوم،

قالو بلى قلب سين تڏھن تن چيڻوم.

في زمانہ هر ڪو ماڻھو نفسا نفسي ۾ آھي. قومي، معاشي ۽ سماجي

مسئلن ۾ گھيريل آھي، انھن سڀني مسئلن جو حل صرف قرآن مجيد آھي. اسل

ھدايت ۽ روشني واري لاٽ ۽ واٽ قرآن مجيد آھي. اسلام جي بنيادي تعليم ۽

انسان جي ڀلائي قرآني تعليمات ۾ آھي.

ھن تفسير ۾ توحيد - رسالت - نبي ماڻھن جي اطاعت - محبت -

معرفت ولايت - قيامت ۽ آخرت جي سمجھاڻين کان علاوه تاريخي حقائق -

شريعت پاڪ جا احڪام مختلف فيہ مسائل - عجائبات پيا اسرار - عمدہ نڪتا

۽ نصيحتون ۽ وضاحتون بيان ڪيل آھن. ھن تفسير ۾ بدعقيده ۽ گمراھ ماڻھن

کي مدلل جواب ڏئي کين سھڻي سمجھاڻي ڏئي راھ راست تي آڻڻ جي ڪوشش

ڪئي آھي.

سي پوچارا پر ٿيا سمند سيويو جن،

اندانون عميق مان جوتي جوارھن،

لڏائون لطيف چئي لالون مان لھرن،

ڪاڻھي قيمت تن ملھ مھانگوان جو.

ھي تفسير ھڪ اسلامي دعوت ۽ تبليغ آھي جنھن ڪري ھر ٿر - ڳوٺ

مسجد - مدرسو - ڪاليج ۽ لائبريريءَ ۾ موجود ھجڻ ضروري آھي جيئن ھن

تفسير مان ھر ڪو ماڻھو چڱي طرح مطالعو ڪري دين ۽ دنيا جي ڪاميابي حاصل

ڪري سگھي.

رب سبحانہ و تعاليٰ الحاج علامہ مولانا محمد ادریس ڏاھري صاحب کي

اجر عظيم عطا فرمائي ۽ کين صحت ڪامل سان مخصري عمر عطا فرمائي جيئن

ڪلام پاڪ جو تفسير مڪمل ڪن ۽ اسار کي سندن ڏنل نسيم تي عمر ڪرڻ

جي توفيق عطا فرمائي آمين.

طالب دعا

پروفيسر حڪيم غلام الرسول لاکو

جامعہ محمدیہ

(رجسٹرڈ نمبر 1676)

شاہ پور جہانیا ضلع نواب شاہ

هي عظيم الشان مدرسه تقريباً 30 سالن کان سنڌ جي مشهور محقق، مقرر، مصنف، مبلغ ۽ مفسرِ قرآن حضرت علامہ مولانا الحاج محمد ادریس ڏاهري نقشبندی صاحب جي نگراني ۾ عظيم ديني ۽ علمي خدمتون انجام ڏيئي رهيو آهي.

هن وقت تائين هزارين جي تعداد ۾ علماء ۽ حافظ درسگاه مان فارغ التحصيل ٿي دين اسلام جي آبياري ڪري رهيا آهن. اهل ثروت حضرات کي هن سان تعاون ڪرڻ وقت جي اهم ضرورت آهي. هن سان گڏوگڏ جديد دنياوي تعليم ڏيڻ جي لاءِ

اسد پبلڪ اسڪول

(انگلش ميڊيم)

جو قيام به عمل ۾ آندو ويو آهي جيئن ته قوم جا نونهال ديني تعليم سان گڏوگڏ جديد دنياوي تعليم به حاصل ڪري سگهن.

Maktabah.org

This book has been digitized by www.maktabah.org.

Maktabah.org does not hold the copyrights of this book. All the copyrights are held by the copyright holders, as mentioned in the book.

Digitized by Maktabah.org, 2011

Files hosted at Internet Archive [www.archive.org]

We accept donations solely for the purpose of digitizing valuable and rare Islamic books and making them easily accessible through the Internet. If you like this cause and can afford to donate a little money, you can do so through Paypal. Send the money to ghaffari@maktabah.org, or go to the website and click the Donate link at the top.

www.maktabah.org